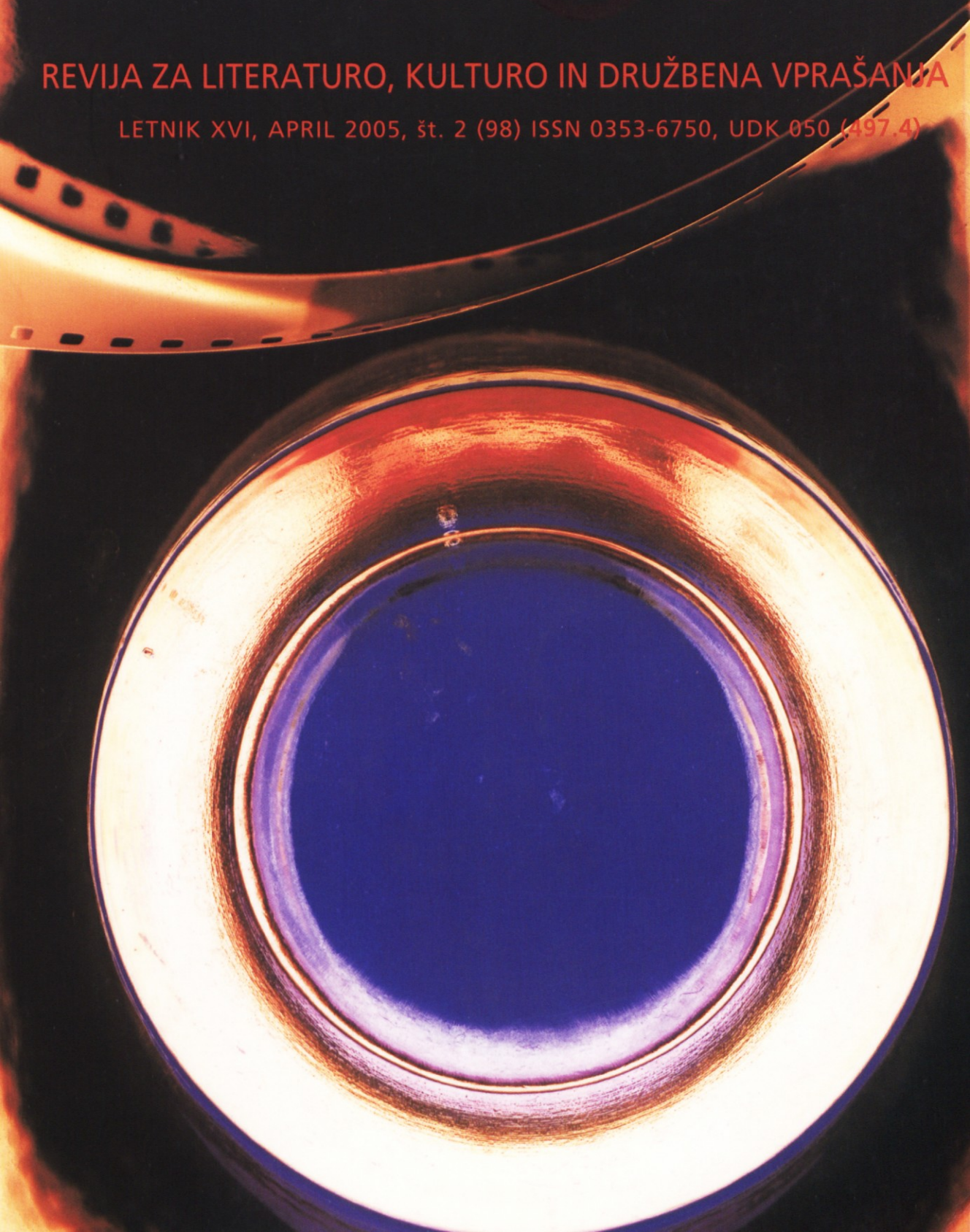

RAST

REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

LETNIK XVI, APRIL 2005, št. 2 (98) ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

VSEBINA

str. RAST št. 2 (98)

UVODNIK LITERATURA

Poezija

Bližina povsem različnih majskih obletnic	137	Milan MARKELJ
Nimam prostora	139	Jadranka ZUPANČIČ
Prah		
Reka		
Mantra		
Ogenj na vodi		
Družinski portreti	142	Milan SELJ
Napoleonova vrba	144	Rezka POVŠE
Orfej in Evridika		
Smrt	147	Janez KOLENC
Čakanje pogreba		
Fžou	148	Maks STARC

Prevod

Kmpir	150	Mario LUZI
Pomladi		Prevod: Marta FILLI
Materi		

Proza KULTURA

Sporočilo Giusseppini po mnogih letih		
Moji materi iz njenega doma		
Angeli z napako	152	Nejc GAZVODA
Življenjske in delovne postaje Janeza Trdine	163	Jože ŠKUFGA
Zaščitna arehologija na Dolenjskem	186	Uroš BAVEC
Simpozijски kiparji in kamnite skulpture za		
Grosuplje – mesto kipov 2004	192	Sonja KLEMENC
Komandant Stane	208	Judita PODGORNIK

NAŠ GOST

Med umetnostjo in preživetjem		
Pogovor s fotografom Bojanom Radovičem	212	Jovo GROBOVŠEK

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Na presečišču spominov in simbolov	221	Jernej ZUPANČIČ
Beseda o svobodi	229	Franci ŠALI

ODMEVI IN ODZIVI

Prenos dobrih praks EU – po poteh dediščine		
Dolenjske in Bele krajine	237	Marko KOŠČAK
Predlog ustanovitve poklicnega gledališča v		
Novem mestu	239	Staša VOVK
Ko še ni bilo vzmetnic jogi	240	Ivica KRIŽ
Peč se je podrla	241	Ivanka POČKAR
“Kjer je vasica, je tudi vodica”	243	Dušan ŠTEPEC DOBERNIK
Vse te zgodbe	244	Rasto BOŽIČ
Glasba na razpotjih	246	Rasto BOŽIČ

SKRITI ZAKLADI KULTURNE DEDIŠČINE

Samostanske knjižnice na Dolenjskem –		
kartuzijani in kartuzija Pleterje	249	Stanislav BAHOR
Januar – februar 2005	273	Lidija MARKELJ

KRONIKA

NASLOVNICA: Bojan Radovič: SKENOGRAM, 2003, arhivski inkjet print, 100 x 227,7 cm

BLIŽINA POVSEM RAZLIČNIH MAJSKIH OBLETNIC

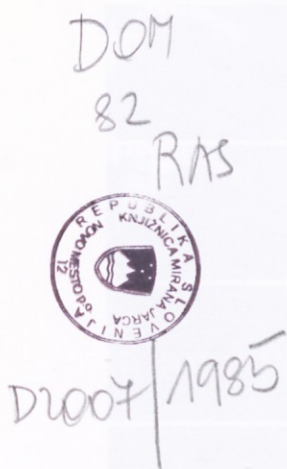
Prihaja mesec maj, odet v cvetje in z žarom visoke pomladi. Za mnoge najlepši mesec leta prinaša letos v razcvetenih košarah ob običajnih radostih življenja in lepote prebujene narave tudi dvojce okroglih obletnic: ena bo zaznamovala naš ožji prostor, predvsem Novo mesto in Dolenjsko, druga bo zganila ves svet. Mi se bomo spomnili stote obletnice smrti dolenjskega barda gorenjskih korenin, pisatelja in zapisovalca ljudskega izročila Janeza Trdine, ves svet in mi z njim pa bomo naravnali pozornost zgodovinskega spomina na konec druge svetovne vojne, od katerega bo minilo šestdeset let.

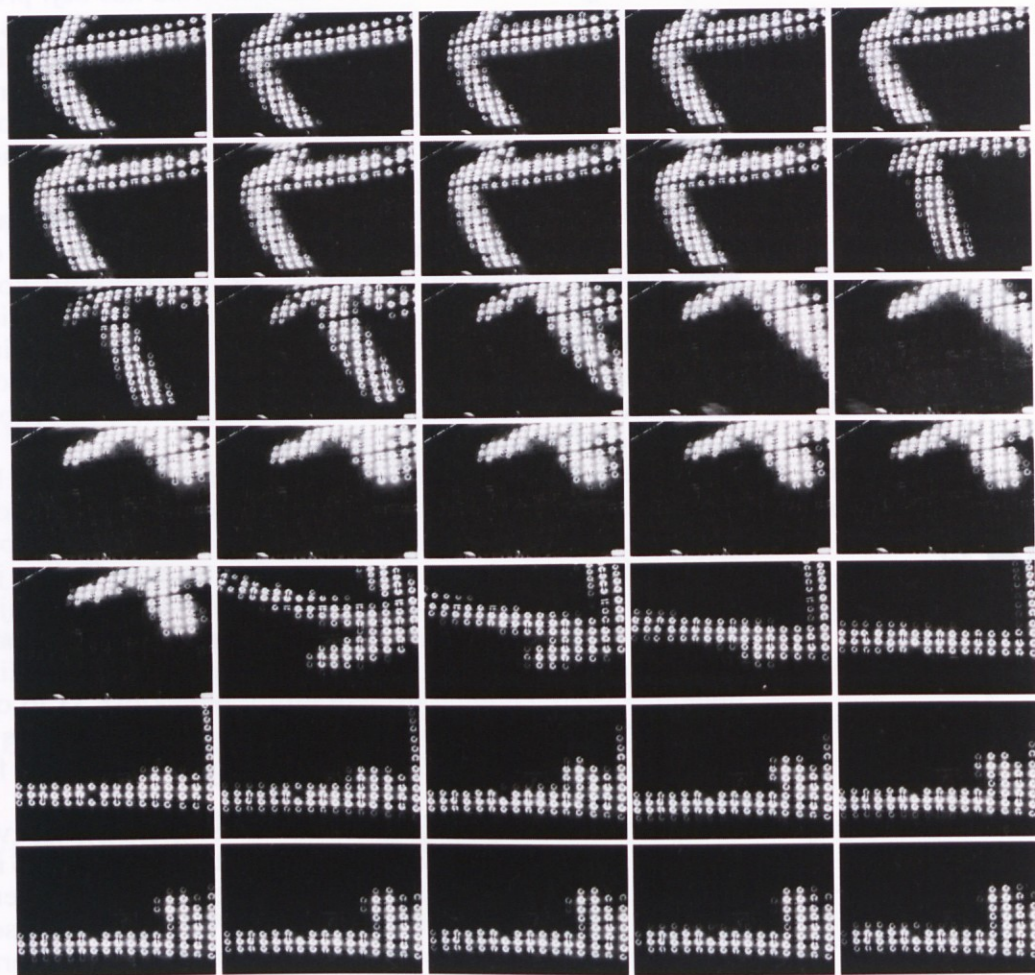
Dve zelo različni obletnici, ki vsaj na prvi pogled nimata prav nič skupnega. Na eni strani kulturnik malega naroda, na drugi eden najbolj prelomnih dogodkov, ki je preokrenil kolesje svetovne zgodovine. A če smisla praznovanja obletnic ne vidimo zgolj v praznem obujanju spomina, ampak v iščočem oziranju v preteklost, v ustvarjalnem iskanju pomembnih sporočil za sedanjost in prihodnost, potem si obletnici niti nista tako zelo različni in ju je mogoče tvorno povezati.

Kot vezno točko imam v mislih Trdinov življenjepis *Moje življenje*, zapis, ki ga ob klenem in lepem jeziku nedvomno najbolj odlikuje resnicoljubnost. Odkrito in z možato poštenostjo, ki je zlepa ne najdemo v avtobiografijah, Trdina jasno spregovori tudi o svojih zablodah in nemoralnem ravnanju, za katerega ne išče opravičil, in bremena krivde zanje ne nalaga na tuja pleča. To je drža, ki bi si jo morali kot sporočilo Trdinove obletnice vzeti za zgled pri oziranju v preteklost, ki jo obuja druga obletnica. Ne samo mi, ampak tudi drugi, na kar nas zgovorno opominja nedavno dogajanje okrog italijanskega filma *Srce v breznu*.

A pustimo druge in pogledjmo vase. Za slovenski narod velja, da mu je druga svetovna vojna zarezala globoko in usodno rano. V hudih časih, ko je Slovincem tuja sila grozila z uničenjem, je z revolucijo, ki je uzurpirala boj za preživetje, prišlo do usodne delitve, obtežene z zločinom na obeh straneh. Z bratomornimi množičnimi poboji takoj po koncu vojne se rana razdelitve ni le poglobila, ampak zastrupila. Zaradi desetletja dolgega prisilnega molka, brezobzirnega brisanja iz spomina in, potem ko to ni bilo več mogoče, zaradi sramotnega sprenevedanja je rana do današnjih dni ostala nezaceljena in zagnojena.

Mar ni že skrajni čas, da s Trdinovo odkritostjo in možatostjo spregovorimo o tem, da si priznamo prikrivano rano, da zločin imenujemo zločin in z njim ne bremenimo poleg resničnih krivcev kar po dolgem in počez vseh na tej ali oni strani? Pa imenujmo to sprava, odkrivanje resnice, pisanje prave zgodovine ali pa resnična zrelost nacije.

Bojan Radovič: SVETLOBNE PUŠČICE, 2003, arhivski inkjet print, 36 x 24 cm (35 kosov)

Jadranka Zupančič

NIMAM PROSTORA

*To je težko povedati
nimam prostora
kjer bi lahko
brezskrbno
vznikale
nove pesmi*

*Lahko bi to bila
zapuščena klet
kjer bršlinke in pelargonije
počivajo
v svojih
nedišočih sanjah*

*Lahko bi to bilo tudi
na neuporabnem podstrešju
kjer se kopičijo
vse nepotrebne stvari
ki sladko dišijo
po ostarelih spominih
doma*

*Kjer te materinska beseda
še zmeraj
lahko presune
s svojo
trdoživo
krhkostjo*

*Nimam prostora za nove pesmi
morala si bom izmisliti
analogno domovino
svojih občutij
uglašenost z novimi obredi
in s pradavnim spominom
Morala se bom
izmojstriti
vsaj v dveh jezikih
tistem zamolčanem
in tistem ki mu še nisem
na sledi
kot preganjana žival
ki v kretnji lovca*

*zazna
lepoto
svobodne
smrtnosti*

PRAH

*Seseda se
v knjige
spominov
tudi džibuti
ki ga hranimo
v steklenih škatlah*

*Ki ga polagajo
neke druge
roke
znotraj stvarnih*

*Ki ga polagajo
tako jasno
kot gre
rez avre
skozi kožo
notranjosti mišic*

*V svetlih dvorinah
tujih ašramov
davne Indije
v potovanjih
številnih odprav
v višavah Nepala
je ta glas srebrn
poln silnih
hudournikov
lesketajoč se
od želje
za grlom
vseodmevnim
Šangri La,
Šangri La
dežela
izgubljenih
podzemnih senc
prah na
obličju sveta*

REKA

*Je
voda
ki
s trdimi
šumi
polni
pretočnost
tujih
zvezd*

MANTRA

*Da vstopiš
skozi ta vrata
je treba
premakniti obzorje*

*Drevo obrniti
v senco
sadeža*

*In čakati
nepremično
z zlepljenimi vekami*

*Kakor mehko rezilo
svetlobe
ki gre skozi
globine
širnega morja
ne zavedajoč se
strahot
svoje čistosti*

OGENJ NA VODI

*Slišiš ga
v sanjah
kako vzplameni
in dolgo drhti
na temni vodi*

*Prinašajo ga valovi
severnih morij
prinašajo ga
puščice plamenov
ko v nizkem preletu
premočrtno zaplamtijo
telesa v čolnih*

*In ko se barva ognja
in barva zahajajočega sonca
povežeta v skladnost
silno zacveti
oganj na vodi*

*In Haron skozi
zaveso plamena
začne seliti duše
v ledene prostore
onkraj
vikiških
prostranstev*

Bojan Radovič: LUMINESSENCE, 1981, 33 x 22cm

I

Z mano pride domov na obiske. Včasih; ne prepogosto. (Pa saj ne vem več, kje je zares še moj dom.) Vidim jih, kako jim je nelagodno; njemu molijo roko, meni ob prihodu objem. On se (kot vedno) le mirno nasmíha. Posedemo skupaj za kuhinjsko mizo. Postavljajo mi vprašanja, ki so namenjena njemu, in jaz seveda hvaležno prevajam. Da je vse dobro, da je vse prav, si domišljavo dodajam.

Varno pod odejami, ko so v kamricah skriti, se odpraviva na večerni sprehod po kraških gmajnah nad vasjo. Rad bi mu pokazal, kje sem hodil kot osamljen otrok ob nedeljah popoldne in prisluškoval zavijanju burje v krošnjah borovcev. Na jasi se ljubiva pod zvezdnatim nebom. Komarji idilično grizejo najini goli telesi v poletni travi do krvi in otročje se hihitava, ko zadovoljena tečeva domov proti jutru.

Vožnje na odhodu postajajo mučna zadeva. Sestra bruhne v jok, ko naju pelje na letališče. Ne razumem, zakaj je neutolažljiva. Potem le izvlečem, da je zaradi njega: Dokler sta tam, na drugi strani, se oče in mati počutita varno. V trenutku me oplazi neumnost lastne slepote. Njim je zaradi "takega" sina nerodno. In strah, kaj bodo rekli drugi. Ah, si mislim, tako kot vedno! Bedno, bedno!

2

V bolnišnici bi se kar potihó zmuznil mimo drugih bolnikov s kovčkom, ki ga v zadregi vlečem na kolescih za sabo, a moje stopicanje je preglasno in radovedni kukajo iz svojih sob za mano. Najdem ga v B4. Izmučen je zleknjen vznak na postelji in spi; poviti nogi sta kot dve ogromni štruci.

Sedem ob posteljo in osuplo gledam njegove plitve vdihe; zadržujem sapo, ker ga nočem prebuditi. Rad bi pobožal njegovo upadlo lice, pa me prehití, ko odpre oči in mi ponudi roko. Pestujem jo, ko mi govori, kako se je naenkrat vsa bolezen zgrnila nadenj in

*Popoldne vstane, ko prideta še sestra in mati.
Skupaj sedimo v sobi za obiskovalce in klepetamo.
A ne poslušam; pogled mi nehote uhaja čez njegove
rame pod Kostanjevico, kjer se v vinogradih lapor
mokro blešči v jesenskem soncu. Mislim na trte, ki s
čvrstimi koreninami grabijo mediteransko zemljo.*

*In trepetam, da ga ne bi še pregrnila. V srcu
se mi nehote nabira neka grenka zamera in
ne vem, kako naj se je otresem: strah ga je
smrti, in vendar nima volje do življenja.
Krivdo valim na njegova pleča, ker je moja
nebogljenost v njeni senci večja kot njegova.*

*Ob slovesu me ošine z utrujenim pogledom
in pravi: Petra pozdravi! Nepripravljenega me
preseneti, da se mi naježi koža. Prvič ga je
takole omenil. In čeprav ga telo izdaja, je zbral
pogum in priznal, da sem še vedno njegov sin,
in on me kljub vsemu brezpogojno LJUBI.*

3

*Z domačega vrta smo vedno gledali v dolino.
Zdaj pa nas bodo sosedge s svojo
požrešnostjo pozidali od vseh strani. Ob hiši
raste garaža, pred vrtom se dviga streha novega
hleva strmo v nebo, in mati se jezi in v svoji
nemoči bi se najraje pričkala kar s komerkoli.*

*Premoženje sta podedovala v čuvanje od
prejšnje generacije za potomce in z žulji in
odpovedovanji sta prigarala še njivo, senožet.
On pa umira v bolnici, in zdi se ji, da se mora
boriti sama s sosedom, ki je s premišljenim
prilizovanjem pretental očeta v privoljenje.*

*Z grenkobo se pritožuje čez sestro, ker se
noče kregati z njim, in jo krivi, da bo šlo zaradi
njene brezbriznosti vse takoj k hudiču. Ne vidi,
da bo s svojo trmo pustila za sabo sovraštvo,
če ne bo popustila. Sestra pa pravi, da hoče
živeti (zaradi svojih otrok) s sosedi v miru.*

*Popoldne greva sama v mestece na pošto.
Oklene se me pod pazduho, naveličana njenega
sitnarjenja, se privije k meni. Za varnost in zavetje.
Za trenutek sem pomirjen; v svojih stiskah iščejo
pri meni moč, uteho. Jaz pa sem hvaležen, da jim
je ostala krhkost moje raztreščenosti prikrita.*

Rezka Povše NAPOLEONOVA VRBA

*Drobna vila v beli vlečki pleše,
iz tančice diha mesečina,
stari vrbi na zelenih Tratah
šepeta uspavanko tišina.*

*Vrba nima vodnega zrcala,
da bi se v njem ogledovala,
spogleduje se z rosno planjavo,
od gorjanskih zvezd srebrno travo.*

Salix Alba. Bela vrba.

*Korenin njenih trdi splet
je čvrsto ujet
v čas krvavih let,
ko Napoleon v kranjski zemlji
provinc ilirskih
je zapustil sled.*

*Spomin razpre skrivnostne korenine,
lovi vzdihne iz črne zemljine.*

*Z mrtve straže
francoski kadet
s koreninami objet
že dvesto let
pošilja v svet
spev iz besed:*

Liberté, Egalité, Fraternité.

*Za dragulje v cesarski kroni,
med vzdih bobnov in trompet,
je odmarširal med krvavimi plameni,
otrok domovine,
k nam, pod našo vrbo,
za cesarja umret.*

*Na križpotju Trat
je padel vznak,
se zastrmel v slavolok iz zvezd,
zapreženih v mrtvaški ples.*

*Odmarširale so zvezde z njim
v svet mrtvih tišin.*

*Ojoj!
Je bil Joseph, Etienne, René?
Morda ga v Parizu
vroče je ljubila
Sophie, Marie, Joséphine?*

Rezka Povše

*Je kranjska Veronika zavila
mrtvo telo
v mrtvaški prt
in ga pod vrbo položila?*

*Le vrba ve,
ki s prsti korenin
srka ljubezen
iz srca globin.*

*Ljubezni žarek deblo je predrł,
pljusnil v nebo,
vrbo na dvoje razklal,
na vrha dva razprł.*

*Iz korenin,
raztrganih globočin,
razklanih starih žil,
iz podtalnice srca,
vrba bela, Salix Alba
podoknico si šepeta:*

René, René, ljubim te!

Bojan Radovič: BREZ NASLOVA, 1981, 33 x 22 cm

LITERATURA

Rast 2 / 2005

145

ORFEJ IN EVRIDIKA

P. in P. Mlakar

*Ob grobu, kjer ihte drevesa,
je meglica zablestela
Arabeska, vetrnica bela,
kot metuljev pomladnih zavesa
je v mraku zalebdela.*

*Srebrni sijaj tli.
Sije v prostor brezčasne smrti,
kjer grob za grobom se vrsti
in dekla smrt
razgrinja v božji vrt
svoj večni prt.*

*Ali nad grobom meglica
je iz niti svilnatih tenčica,
si z njo vila briše lica?
Je raztopljen bleščica
lune sij,
ki v Krki ogleduje lica?*

*Luč prosojna ni meglica,
ne oblakov splet ovčica,
ni vila z zvezdnimi očmi.
Le Orfej, trpečí angel,
kot bled oltarni prt
v nevidno luč zazrt*

Minuli čas se utrinja.
V srcu Orfeja oživi
in raztaplja mrtve sanje
v baletne dni,
kjer ritem valovi
in v njem Evridika živi.

Roki, razprostrti v ples,
se raztali v zvenečo liro,
gibke noge se vrtijo,
v plesu večnosti blestijo.

Evridika mu sledi.
Srnin skok
je smehljaj njenih nog,
ki kot metulji
poletavajo okrog.
V višini ujeti let,
posut z bliski plamenečih rok,
lovi neba sinjino
in zalebdi,
zakoprni
v nebesni svod,
kjer se ji čudi Bog.

Evridika, vodna sirena,
zvablja z boki,
da pljuska Krke bela pena.
Iz drsenja prsti kličejo
in krmarijo srce.
Kam?
V neba pristan.

Snežne roke otresajo sanje,
zapredene v lepote tkanje.
Z glavo obrnjena k višavam,
nabira luč daljav.
Krilata čustva neulovljiva
so njen plameneč pozdrav.

Odpro se vrata nebeške katedrale,
zablesti zvezdnih otokov čar.
Afrodita, Evridika bela, v plešoči vezanini
odblesti na kozmični oltar.

Iz višav Pia se smehlja,
obdana s spomini
in vonjem rož.
Ob grobu koprni v bolečini
in jo objokuje
Pino, krhki svečenik,
njen mož.

SMRT

Teža noči
na očeh
mi leži.
In teži!

Slutnja s slutnjo
govori
in preteče
mi molči.
Joj!

Joj, kako, kako
bo prišlo,
je in bo,
ve nihče.

Sova s sovo
poje v noč,
kot da kdo
prav zdaj umira,
da ne ti?!

Morda jaz
nosim čas
v žari že,
le zapreti pokrov
treba je še.

Težka noč.
Na pomoč!
Pa kdor koli,
ne še v deželo
Nikoli.

ČAKANJE POGREBA

24. 2. 2005

Umolknila iskriva je beseda,
ki jo preudarnost modra je vodila,
nasmeh zdaj tvoj? Ni zdaj že senca blede,
ki te za plašč skrivnosti nam je skrila?

Kje leta so, odkar sva se spoznala,
odraščala in gledala v prihodnost,
z besedo rodno mladim pot iskala,
da bi ločili jalovost in plodnost?!

Današnji čas je v sebi ubil človeka,
ti bil si Človek, to so ti priznali
celo, ki bili času so pokveka,
in ti priznanje za priznanje dali.

Prijatelj, s tvojo smrtjo spet je strto
najžlahtnejše v tem podlem malem svetu,
modrost življenja ve, da je zazrto
osipanje le v plod lepota cveta.

Se spomniš še, kako sva ugibala,
kaj onkraj je. Povej mi zdaj zaupno,
je res tako, kot sva domodrovala,
vsaj v sen zaupaj kot nekdaj prikupno.

Dotrpel si, počivaj, dragi, v miru,
postal si skala, ki zavest mi tlači.
S trpkostjo dal svarilo si nemiru,
ki išče le denar, naj se ne pači.

Bil redek si dandanes, ki mu roko
bi dal brezskrbno lahko kot pozdrav,
za smisel vsak oral si res globoko,
zato naš čas še še bo žaloval.

Osamljen se od groba bom napolil
Bog ve do kod in s tabo še kramljaj,
vem, kolikokrat sem že se kdaj zalotil,
in na Bojanji Vrh pozdrav poslal.

Brezvoljen sem, a ko tako šepečem,
vem, slišiš me, se vate spet poglabljam,
ti veš že vse, a jaz pa še trepečem,
in se bolj resno od vsega poslavljam;
tako sem s tvojo smrtjo osvetljen,
da več ne vem, kje sem in kaj še vem.

FŽOU

*U vas pr nas je biu maugdu bogat,
ti poznal so rajveža samu takat,
ku bli so potrajbn kakšne pomoči
ne niv, u gozd al pa u štal z volmi.*

*Nevadnu so imajl kar dost zemle,
u štal pa vole in včash koze,
ne niv sadil so rajpo, kmpir,
pa savajde fžou, k ponoč naj dau mir..*

*Fžou najsmo jejl tku ku kmpir,
ga malu je blu in še rajs naj dau mir.
Je krülu in tülu u trajbüih taku,
de včash nam rajs prou nerodnu je blu.*

*Vseglih smo ga jejl, ker dobr je biu,
čeprou smo smrdajl, ku b čistu biu gniu.
Ku sapa odšla je z našh teles,
se slišalu je, ku de biu b potres.*

*Šl smo otroc se večkrat igrat,
gdu bul glasan bo, ta bo bogat.
Se včash je zgudlu tüd tku,
de kom od nas je u hlače ušlu.*

*Potlej doma biu je prav hudič,
sm dobil jh po grb, jokou pa nč.
Se je mama jezila: »Kaj pa je tu,
boš vsak dan prhajou osran zdaj damu?«*

*Koku naj rezlužu b, de bom bogat,
če ne vs glas bom spüstu sapo odzad,
saj družga naj trajba, kukr dobr fžou,
prtisneš, pa mirkaš, de se njab posrou.*

*Mama savajde me naj zestopila,
vsakč osranga me je finu nebila.
Jest sm pa hodu na vas se igrat,
biu večkrat posran, pa nikdar bogat.*

KMPIR

*Ne Brajg pr Ribnc sm se rodiu,
sm u Bistr mulo rad ribe loviu.
Imajl smo srečo, je ata službo imu,
z dnarjam s je küpu motor in kolu.*

*Je vojna pršla in z no Italjan,
tüd bajlčk so bli in partizan.
Ata prou kmal od nas je odšu,
z njim sta zginla tüd motor in kolu.*

*Ostal sami smo, rajvn ku miš,
Ne dnarja ne hrane naj blu pr hiš.
Smo z mamu hodil dajlat po vas,
pr nas je rajs maukdaj dišalu po kl obas.*

*Kmpir smo pr nas prou us spoštoval,
ku de b ga ranku u nebasa koval.
Smo ga kühal zütraj, opoudne, zvečer,
če ga naj blu, je biu ne šporhet mir.*

*Tku smo kmpir jejl čistu vsak dan,
včash tüd trikat, čeprou biu je neslan.
Ga mama je znala prpravt tku,
de se nobenm naj nkul zetknu.*

*Canga smo kühal, če biu je droban,
u oblicah smo rjakl, če je biu rajzan postran.
Učash smo jejl tüd u kosh kmpir,
če biu je potlačen, pa poštokan kmpir.*

*Če smo takm kmpirj še mlajku dodal,
potlej pa use skp prou finu zmajšal,
dubu prou nobl je, finu ime,
smo rjakl po francosku, de je pire.*

*Smo ze praznke jejl zebajlen kmpir,
ob post nč družga ku ne krop kmpir.
Savajde smo jejl tüd kisu kmpir,
če je blu kaj zebajle, pa restan kmpir.*

*Ze večerjo smo imajl z rora kmpir,
cčash smo jejl tüd z zelam kmpir,
prou maugdaj smo jejl z rajpo kmpir,
če tüd tga naj blu, pa kmpir kar taku.*

*Kromprj smo učash tüd kaulo dodal,
potlej pa zravn še mirne zmajšal.
Take žlobudre jest najsm imu rad,
če je bla ze večerjo, sm rajš šu spat.*

*Od takrat je pretjaklu že dost vode,
jest pa prou dobru spumnm se še,
külku kmpirja se skühalu je,
predn smo zrasl u taprave može.*

*Še dns kmpir imam strašnu jest rad,
u ush tisth oblicah kukr takat:
z rora, u oblicah al pa pire,
včash ima še kakšnu drügu ime.*

*Tku je u nevad že najkaj lajt hit,
pr mes neročt s tüd pomfrit.
Kukrkul že blu je al pa še bo,
prou brez kmpirja zegvišnu ne bo.*

Mario Luzi

Prevod: **Marta Filli**

Iz zbirke La barca

POMLADI

Mario Luzi (umrl 28. 2. 2005), italijanski pesnik, esejist in dramatik, se je rodil v Firencah leta 1914. Diplomiral je iz francoske literature. Kasneje je postal univerzitetni profesor. Že v študijskih letih se je v Firencah povezal s skupino mladih literatov, ki so se zapisali hermetizmu. Mladi pesniki, med katerimi so bili tudi Giuseppe Ungaretti, kasneje Salvatore Quasimodo, Alfonso Gatto in Mario Luzi, so si prizadevali vrniti pesniški besedi izrazno moč, za katero so čutili, da se izgublja. Želeli so ustvarjati čisto poezijo, prosto vsakega vpliva. V poeziji Maria Luzija so sledile spremembe, ki so značilne za vsako pozitivno rast. Če je bil sprva najvišji simbol hermetizma, je z leti odprl meje svoje poezije in dal možnost vsakomur, da vstopi vanjo.

*Iz globine morjá bodo ladvice si travo pridobile
za lastovko, ki še ne zmore preleteti celin,
v oceana mirujoči vodi si ogledujejo mornarji otrdela lica,
prehitro minula leta med valovi
neskončno širokega morja.
Na zemljo razcveteno
usipajo se topla čustva
strah, življenja skromnost.
Otirajo matere bolesi svoje
v cerkvah, začudene nad neutrudnimi
resnicami, nad seboj,
stojijo pod lučmi,
ki jih prižgalo je njihovo otroštvo.*

Iz zbirke Un brindisi

MATERI

*Morda, ko razblinila se bo skrivnost
v siju mojega spomin,
le senca boš, v bolest odeta ničevost.
Ti nespremenjena, prav ti kot nikoli prej:*

*samo pokrajina bo druge barve.
V pepelu in soncu
prav taka, svetla kot jasnina neba,
boš tiha mimo šla.*

*Videl te bom biti tam med
nejasnimi pogledi večera med zadnjimi kresovi,
ki ugašajo v drobnem žarku
rdečega trepetajočega plamena.*

Iz zbirke Primizie del deserto

SPOROČILO GIUSEPPINI PO MNOGIH LETIH

*Kaj upaš, kaj si, prijateljica, obetaš,
ko vračaš se po tako temni poti
sem, kjer se viharji v soncu
oglašajo z globokim, temnim glasom,
dehteč po jasminu in po razpadu?*

*Tu sem v letih, ki zanje veš,
ne mlad ne star in čakam,
gledam to dogajanje, ki se nikamor ne premakne;*

LITERATURA

Rast 2 / 2005

Mario Luzi *ne vem več, kaj sem hotel, kaj mi ukazano je bilo,
vstopiš v moje misli in nedotaknjena odideš.*

*Ostalo vse, kar mora biti, je še tu,
reka teče, polje se spreminja,
toča pada, ponehava dež, tu pa tam zalaja pes,
mesec vzide, nič se ne premakne
z dolgega nepredvidljivega sna.*

Iz zbirke Onore del vero

MOJI MATER IZ NJENEGA DOMA

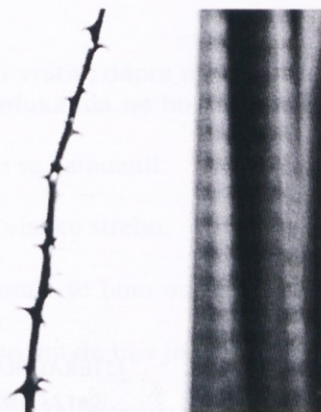
*Tvoja stara siva hiša me sprejema
ležečega na ozkem ležišču,
morda je dolga leta tvoje bilo. Poslušam,
preštevam počasi premikajoče se ure,
še bolj počasne zaradi oblakov,
ki gredo v teh avgustovskih nočeh
čez to skopo zemljo.*

*Nekdo, ki s polja vrača se v pozni noči,
s težavo le pokima bližnjim,
vzpne se po klancu, po ozki stezi, izgine
za vrati revnega bivališča. Vročina
južnega vetra moti počivajoče,
vznemirja bolne in kaznjence.*

*Buden sem, sledim korakom ponočnjaka,
slaboumnega ali mladega bolnika,
ko odmevajo po kamenju in grušču;
pustim in z bremenom ponižnosti
se spustim navzdol, globoko
v globino tega časa in teh ljudi.*

LITERATURA

Rast 2 / 2005

Kratka zgodba

»Primi volan,« mi je naročila. Zgrabil sem ga s potnimi rokami.

»Jebi se,« sem ji rekel in se nasmehnil. Zarežala se je na vsa usta. Dvojka ji je med odraščanjem zlezla malce za sekalec in končni vtis je bil nekako zajčji, a seksi. Kot debil bi bil lahko vse dneve zazrt v njen kriv zob.

»A te ni nič sram, da še nimaš vozniškega izpita?« je rekla. Bil sem tiho, gledal na cesto in oklepal volan. Sklonila se je in mi dala ljubčka na lice.

»Saj ni treba biti tako zatopljen v cesto, čisto ravna je.« Iz jakne je potegnila zmečkan zavojček cigaret; prižgala si je eno in iz roba ust pihnila vame tenak steber dima. Nato se je zarežala na vsa usta in zatresla z glavo ter zacvilila, rjavi lasje so zaplesali skozi zrak. Bila je zadeta kot jelen na lovskem tekmovanju, vsak njen gib mi je to povedal. Bil sem dovolj časa z njo, da sem to vedel. Imela pa je prav glede ceste. Res je bila ravna. Ampak imela je luknje. In ker nisem bil vaje vožnje, me je najmanjša sprememba profila asfalta spravila ob živce. Začel sem se potiti. Majhne kapljice so se mi pokazale na čelu. To je opazila. Najprej mi jih je malce pobrisala s prstom, nato pa jih je s konico jezika polizala.

»Hecen si,« je rekla, čisto po otroško, tako da je vsak e zategnila skozi nos.

»Ne bi raje ti vozila?« sem jo prosil.

»Ne,« je rekla in ponosno dodala: »Ker kadim.«

Spustil sem volan in se zleknil nazaj na sedež. Upočasnila je avto in lezla sva po razgreti cesti v hitrosti normalne hoje.

»Koliko časa še?« sem vprašal.

»Ne vem,« je rekla in po kratki pavzi dodala: »Pred petimi leti sem jih videla nazadnje.«

»Aha,« sem rekel. »Pa jih nič ne pogrešaš?«

»Ne,« je rekla, ampak neiskreno. Premaknila je roko tako, da si je malce pokrila obraz, kar je naredila vedno, ko se je lagala.

»Lažeš,« sem rekel.

»Ne pa ne,« je rekla in si z roko še bolj pokrila obraz. Ni se mi dalo vrtati vanjo. Raje sem gledal skozi okno. Trava je bila od močnega sonca požgana, vendar je pokrajina ohranila svojo čilost in krepost. Pripovedovala je zgodbe brez pretirane pisanosti in osladnosti, kot dedek, ki te poboža z razorano roko in iz gub njegovega obraza prebereš raznolikost preteklih let njegovega življenja. Štorklja je stala v mlaki in ni delala nič posebnega, razen tega da je imela eno nogo skrčeno. Odprl sem okno in stegnil ven roko. Ona je naredila isto.

»Zdaj pa mahaj,« sem rekel.

In začela sva mahati. Mimo naju so tekla drevesa, osamljene hiše, žitno polje. Midva pa sva mahala. Z drugo roko sem jo prijel za koleno.

»Za povezavo med krili, razumem,« je rekla in se zasmejala.

Sonce je tonilo v pozabo, midva pa tudi, vsak sva tonila vase. A prišli so ovinki in cigareto je pokadila do konca, prijela je volan in zaprla okno. Jaz sem še vedno mahal, ampak ne več tako entuziastično.

»Veš, zakaj ne bi mogel biti s tabo vse življenje?« sem ji rekel.

»Zakaj?« je odsotno vprašala, zatopljena v vožnjo.

»Ker bi živel z nepopisnim strahom, da bi umrla pred mano. Tega

ne bi prenesel,« sem rekel.

»Osladno. In egoistično,« je odgovorila, sicer ne nesramno, ampak trdo. Gledal sem jo v prste in kratke, pogrižene nohte. Palec je imela rahlo rumen.

»Kmalu bova,« je rekla.

»Saj se nikamor ne mudi,« sem odgovoril. Roko sem potegnil noter in zaprl okno. Zaspala mi je in mravljinici so mi brzeli po njej od prstov do ramen.

»Ja pa se mudi. Čim prej bova tam, hitreje bova nazaj,« je bevsknila. Zadetost je pojenjala in padla je nazaj v temo. Zaprl sem oči in mislil na to, da sem štrk, ki s svojo štokljjo preživi vse življenje, kljub strahu, da bo umrla pred njim.

Prispela sva pozno zvečer, ko se oči ravno privadijo na mrak. Vas je bila izjemno majhna, z lokalno trgovino, lokalno gostilno, lokalnim jezerom in lokalnim gozdičkom. Vse skupaj sem vzljubil že na poti do sem. Ker je bilo vse tako tiho, mirno in nevsiljivo. Ni bilo reklamnih panojev in javne razsvetljave, ni bilo vonja po mokrem asfaltu, ni bilo prehodov za pešce. Ko sem stopil iz avta, je zacmokljalo in na teniski sem imel nalepljen kup blata. Nasmehnil sem se.

»Blato,« sem debilno rekel in pokazal na tla.

»Bravo ljubi, blato! Že prepoznavš predmete in jim daješ imena!« je sarkastično rekla in se nasmehnila tako, da je na tečen način pokazala vse zobe.

»Vso mladost sem se trudila, da bi tem krajem ušla, sedaj pa se vračam,« je rekla in si prižgala cigareto, nato pa se naslonila na streho avtomobila in zrla nekam stran.

»Saj ni nič narobe tu,« sem rekel. »Včasih prija malce odmora od mestnega vrveža.«

»Mestnega vrveža?!« je zgroženo vzkliknila, »mestni vrvež je pravi paradiž proti tem krajem! Spomni me, da se vržem pod prvi avtobus, ko prideva nazaj in dolgo ter globoko vdihavam njegove izpušne pline. Ti sploh ne veš kako je živeti tu, med ljudmi, ki se poznajo do obisti, ki jim je smisel življenja, da vedo, kolikokrat v dnevu gre sosed srat. In potem je zvečer vse tiho in greš na verando in si hočeš prižgati cigareto, potem pa malce obrneš glavo in skozi okno soseda bolšči vate kot kakšna butasta riba in iz ust ji zaradi vzburjenja, ker te je dobila pri nečem prepovedanem, kaplja slina.«

Zasmejal sem se.

»In kaj narediš potem?«

»Heh,« je skomignila. »Pozvoniš ji pri vratih, odpre njen mož in lepo ga prosiš, da jo že enkrat dobro pofuka, da ne bo frustracije trosila vsenaokoli.«

»Gotovo si bila zelo priljubljena,« sem se namuznil.

»M-hm,« je pokimala.

Pomignil sem proti podolgovati hiši z visoko streho.

»Je tole najino novo prebivališče?«

»Ja. Najino *začasno* prebivališče. Pobrala se bom od tu ob prvi priliki,« je rekla in se odpravila proti hiši.

»Pridi, najbrž si zaspan, ker si vozil vso pot do tu,« je rekla in me prijela za roke.

»Prasica,« sem se zarežal in jo poljubil. Nekaj časa sva se objemala, nato pa odšla pred vhodna vrata. Toliko časa je iskala ključ po

nahrbtniku da sem skoraj stoje zaspal. V hiši je bilo hladno in videlo se ni nič.

»Elektrike trenutno ni,« je rekla s takim tonom, kot da jo peljejo na morišče. Nastanila sva se v sobi za goste, kjer je bila postelja že lepo postлана. Vse gibe sva izvajala počasi, saj je samo mesečina dajala tisto malo svetlobe, da sva se končno objela pod rjuho in zaspala. Tisto noč sem sanjal, da letim nad gozdom in bilo je kar lepo, a v sanje se mi je prikradel močan vonj po potu. Obračal sem se, da bi videl, iz kje prihaja, a se nisem mogel. Kot bi bil uklenjen v pasu in prisiljen, da gledam neskončen gozd, ki je bežal pod mano.

Pri zajtrku sva bila sama.

»Kdaj bom spoznal tvojo družino?« sem vprašal in brazdal po kosmičih. Slabo sem spal in nisem bil lačen.

»Čim kasneje, tem boljše, itak pa ni nobenega doma« je rekla.

»Nehaj s takimi,« sem rekel. Šla mi je že pošteno na živce. »Ves čas se obnašaš, kot da sva v srednjeveški mučilnici.«

Takrat ji je pogled zdrsnil nekam stran. Z roko si je šla skozi lase.

»Daj mir,« je rekla, pa ne nasilno, ampak proseče, tako da sem odnehal. Potrudil sem se in pojedel nekaj žlic kosmičev. Nato sem vstal in jo objel čez rame, ona pa je skrila glavo v moje naročje.

»Grega takoj, ko bo možno, prav?« sem rekel.

Počasi se mi je izvila iz objema in prikimala.

»Ali pa malce kasneje ... saj ne vem ... ni važno,« je rekla in me zopet objela. Takrat sem vedel, da negibnost tega trenutka ne bom tako lahko pozabil.

»Boli ... tako boli. Ampak samo, kadar globoko vdihnem,« je rekla njena mama in se nasmehnila. Na pepelnato sivem obrazu so se menjavali izrazi čiste sreče in grozljive bolečine. Na čelu so se ji nabrale drobne potne kapljice. Lase je imela kljub vsemu oprane in spuščene, da so se ji razlezli do ramen. Več je bilo sivih kot rjavih. Oči je imela motne in beločnice rahlo rumene. Ko je dihala, je razpirala nosnice. Vsaka guba na vdrtih licih se je zdela še globlja.

»Natka ... moja Natka ...« je zašepetala in stisnila Natalijo, ki je sedela na stolu poleg postelje, za roko, Natalija pa je jokala in solza ji je kapnila na mamino žilasto roko. Jaz sem stal na drugi strani in strmel v napravo za dihanje, plastičen meh, ki se je z zvokom, kot bi soplja manjša lokomotiva, dvigal in spuščal. Ritmično piskanje drugih naprav me je spravljal ob živce. Nisem hotel tako spoznati njene mame. A za pritožbe je bilo malce prepozno.

»Grem ... ven,« sem rekel.

Natalija ni rekla nič, nepremično je strmela v mamo. Odpravil sem se po dolgem hodniku in plitko dihal, kajti vonj bolnišnice je polnil mojo glavo s podobami umirajočih in bolnih, s kašljanjem, s kričanjem. A mogoče je bila najbolj strašljiva tišina, ki nastane poleg bolniške postelje, ko nihče ne ve, kaj naj reče na smrt bolnemu človeku. »Saj bo? Si gledal tekmo včeraj?« Ali najhujša: »Kako si kaj?« Tudi pogovori o vremenu izgubijo svoj že tako patetičen pomen mašila. Natalijini mami nisem imel reči ničesar. Nisem je hotel trepljati po roki in jo stiskati za koščena ramena. Smrt je hitro mahala s koso nad njo in raje sem sklonil glavo. Že sam piš ostrega rezila mimo

mojega obraza je bil čisto dovolj zame.

V kiosku pred bolnišnico sem si kupil cigarete in tiho kadil eno za drugo. Siva stavba je mrko strmela vame, jaz pa nazaj vanjo. Ni mi bilo jasno, kaj tako majhen kraj potrebuje tako veliko bolnišnico. Bilo je prav strašljivo. Nekaj dreves, ki so bila posajena, da bi dajala prijazen vtis, so bila videti čisto umetna, kot bi bila postavljena za posmeh, antiteza razkrajajočemu znotraj betonskih sten stavbe, kjer se umira na obroke.

Sploh nisem videl, kdaj je priskakljala do mene. S prsti si je popravila očala na nosu in me skremženo pogledala, izza ustnic sta ji zlezla nazobčana sekalca.

»Kdo si ti?« me je vprašala s klasičnim glasom majhnih deklic, ki vsa vprašanja isto zacvilijo, ker so pač majhne in imajo majhne glasilke in ker samo s cviljenjem dosežejo prezaposlena ušesa starejših.

»Em ... Nataliji fant. Kdo si pa ti?« sem jo vprašal.

»Pika,« je rekla in pogledata v tla, kot da jo je sram priznati, in s konico čevljev je povrtala v tla.

»Blato boš imela na čevlju, če boš to delala,« sem rekel.

Dvignila je glavo in mi namenila dolgočasen pogled, nato pa se je obrnila in hecno odkorakala proti bolnišnici, oblekica ji je mahedrila okoli nog, sam pa sem ugotovil, da nisem izbral dobrega stavka za začetek najinega odnosa. Kot otrok sem sovražil, če mi je kdo solil pamet. Blato na čevlju je bilo za take deklice nekaj popolnoma nepomembnega.

O očetu ni Natalija nikoli govorila. Še mama je obstajala samo kot neka oseba, ki je bila slučajno zraven pri dogodkih, o katerih sva se pogovarjala, pa še takrat je imela popolnoma nepomembno vlogo, samo stala je recimo tam, kot predmet, ki je že toliko časa na istem mestu, da preprosto gledaš skozi njega. Jaz pa sem jo spoznal kot človeka, ki umira, preden je prišel njegov čas za smrt. Moje videnje mame so bili tako izgubljeni koščki sestavljanke, ko veš, da mora ta del tvoriti celoto, ampak si je ne moreš predstavljati. Videl sem jo, kako stoji zraven Natalije, kako se pelje z njo v avtu, kako z njo hodi do avta, kako z njo sedi v gledališču. In videl sem jo, kako umira.

A oče ... o njem nisem vedel ničesar. Niti tega, da je kdaj sedel zraven. A ravno zaradi njenega molka sem si o njem izoblikoval mnenje in še preden sem ga spoznal, sem imel občutek, da vseeno vem o njem veliko več kot o njeni mami. Vedel sem, da se ga na nek način boji. In tak strah, da človeka izrežeš iz svojih najintimnejših pogovorov, je bolj zgovoren kot vsak, še tako natančen življenjepis.

»Nisi mi povedala, da imaš sestro,« sem rekel pri večerji.

Še vedno sva bila sama, jedla sva iz velike skleda, in sicer solato z jajcem in krompirjem. Drugega v hladilniku ni bilo, v trgovino Natalija ni hotela, jaz pa nisem vedel, kje je. Tako sva prežvekovala ob šibki svetlobi gole žarnice, ki je na kratkem kablu štrlela iz stropa.

Nezaupljivo me je pogledala. »Kje si jo pa videl?«

»Pred bolnico. Ki je, moram reči, precej glomazna zadeva za takle sekrete od naselja.«

»Kako pred bolnico?«

»Jah, tam sem stal in prišla je do mene. Zelo ti je podobna. Ni mi sicer povedala, da je tvoja sestra, ampak predvideval sem, da je.

Natalija je odkimala: »Ti si čisto zmešan.«

Skomignil sem z rameni. »Potem pa ne vem. Samo ... tako podobne oči sta imeli.«

Bil sem tiho. Vzela je skledo, čeprav še nisem nehal jesti, in začela pomivati v kuhinji, slišal sem šumenje vode in žvenketanje posode. Čez nekaj časa je do mene priplaval njen glas.

»Jutri popoldne pride mama umret v svojo hišo. To je bila njena želja. Noče zgniti v bolnišnici. Pomagal mi boš pripraviti sobo.«

»Prav,« sem rekel. »Kaj pa oče?«

Žvenketanje posode je prenehalo. Bil sem prepričan, da bo znorela, da bo prišla nazaj in mi zabrisala skledo solate v glavo.

»Tudi on pride,« sem zaslišal in si oddahnil. Šel sem v kuhinjo in ji pomagal pomiti do konca. Ves večer nisva spregovorila niti besede več.

Naslednje jutro sem odšel na sprehod. Bilo je oprano in sveže jutro, eno izmed tistih, ko se beseda sentimentalnost niti ne zdi več tako napačna.

Natalijino sestro sem srečal nekje v gozdu. Sedela je na deblu podrtega hrasta in se pogovarjala sama s sabo, zvonila je z nogami in v roki je držala praprot.

»Živijo,« sem rekel. »Lahko prisedem?«

Najprej me je malce čudno gledala, ampak jaz sem se samo smehljaj. Najbrž je začutila, da mi je res do tega, da prisedem. Otroci to takoj vedo.

»V redu. Samo če ne boš preveč glasen,« je rekla in si s prstom porinila očala tako blizu oči, da je lahko zgornji del okvirja prijela z obrvmi. Videti je bila kot jezna sova.

»Zakaj pa ne smem biti glasen?« sem jo vprašal in sedel tik poleg nje. Malce se je umaknila in se zastrmela v praprot.

»Zato, ker jih boš prepodil.«

»Koga?« sem izustil s kar največjo navdušenostjo.

»Angele,« je šepnila in me pogledala v oči. Ne vem, kaj je bilo v tem njenem pogledu. Ampak vedel sem, da misli resno. Ta pogled je na novo definiral nedolžno, otroško resnico.

»Kakšni pa so ti angeli?« sem šepetaje vprašal. »Lepi, beli, z zlatimi lasmi?«

»Ah, ne,« je rekla in se nasmehnila. »Trije so. Eden je majhen, debel in plešast. Drugi ima čudne zobe. Tretji pa zelo smrdi.«

»Pa so ti vseeno všeč?« sem vprašal.

»Ja,« je rekla. »Zato, ker imajo krila. Ampak en je predebel, da bi letel, druga dva pa nočeta leteti. Ne vem, zakaj.«

»Če bi ti imela krila,« sem jo vprašal, »bi letela?«

»O ja,« je rekla. »Poletela bi stran od tukaj.«

»Zakaj pa? Ti ni všeč?«

Žalostno me je pogledala.

»Ne,« je preprosto rekla.

Tako je to pri otrocih. Nič slepomišenja, nič velikih besed. Sploh je nisem hotel vprašati, zakaj ji ni všeč, ni bilo potrebno.

»Ne skrbi, bova šla midva kam skupaj. Stran od tu,« sem jo potolažil.

Nasmejala se je.

»Pri komu pa si ves ta čas, ko ni nobenega doma?«

»Različno,« je rekla. »Pri stari sosedu. Samo v njeni hiši čudno smrdi. Večinoma se igram v gozdu.«

»In ta sosedu te kar pusti, da si sama?«

»Ja,« je odgovorila. »Saj tu ni nobenega, ki bi mi kaj naredil.«

Prijela me je za roko. »Pridi, greva, mamica bo kmalu doma.«

Preden sva šla, je nekemu pomahala. Najbrž angelom. Pomahal sem jim tudi jaz. To jo je razveselilo in še bolj je stisnila mojo dlan, ko je mirno drobila poleg mene in so se ji vejice in listki prijemali na bele nogavičke.

Tik preden bi vstopila v hišo, je Pika spustila moje roke in zdirjala nekam stran, neverjetno hitro za tako majhno bitjece. Nekaj sem zaklical za njo, pa se ni obrnila. Zavila je za neko staro hišo in mi izginila izpred oči.

»Kaj se pa dereš?« je rekla Natalija, ko sem vstopil.

Hotel sem ji razložiti, pa je samo odmahnila z roko. Grozeče je slonela na steni in gledala strmo predse.

»Mama je že tu,« je rekla.

»Kako pa to?« sem rekel.

»Lepo. In hvala, ker si mi pomagal pripraviti posteljo in sobo. Garala sem ves čas, ko te ni bilo. Kreten.«

»Kaj pa oče?« sem vprašal.

»Ne bo ga,« je odsekala. »Itak ne živi več tu. Pa nehaj stalno spraševati po njem in po mami in po sestri in vseh živih sorodnikih. Saj nisva jebena mladoporočenca.«

»Jebi se,« sem rekel. »Hotel sem ti samo olajšati stvar ...«

»Stvar mi boš olajšal,« je rekla in stopila pred mene, »da mi boš čim manj v napoto in da te bom čim manj videla, ker mi greš pošteno na živce. In ne hodi k mami, ker spi.« Obrnila se je in odkorakala v kuhinjo.

Do večera sem bral v svoji sobi, nato pa sem se odpravil na sprehod po vasi in odkril neko zanikrno gostilno. Vstopil sem in v trenutku se mi je okoli glave ovil dim. Bila je majhna in zanikrna, brez miz, samo z dolgim točilnim pultom, na koncu katerega sta sedela možaka, me gledala in srkala vsak svoje pivo. Tudi jaz sem si enega naročil in nekaj sekund strmel v obilno oprsje natakariče.

»Ti si pa od Natalije fant, a?« je rekla in se zastrmela vame. Nelagodno sem se presedel. S kotičkom očesa sem videl, kako sta se možaka obrnila proti meni.

»Ja,« sem rekel.

»V čudno familio si se priženil,« je zavpil eden izmed možakov, pograbil svoje pivo in vstal ter prišel do mene in sedel poleg. Isto je naredil tudi drugi. Oba sta bila malce bolj okrogla, eden povsem plešast, drugemu pa so redki lasje poganjali po celi glavi, kot bi mu jih kdo naključno posadil. Na velikem, ukrivljenem nosu so mu čepela očala z roževinastimi okvirji.

»Saj se nisem priženil,« sem rekel. Nikoli si nisem predstavljal, da bi se z Natalijo poročila. To bi bil zelo čuden zakon.

Možakarja sta me gledala mirno in nisem se počutil nelagodno.

Čas je obstal in vsi smo se kopali v tem spokojnem vzdušju.

»Mama je stalno sama in nič ne gre iz bajte, zdaj pa sem še slišal, da je bolna,« je rekel tisti z očali in se skremžil.

»Ja, čudni so, čudni,« je rekel drugi.

Natakarica je poznavalsko prikimala in si prižgala cigareto. Očitno se je odločila, da bo tudi ona prisostvovala pogovoru. Drugih gostov tako ali tako ni bilo.

»Pustite jih pri miru,« sem rekel in čutil, kako se mi je nekaj vročega razlezlo v trebuhu.

»Saj mi jih pustimo,« je rekel očalar in se zastrmel v svoje pivo. »Samo oni nas ne.«

»Ne,« je rekel drugi. »Oni nas pa res ne.«

Ostanek piva sem spil v tišini, samo tiha glasba, tako tiha, da je bila že skoraj nedoločljiva, je igrala iz nevidnih zvočnikov. Hotel sem plačati, pa je natakarica samo odmahnila z roko.

V hiši je bilo vse tiho. Sezul sem se in se odpravil v kopalnico. Takrat pa sem zaslišal šum iz sobe, iz tiste, v katero nisem še nikoli prej vstopil. Vrata so bila priprta in zdelo se mi je, da notri gori luč. Postavil sem se pred vrata in tiho zaklical.

»Halo? Kdo je?«

Odgovora ni bilo. Še malce sem postal, nato pa rahlo odrinil vrata.

Pri oknu je stal nek moški, oblit z mesečino. Bil je manjše postave, rahlo sključen. Videl sem samo profil in takoj sem vedel, na koga me ta profil tako zelo spominja.

»Pozdravljeni,« sem tiho rekel. »Vi ste najbrž Natalijin oče. Jaz pa sem njen fant.« Pomolil sem roko v pozdrav.

On pa je stal tam pri oknu in ni rekel niti besede. Roke je imel spuščene ob telesu in počasi in nežno je migal s prsti. Takrat sem zavonjal nekaj, kar sem vonjal v tej hiši že prej. Bilo je, kot bi se vonj priplazil iz kakšnega kota. Možakar je rahlo obrnil glavo in me pogledal. Hotel sem ujeti njegov pogled, ampak nisem ga mogel, kot da bi me z njim prebodel in gledal nekam stran, nekam daleč. Proti gozdu.

Smrdelo je po potu. Po starem, postanem potu. Obrnil sem se in stekel po hodniku, se spotaknil in padel ter vdrl v spalnico, kjer se je Natalija očitno ravnokar zaradi hrupa zbudila.

»Ti nisi normalen!« je zasikala. »Mamo boš na smrt prestrašil.«

Vrgel sem se na posteljo in jo prijel za rame.

»Tvoj oče je tu, Natalija,« sem rekel. »V tisti sobi poleg kopalnice. Stoji ob oknu in nič ne reče.«

Nataliji se je pogled naenkrat zasteklenil in gledala je tako kot njen oče prej, nekam v prazno. Ampak samo nekaj sekund. Pričakoval sem, da bo kaj rekla, ampak ko sem odprl usta, me je udarila po licu. Prijel sem se za obraz in se zastrmel vanjo. Bila je vsa v solzah.

»Izgini, idiot grdi,« je šepnila. »Samo ... pojdi, poberi se od tod, sovražim te.« Velika solza se ji je strkljala po licu. »Sovražim.«

Počasi sem vstal in se odpravil iz sobe. Slišal sem, kako hlipa. Ko sem zaprl vrata za sabo, sem vedel, da nočem biti več v tej hiši. Kot da sem pozabil vse prostore in se nahajam v tujem kraju, kamor moje dojemanje ne seže.

In ko sem stopil iz hiše na dvorišče, nenavadno svetlo, me je pričakala Pika in me prijela za roko, oblekico je imela vso blatno in njen dotik je bil grozljivo domač.

»Pridi,« je rekla. »Pridi pogledat angele!«

Stekla sva proti gozdu in vsak korak se mi je zdel težak, nisem ji hotel slediti, zanimalo me je, kaj toliko stara punčka počne tako pozno zunaj, zakaj ni v hiši, če je Natalijina sestra, in zakaj mi je vse na njej tako nenavadno. A takrat sva že bila v gozdu in tekla sva najprej po poti, potem pa sva zavila nekam v stran, med grmičevje, ki me je praskalo po rokah in nogah, ampak Piko to očitno ni motilo, saj je še vedno drvela naprej in gozd je začel pritiskati name z vsemi drevesi, vse se je ožilo in naenkrat je bil pred mano hodnik dreves, po katerem je Pika tako spretno vijugala. Potem pa – kot da bi nekdo odrezal svet od prej in postavil pred mano novega, sva se znašla na jasi, sredi katere je bilo veliko, debelo deblo.

»Poglej jih ... to so oni,« je rekla.

Na deblu so sedeli trije moški. Dva sem takoj prepoznal – bila sta tista iz gostilne, ampak nekaj je bilo drugače na njiju, kot da sta imela manj udrte oči, več las in manjši trebuh. Kot da sta bila mlajša. Tretjega sem takoj prepoznal. To je bil možakar iz sobe, Natalijin oče, ki je stal ob oknu, oblit z mesečino. Samo tokrat je govoril, hreščeče se je smejal in gledal nekam v tla, in tudi druga dva sta gledala v tla in pogledal sem še jaz. Na tleh je ležal krvav ptič in tam, kjer bi moral imeti krila, sta bila samo dva krvava štrclja.

Naenkrat je oče dvignil pogled.

»Pika moja,« je zahropel in ustnice so se mu razlezele v ogaben nasmešek.

»Zdravo, oči,« je rekla Pika in se mu usedla na kolena.

»Živijo, mala,« sta kot v zboru pozdravila možaka in še naprej strmela v mrtvo ptico.

»Kako si kaj, ljubica?« je rekel oče in jo božal po hrbtu. Pika je bila vsa trda in njen pogled je bil top, ampak ni se premaknila, samo sedela je tam in pridno odgovarjala.

»Hej,« sem zaklical.

Nihče se ni zganil. Takrat je oče začel božati Piko po stegnu, najprej nežno, potem pa malo bolj grobo.

»Lepa si, moja mala,« ji je zašepetal v uho in jo gledal s krvavimi očmi in takrat sem spet zavohal pot in tudi zagledal kapljice, ki so se mu nabirale na plešasti glavi.

»Pusti jo!« sem zakričal in stopil korak bližje. Bilo je, kot da bi mi zmanjkalo tal pod nogami – samo sesedel sem se na travnik, nisem se mogel premikati in nemočno sem gledal, kako očetova roka napreduje proti notranji strani stegna. Pika in kako ona vse bolj in bolj kameni in gleda nekam stran s steklenim pogledom, mesečina jo je oblivala. Hotel sem se stegniti po njo in bilo je, kot da bi se zadel v steklo.

Eden izmed možakarjev, tisti z očali, se je zganil in pogledal proti očetu in Piki.

»Pusti jo, no,« je rekel. »Pridruži se raje nama. Pa saj je tvoja hčerka.«

»Njej je to všeč, a ne, Pika moja?« je rekel oče in jo poljubil na lica, njegova roka se je premaknila v njeno mednožje, Pika pa je samo pokimala in bilo mi je, kot da mi je njena gesta razsula srce na tisoč koškov.

»To niso angeli, Pika!« sem zavpil.

»Ampak so,« je tiho rekla in še vedno gledala strmo naprej. »So edini prijatelji, ki jih imam. Drugače sem tako sama. Nihče ni z mano, tu ni nikogar.«

»Jaz sem tu!« sem zavpil. »Jaz sem tu, poslušaj me. Pojdi stran, pridi k meni in zbežala bova, greva nekam stran, samo ti in jaz.«

Takrat me je pogledala naravnost v oči, s polno silo je zasadila svoj pogled vame.

»Boš ti moj angel?« je rekla.

»Bom,« sem rekel. »Ampak z napako. Jaz nimam kril.«

»Imaš, imaš,« je rekla. »Ampak oni jih nimajo. Zato jih pa kradejo drugim.«

Možak z očali se je zahehetal in s konico čevlja brcnil v mrtvo ptico, in ko se je premaknila, sem videl tisti dolgi kljun in dolge noge in prepoznal štorcljo.

Izza dreves, za hrbti možakov, se je izvila postava. Suha in drobna, s sivkastimi lasmi in porumenelo kožo. Nekdo me je prijel za roko. Bila je Pika.

»Čas je, da greva. Odpelji me daleč stran,« je rekla in zgrabil sem jo, jo stisnil v naročje in stekel, kakor nisem še nikoli, nisem lovil lastnih nog in skoraj bi padel. Tekel sem skozi tih gozd in zdelo se mi je, da lovim neke zvoke z jase, udarce in vpitje in jok, ampak jaz sem samo tekel, tekel do poti in potem naprej, vse me je bolelo in lovil sem sapo, ampak sem stisnil zobe in tekel dalje, vse do dvorišča, do avtomobila, odložil sem Piko in stekel v hišo po ključe, sedel v avto, Pika je sedla na sovoznikov sedež, hotel sem prižgati avto, pa ni šlo.

»Umiri se, saj znaš,« je rekla.

Globoko sem zadihal in poskusil še enkrat. Res je šlo. Čez minuto sva se že peljala po prašni makadamski cesti.

»Zaspan sem,« sem rekel Piki.

»Še malo zdrži, prosim,« je rekla in njene oči so bile naenkrat polne strahu. Stisnil sem zobe in se osredotočil na cesto in peljala sva se in peljala.

Ko sem se zbudil, najprej nisem vedel, kje sem in sem hitro trznil naprej ter se zaletel s prsmi v volan. Ko sem ujel sapo, sem pogledal na sovoznikov sedež. Pike ni bilo. Skočil sem iz avtomobila. Sonce je ravno vzhajalo in osvetlilo neskončno dolgo cesto. Pike ni bilo nikjer. Že sem hotel sesti nazaj v avto, ko sem na pokrovu motorja videl, da je nekdo nekaj napisal v prah, ki je prekrival ves avto. Pisalo je: »Hvala.«

Ko sem se pripeljal domov, me je Natalija solzna čakala na dvorišču.

»Mama je ponoči umrla,« je zahlipala in se mi vrgla v objem, jaz pa sem jo božal po glavi in poljubljal in jo tolažil.

Ostala sva v hiši še en teden in pokopala mamo na lokalnem, majcenem pokopališču. Ko sva zvečer pospravljala še zadnje strani v mamini spalnici, sem v enem predalu našel sliko, na kateri je bila Pika, vsa vesela in nasmejana je kazala svoje škrbaste zobe.

»Kdo je to?« sem vprašal Natalijo in ji pokazal sliko.

»Jaz,« je rekla. »Pred kar nekaj časa.«

»Primi volan,« sem ji naročil in si prižgal cigareto. Zahihitala se je.

»Samo do prvega večjega križišča ti dovolim voziti,« je rekla. »Najprej grem jaz.«

»Prav,« sem rekel in prijel z eno roko za volan, z drugo pa za cigareto. Vozila sva po dolgi, ravni cesti.

»Rada te imam,« je rekla. »Nekako ... bolj kot prej. Še vedno ne preveč, ampak definitivno bolj. Sploh ne vem zakaj.«

»No ja, recimo da bom to vzel kot kompliment,« sem rekel in se nasmehnil.

»Povej mi – zakaj imate tako veliko bolnišnico v tako mali vasicí?« sem vprašal.

»Saj ni velika,« je rekla. »Čisto majhna je. Imel si privide. Mama se je odločila, da noče v večjo in da bo raje umrla tu, v domačem kraju. Nikoli si ni upala ven. Ampak ob zadnjih trenutkih sem bila pri njej in zdelo se mi je, da je bila res videti srečna.« Skomignila je z rameni.

»Kje je bil pa oče?« sem rekel. Pogledala me je. Tokrat ji je bilo jasno, da zahtevam odgovor.

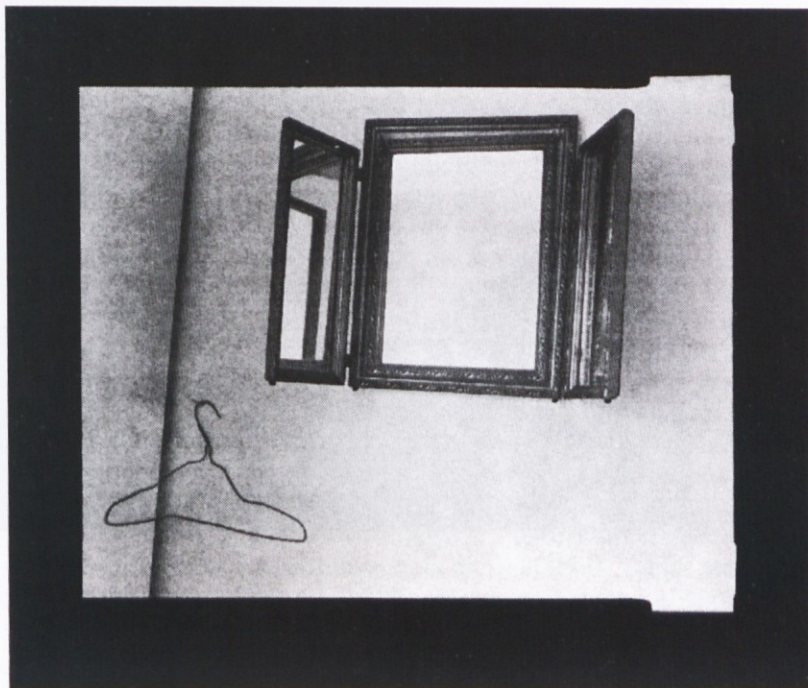
»Oče je mrtev,« je rekla. »Mama ga je ubila.«

Naprej nisem spraševal. Nekaj časa sva se vozila v tišini.

»Dobro se počutim,« je naposled rekla. »Kljub vsemu.«

Nebo je bilo skoraj brez oblaka. Odprl sem okno in vdihnil. Gledal sem, kako je pokrajina bežala pred mano. Ozrl sem se proti Nataliji. Spala je.

Kakšnih sto metrov pred avtomobilom je iz visoke trave vzletela štorklja in se pognala v nebo.

Bojan Radovič: LUMINESSENCE, 1981, giclée print, 2 x 33 x 22 cm

Jože Škufca

ŽIVLJENJSKE IN DELOVNE POSTAJE JANEZA TRDINE

S ponosom se je čutil Slovenca in Slovana

Informacije, vedenje in ugotovitve za pričujočo predstavitev literata, zgodovinarja, etnologa in raziskovalca so vzete iz njegovih del, zlasti memoaristike, razprav literarnih zgodovinarjev, iz zbranega dela urednika dr. Janeza Logarja, revij in časopisov, v katerih je Trdina sodeloval, iz romana Izobčenec, ki ga je o njem napisala Novomeščanka Ilka Vašte, in iz drugih virov. Uporabljene formulacije iz navedenih del in virov so opremljene z narekovajem le, če so, razumljivo, navedene dobesedno.

To leto bomo kar precej rekli, zapisali in premislili o Janezu Trdini. Tudi film mu bo pomagal, da nam se bo čimbolj celovito predstavil, in sicer zaradi vsega, za kar je živel, zaradi vsega, kar nam je zapustil.

»Trdina je bil izobražen Slovenec, Slovenec v vsej svoji krvi in v vsaki svoji misli...« Tako ga je ocenil pisatelj Ivan Cankar. Da je bil prosvetljen in moder mož, pa je bil prepričan dr. Ivan Prijatelj.

V Mojem življenju, spominskih zapisih, ki jih je Trdina napisal ob koncu življenja, pa je med drugim zapisano: »Moj namen je pokazati bralcu pravo podobo samega sebe in drugih, s katerimi sem občil, da se vidi, kaj smo delali, s čim se zanimali, kako grešili, kako se pehali bodi na dobro bodi na slabo plat.«

Daljših in krajših spominskih tekstov, ki jim je avtor Trdina, je kar nekaj. Pisal je subjektivno, toda na koncu vsega so nastale dokaj objektivne podobe ljudi, časa in razmer. V čas in prostor je postavil ogromno znanih in manj znanih ljudi. V tej memoaristiki (zvrsti umetniškega ustvarjanja spominov) pa je marsikaj povedano tudi v njegovi leposlovni setvi in žetvi. Še posebej bogati so njegovi Spomini do leta 1867.

Da bi bila predstavitev Trdinovega življenja in dela kolikor toliko sistematična, bomo v njegovem ustvarjalnem početju govorili, tako da se bomo ustavili na najpomembnejših življenjskih postajah, ki so mu dajale in odpirale tudi delovne dimenzije. Te bi bile: Mengeš, Ljubljana, Dunaj, Varaždin, Reka in Novo mesto. Takoj je treba dodati, da se bodo vsebinsko stvari povezovale oziroma dopolnjevale, zato bo treba kdaj poseči tudi nazaj in od tam vzeti kakšno pojasnilo za celovitejše prikazovanje v zaporedju kasnejših opisanih dogodkov ali ljudi. Ob naštetih mest pa se bodo pojavljala še druga naselbinska imena. Ta napoved bo še posebej utemeljena, ko se bomo s Trdino ukvarjali v osrčju Dolenjske in njenem ožjem in širšem okolju.

Janez Trdina je bil pisatelj, pesnik, kritik, prevajalec, narodopisec, jezikoslovec, po poklicu pa srednješolski profesor zgodovine in zemljepisa. Najbolj ponosen je bil, da je Slovenec. Dosledno vneto se je zavzemal za slovenstvo in slovanstvo. Nemcev in nemčurjev, ki so zaničevali slovenski jezik in zatirali slovenstvo, ni maral. Brez zadržkov se je zavzemal za čast in svobodo slovenstva. Od habsburške monarhije je pričakoval in terjal, da bi to omogočala in podpirala. Rušitve monarhije ni načrtoval, jo je pa predvideval.

Rodil se je 29. maja 1830 v Mengšu. To je bila ena največjih vasi v tistem času na Kranjskem in je štela okoli 200 hiš. Danes šteje nad 5.000 prebivalcev. V zgodovini je imel kraj pomembno gospodarsko vlogo. Ugotovili so, da je bilo tod poleg starejših tudi staroslovensko

Risba rojstne hiše Janeza Trdine; izvirne zgradbe ni več.

Plošča na zgradbi v Mengšu, kjer je stala Trdinova rojstna hiša.

grobišče. Mengeš se prvič omenja leta 1154, torej pred dobrimi 850 leti. Trg je postal 17. junija 1867. leta.

Po domače je bil Trdina Drnavov Janez. Imeli so poldrugi velik grunt, toda s precej dolgovi, ki so se nabrali z neodplačano odkupnino za zemljo. Kljub temu so kar dobro živeli, »seveda po kmečko«, kot je zapisal Trdina. Med drugim tudi naslednje: »Kot dete sem bil slaboten, kilav, crkljiv in sem prizadejal ubogi materi tisoče zoprnosti in noči brez spanja ...« Mati je bila delavna kmetica in izvrstna kuharica. Njena jedila so bila boljša od vseh gosposkih tort in pečenk. Pridni in delovni so bili vsi Mengšani. »Ob največjem delu je bilo ob treh zjutraj že vse pokonci in pred enajsto se ni šlo spat. Obdelovali so zemljo prav z ljubeznijo, skoraj bi rekel nekako s pobožnostjo.« (iz Spominov). Nasprotja med graščaki in državnimi uradniki na eni strani in kmeti na drugi so bila permanentno živa.

Leta 1834 je Mengeš pogorel. To je bil za prebivalce velik udarec. Na pogoriščih je pognalo novo modernejše naselje. Sem so se priselili novi prebivalci, delavci, obrtniki različnih poklicev. V Mengeš je prišel tudi Josip Stare, ki je tod obogatel. Bil je oče Trdinove milice Radoslave.

Janez je bil deležen stroge »odreje« (vzgoje) po očetu Andreju in razumevajoče po materi Mici, rojene Kcel, doma iz Trzina, ki jo je sin najbolj spoštoval. Kot deček je bil nemiren, nagajiv, a učljiv in izredno dobrega spomina. Zgodaj je bral cerkvene in posvetne spise, v začetku najrajši Ciglerjevo povest Sreča v nesreči. Če so želeli, je naglas bral tudi bratom in sestram ter drugim. Oče je imel sina rad, a mu je nekoč povedal, kaj o njem tudi misli: »Ti nisi za drugega kakor za šolo, sicer si len, da smrdiš, in nagajiv, kakor bi bil ušel satanu iz pekla!« Sebe pa je Trdina opisal takole: »Bil sem človek, poln napak, nevoščljiv, togoten, hudoben, jezičen, nesramen, posebno pa len, vedno pa pripravljen doma ali pri sosedih kako škodo napraviti, obenem pa sladkosneden, da so mi morali vse skrivati.« Če ga je kdo od vaščanov karal ali za ušesa, jim je ponoči s kamenjem razbil okna. V cerkvi je ščipal punčke in odrasle gospe. Starejšim je rad nastavil nogo, da jih je zmotil pri hoji.

In dodaja: »Imel sem sedem let, ko sem zvedel, kako se človeštvo ljubi, plodi in rodi. Najprej sošolcu Orešku tega nisem verjel. Za dokaz pa so mi on in drugi pokazali soseda, kako se redi. In res. Čez nekaj mesecev je rodila sina in spet je bila suha kakor prej.«

To je Trdino prizadelo. Ni mogel verjeti, da ljudje tako greh delajo. Pa celo njegova mati, ki jo je imel za svetnico.

Pri šestih letih se je hitreje in bolje naučil molitve za prvo obhajilo kot sedemletniki. Zato se je mati odločila, da bo šel v šole in potem v lemenat.

Osnovno šolo (trivialko) je od 1837. do 1840. leta obiskoval v domačem kraju. Kot dobrega učenca ga je učitelj Dolenjc imel za enega svojih pomočnikov. Da je lažje krotil sošolce, mu je učitelj dal tudi palico. Trdina jo je takole uporabljal: »Pretepali smo včasih nemilo svoje mlajše součence, prizanašali smo le tistim, ki so nam, ki smo smeli tepsti, nosili sadje ali kaj drugega takega.«*

Odslužena vojaka Marko in Tomaž, ki sta bila pri Trdinovih za hlapca, sta Janezu odpirala tuji svet. Avstrija se je takrat na veliko vojskovala v Evropi in celo na ameriških tleh. Trdina je hotel biti podoben stricu Francetu, vodji tolovajske družine, zato se je odločil, da bo, ko bo odrasel, razbojnik. Veliko zgodb mu je povedala tudi

* Kot vidimo, je učitelj prepuščal pouk s palico izbranim učencem. Sam se je med tem pehal za boljšim zaslužkom. Tedaj učitelj ni imel zajamčene državne plače. Drugi šolski zakon iz leta 1806 je uveljavil neposredni cerkveni nadzor nad osnovno šolo. Tako je bilo do leta 1869.

njegova pestunja Neža. Srečeval in opazoval je tudi rokovnjače. Leti ljudi niso prosili, ampak so zahtevali.

Doma so imeli veliko sadja, toda sosedovo je bilo vabljivejše. Nekoč ga je sosed, ko ga je zasačil pri robutanju, obesil kar za noge. Igral se je tudi na nevarnih mestih. Ob neki taki predrzni igri se mu je zgodilo, da se je v Pšati že utapljal. Po naključju ga je rešila neka vaščanka.

Trdina takole zaključuje prvo obdobje svojega življenja: »Kot otrok pa sem bil tudi med vsemi vrstniki moje vasi gotovo najbolj radoveden, željan slišati kaj novega, kaj posebnega, najraje pa o vojskah, o Napoleonu, Kralju Matjažu, o Turkih ali pa tudi kako narodno pripovedko, uganko ali kaj takega. V tem, kar sem poslušal in zvedel takrat, so korenine vsega, kar sem pozneje najraje delal, bral, pisal, učil se, mislil, trdil, branil, ljubil, sovražil ali zaničeval.«

Roditelji, učitelj in katehet so bili z njim v šoli povsem zadovoljni. Vsako leto je bil vpisan v zlate bukve.

Po uvedbi obvezne osnovne šole, kar se je zgodilo v času Marije Terezije, je dobil Kamnik leta 1784 glavno šolo, ki so jo do 1882. leta vodili frančiškani. Trdina je nadaljnje šolanje poskusil v tej šoli. Toda razmere v njej so se mu zagnusile. Učenci so se morali medsebojno obtoževati, brez izjeme tudi tedaj, če je kdo spregovoril po slovensko. Na delu je bila kruta germanizacija odraščajoče mladine. Zgodilo se je, da so se otroci slabo vedli pri procesiji, zato je bilo napovedano maščevanje. Trdina je zbežal domov v Mengeš in v Kamnik, kjer je bil tri tedne, in se ni hotel več vrniti. Starši so ga po učenost napotili v Ljubljano.

Šolanje v Ljubljani

V Ljubljani mu je oče preskrbel stanovanje pri Idrijčanki Mariji Tandler, pobožni ženski, ki je hkrati skrbela za več učencev. Pri njej je stanoval deset let. Kot dobrega učenca v Mengšu ga je ravnatelj Šlakar vpisal kar v drugi razred normalke (normalke so bile osnovne šole v deželnih glavnih mestih). To šolo je v Ljubljani obiskoval tri leta, potem pa je obiskoval osem let gimnazijo. V normalki ga je v 3. razredu učil Martin Ivanetič, doma iz Bele krajine. Rad je pripovedoval smešnice o Ribničanih in druge. Samo prvega pol leta so smeli odgovarjati po slovensko pri verouku, kajti učni jezik je bila nemščina. Ker je ni obvladal, se je učil na pamet in naučeno posredoval kot papagaj. Pri Tandlerici (tako so rekli »dijaški materi«) so vsak večer molili rožni venec v nemščini, po dveh letih pa ji je njen spovednik naročil, da učenci te domače obveznosti opravijo v slovenščini.

V šoli z napredovanjem ni imel težav. Katere predmete se je rad učil, je bilo odvisno od profesorjev. Pogosto, če je bilo le možno, se je iz Ljubljane rad napotil v Mengeš. Pogrešal je mamo in sploh domače okolje. Mikale so ga gore in zlasti med počitnicami se je podal v Lukovico pri Brdu, kjer je imela njegova teta Češnjevka (prav: Marjeta Kerst) krčmo in trgovino. Z možem sta kar precej prihranila. Svojih otrok nista imela. Želela je, da bi Trdina študiral in da bi bila na njegovi novi maši. Na latinski šoli (gimnaziji) sta ga najbolj pritegnili zgodovina in geografija. Veliko je bral, in sicer posvetne, predvsem zgodovinske knjige, in sveto pismo ter življenje svetnikov. V vsakdanjem življenju jih je hotel posnemati, da bi bil zveličan. Želel je doživeti pravo krščansko ljubezen in se približati idealom, ki jih je predstavljal sv. Alojzij, šolski zagovornik in zaščitnik. V sebi je

tajil posvetno, postil se je, odpovedoval se je celo jedem, ki jih je imel rad. Pred šolo je zahajal v cerkev, molil, poljubljal podobe v molitveniku, križ na steni, cerkvena tla. Celo Tadlerica ga je začela opozarjati, da kateremu svetniku ne bi odgriznil pete.

Sošolci so se mu najprej smejali, kasneje pa so ga občudovali, saj so videli, da vse počne iz notranjih nagibov, iz verskega prepričanja, in to zato, ker se je strašno bal večnega pogubljenja. Celo pošteni krščanski možje so govorili: »Škoda fanta, boste videli, da bo zblaznel.« Tadlerica mu je začela prinašati posvetne knjige, recimo o Petru Velikem, toda on je bral Baragovo Popis navad in zaderžanja Indijanov Polnočne Amerike.

Začel je slabeti zaradi trdega posta, malo spanja in utrudljivega premišljevanja o poslednji usodi. Pripravljal se je za večno življenje. Odšel je k teti Češnovki, da bi se okrepčal. Dobil je obvestilo, da je mama hudo zbolela. Ko je prihitel domov, je bila že mrtva. Za Trdino je bilo to eno najtežjih življenjskih spoznanj. Mater je izgubil pri 15 letih. V Spominih je zapisal: »Ohranili smo po dolžnosti verno v srcu njen spomin, njeno življenje pa smatrali vedno kot zgled prave krščanske žene in matere ...«

Vrnil se je k teti v Lukovico. Zdravila ga je z juho in nekimi grenkimi zdravili. Nič ni pomagalo. Odšel je k bližnjemu studentu in si pral obraz, glavo, roke in noge. Roke in noge so mu od mraza kar otrpnile. Pomagalo je. Trdina tudi v kasnejšem življenju, če je zbolel, ni iskal zdravja pri zdravnikih.

Ob boleznih je obljubljal, da bo zmolil še več očenašev, kot jih je pred tem. Spovednik mu jih ni nič odpustil, čeprav jih je imel na dolgu več tisoč. Na dan jih je zmolil trideset.

O svojih učiteljih in predpostavljanih je v tistih časih težkih iskanj in duševnih preizkušenj začel kritično razmišljati. Tudi o duhovnih ni imel lepega mnenja. Vodja glavne šole Šlakar naj bi nuni napravil otroka. Trdinov spovednik je delal grehe z ženo slikarja Matevža Langusa, umetnika, ki je upodobil Primičevo Julijo. Med počitnicami je obiskal strica Naceta, duhovna v Šentrupertu na Dolenjskem. Veliko razočaranje! Že drugi dan je zvedel, da stric spi s kuharico. O teh in drugih takih stvareh govori Trdina v Spominih. Izgubil je celo vero v nauke, ki so jih učili duhovni. Motilo ga je, da je cerkvena oblast morila. Papež je Jana Husa obsodil na smrt, cerkev pa Galileja. O tem je Trdina premišljeval takole: »Zveličar pa je rekel, da je prišel na Zemljo ljudi osvobodit, ne pa jih pogubit.«

S trditvijo, da, kdor ne veruje, ne bo zveličan, je soglašal. Ni se pa mogel sprijazniti s tem, da se zveliča lahko samo rimokatolik.*

Vsaj štiri leta so nenehni dvomi mučili Trdino. V časih neznanskega trpljenja je izgubil še mater. Končno je začel zapuščati svet telesne in duševne utesnjenosti. Po končani peti šoli je namreč v mengeški cerkvi zagledal sedem let mlajšo Francko Staretovo, ki se je šolala pri nunah v Ljubljani. Staretovi so bili lastniki gradu ob vznožju hriba Gobavica (nad sedanjo mengeško osnovno šolo). Trdino je Francka čisto prevzela. V Mojem življenju je zapisal, da je bila »prva in pravzaprav edina ljubezen«, najradostnejši pojav v vsem njegovem življenju. Zato ji je nadel slovansko ime Radoslava in postala mu je ljubezen, imenovana milica. V njem se je začela prava preporoditev. Trdi posti in v molitvi prečute noči so povzročili, da je bila njegova postava slabotna in majhna, kajti dolgo časa je bil najbolj srečen, če se je ponoči čimprej prebudil in potem molil do jutra. Pri tem mu nihče ni mogel pomagati,

* Dandanes se Trdini ne bi bilo treba več ukvarjati s tako utesnjenimi razlagami cerkvenih nauk.

Trdinova "milica" Francka Stare
(Radoslava).

tudi njegov spovednik ne. Pri 18 letih je začel dobivati fantovsko razvitost, ki mu je godila.

Kot 16-leten fantič je v Ljubljani pri Ruskem carju prvič srečal Prešerna. Toliko časa ga je spremljal in opazoval, da je postal Prešeren nanj pozoren. Zdeklamiral mu je njegovo pesem Nuna in kanarček. Prešernove pesmi so prišle v roke dijakom le v prepisih. V šoli so jim omogočili dostop samo do pesmi Jovana Vesela Koseskega.

O Prešernu ima Trdina tudi tale zapis:

»Pri Bitencu (ime gostilničarja, J.Š.) smo se imeli prav dobro, tu se je pelo in pogovarjalo. Prišel je včasih tudi naš neumrlj France Prešeren. Ne morem povedati, kako rad sem ga poslušal. Jedraste, korenite in resnične besede so tekle iz ust tega našega klasika. Le za dve reči sem ga obžaloval, da je težko govoril in jecljal in pa da je zabredel včasih v grde kvante, katere je osolil in zapoprpal tako, da so pobegnile vse ženske. Le najbolj radovedne so ob odhodu zaustavljale korake, da so še čim več slišale ...«

Pogosto se je Trdina napotil k teti Češnovki, še rajši pa v Mengeš, da je videl milico Radoslavo. Iz Ljubljane so ob nedeljah in praznikih v Mengeš prihajali na izlete ljudje, ki so hoteli biti več kot kmečki živelj. Kmetje so jim pravili jara gospoda. Trdina narejene gospode ni maral. Čeprav je Radoslava izhajala iz bogate družine, ni bila prav nič prevzetna in tudi ljubljansko šolanje je ni ponemčilo.

Trdina je motilo to, da so v šoli v prvih klopih sedeli le tako imenovani gosposki otroci.

V času Metternichovega absolutizma je spoznal, da v Avstriji nimajo vsi narodi enakih jezikovnih pravic. Učilo in uradovalo se je v nemščini. Toda že v drugem latinskem razredu je zvedel, da je Slovenec in zelo ponosen je bil na to. Kot 18-leten fant je doživel radostne trenutke svobode v letih 1848 in, žal, prezgodaj tudi razočaranja. Nosilci germanizatorske avstrijske politike so se potuhnili. Med sošolci je bil tak zahrbtni špicelj v Novem mestu rojeni Etbin Costa, ki je nekaj let za tem izgovoril težko obsodbo zoper svobodomisleca Frana Levstika z besedami Pogine naj pes.

Profesorji so se obnašali kot kameleoni (prilagodljivci). Prisegali so na demokratične pravice in odnose, konec fevdalnih odnosov, svobodno in zedinjeno Slovenijo. Toda navdušeni Slovenci so bili samo začasno. Profesor Kleemann, ki je kmalu spet postal zadrt germanizator, se je podpisal celo pod spomenico, ki je terjala slovensko vseučilišče. Prav paradoksalna je bila situacija, da v letu svobode dijaki niso smeli v čitalnico slovenskega društva. Trdina je napisal protest in ga objavil v časopisu Slovenija. V šoli je nastalo razburjenje. Raziskovali so, kdo je avtor, ne pa, ali ima protestnik prav. Trdina je prevzel odgovornost izključno nase in izključen bi bil, da ga ni uspešno branil profesor fizike Janez Kersnik, stric pisatelja Janka Kersnika.

Prozo in pesmi je od 1849. do 1951. leta objavljaval v Sloveniji, Slovenski bčeli, Ljubljanskem časniku, Novicah itd. Folklorno smer je začel utemeljevati z Narodnimi pripovedkami iz Bistriške doline, med katerimi je bila tudi satirična Pripovedka od zlate hruške. Znana je novela iz časov vdorov Turkov na slovensko ozemlje Arov in Zman. V pripovedki od Glasan – Boga je združil več pripovedi o Kralju Matjažu in napravil eno samo dolgo povest ali poskus narodne epopeje Slovencev. V prvih proznih pripovedih je rad posegal v čas turških ropanj in »pravični čas« Kralja Matjaža. Pesmi hvalnice o slovenstvu je objavljaval v Sloveniji. Prevajal je celo Iliado, toda ne za objavo,

ampak zato, da bi prevod brala Francka.

Trdina si je pridobil v gimnaziji izredno bogato izobrazbo. V šoli je bil predvsem zaradi tega avtoriteta. Neuklonljiv je bil, kadar je branil pravice slovenstva in slovanstva. Preden je odšel na Dunaj, je bila v glavnem končana njegova Zgodovina slovenskega naroda, ki jo je leta 1866 objavila Slovenska matica, ne da bi dala Trdini možnost, da bi besedilo izboljšal in aktualiziral. Leta 1850 je končal Pretres slovenskih pesnikov in pisateljev, kjer je Prešerna povzdignil nad Koseskega, dasi naj bi najprej častil slednjega. Trdina kljub pomanjkljivostim vzbuja spoštovanje, saj se je teh zahtevnih področij lotil pri dvajsetih letih.

V 8. razredu gimnazije ga je slovenščino učil jezikoslovec Fran Metelko, doma z Vrha pri Škocjanu. 1825. leta je v nemščini napisal slovnico Učna zgradba slovenskega jezika, v kateri je uzakonil pisavo, ki je dobila ime metelčica, podcenjevalno celo žabica. Izobraženci je niso sprejeli. Trdini pri Metelku dve stvari nista bili všeč: pisava žabica in ker je slovenska slovnicična pravila razlagal v nemščini. Valentin Vodnik pa je pod Francozi že 1811. leta izdal v slovenskem jeziku napisano slovnico Pismenost ali gramatika za prve šole. To knjižico je Trdina odkril v nekem antikvariatu in jo takoj kupil, in to z denarjem, prisluženim z inštrukcijami.

Kaj se je dogajalo, ko je bilo dokončno znano, da po gimnaziji Drnavov Janez ne bo šel v semenišče. Oglasile so se predvsem sorodnice po očetovi in materini strani in ga neprizanesljivo oštele:

»Ali si ga videla, potuhnjenca?«

Najtežje je tako njegovo odločitev sprejela teta Češnjevka. Umrla je še isto leto, leta 1850. Sorodstvo mu je odklonilo sleherno študijsko pomoč. Doma za študij na Dunaju ni nič prosil. Denar, kolikor ga je pri hiši bilo, je bil namenjen dotam za sestre.

Trdina se je proti koncu gimnazijskega študija gmotno že osamosvajal z inštrukcijami in honorarji.

Prepričan je bil, da se bo na Dunaju sam vzdrževal. Jože Stare, oče Radoslave, je postal denarni mogotec in lastnik gradov. Naročen je bil na Novice in Slomškove Drobotnice, vse otroke je dal študirat.

Pred odhodom na Dunaj je Trdina privolil, da se bo po študijskih letih poročil z milico Francko. Z dogovorom je bil navdušen.

Študent na Dunaju

Od 1850. do 1853. leta je na Dunaju študiral geografijo in zgodovino ter klasično filologijo, pri velikanu slavistike Franu Miklošiču, po rodu Slovencu, pa še primerjalno jezikoslovje, zlasti starocerkveno slovanščino. Miklošiča kot univerzitetnega učitelja ni preveč maral. S slovenskimi študenti ni govoril slovensko, medtem ko je npr. s hrvaškimi govoril hrvaško, s poljskimi poljsko itd. Na Dunaju se je Trdina dokončno prepričal, da slovenskemu narodu najbolj škodujejo kruti, samo delno odpravljeni fevdalni odnosi in organizirana germanizacija slovenskih ljudi, kar je vztrajno izvajal Dunaj, najprej z Metternichovim, nato pa Bachovim absolutizmom. Na Dunaju se je družil z rojakom Čizmanom, pri katerem si je sposojal knjige. Med drugim je imel tudi grškega historika Prokopija. Za slovenstvo se Čizman javno ni zavzemal, je pa razumel tiste, ki so to počenjali. Resno pa se je ukvarjal s klasičnimi jeziki.

Na ulicah je večkrat srečal bivšega srbskega kneza Miloša. Srbski študentje so ga častili kot dobrotnika, mecena. Podpiral je tudi

slavnega Vuka Stefanovića Karadžića. Trdina piše, da se je Karadžić na javnih dunajskih mestih držal strašno resno in čemerno. Veliko je delal, potreboval za to denar, zmerom pa je bil v denarnih stiskah, čeprav je dobival pomoč, vendar preskromno. Po Dunaju so se občasno prevažali tuji vladarji. Za Trdino je bil zanimiv ruski car Nikolaj. Študentje iz slovanskih dežel so mu vpili: »Živio slovanski car!«

Z Valjavcem sta na Dunaju brala Byrona. Občudovala sta ga kot pesnika in kot demokrata. Trdino pa je posebej pritegnila staroindijska književnost. Zaradi humanističnih idej je cenil Rousseauja, zaradi bogate zbirke narodnih pesmi pa Vuka Karadžića. Najbolj pa je cenil Prešerna in Tolstoja.

V drugem študijskem letu sta ga obiskala Radoslava in njen oče. Le-ta je na Dunaju iskal zdravniško pomoč za svoje oči. Trdina je bil že tako priljubljen pri Staretovih, da je med počitnicami bival kar pri njih in se pogosto povzpел na bližnji hrib Gobavico. Ljubezen je smela biti le platonska.

Na Dunaju se je preživljal z inštrukcijami, prevajanjem za Mohorjevo družbo in pisanjem. Napovedi sorodstva, da bo propadel, se niso uresničile.

Po končanem študiju je dobil povabilo, naj pride poučevat na gimnazijo v Trst. Ker bi moral tam dijakom učno snov razlagati v nemščini, se je prijaznemu vodstvu zahvalil za dobronamernost in se odločil za gimnazijo na Hrvaškem.

Suplent v Varaždinu

Kot profesor pripravnik je šel učiti na varaždinsko gimnazijo, »kjer je kraljeval še narodni jezik, ki so ga imenovali ilirski jezik«. Čas, ki ga je preživel v tem delu Hrvaške, je popisal tudi v Hrvaških spominih, ki jih je od leta 1885 do marca 1887 objavljал v Slovanu, vsebinsko bogatem in v javnosti odmevnem časopisu, ki sta ga leta 1884 ustanovila Ivan Hribar in Ivan Tavčar. Trdinovi vtisi so bili: »Velikemu varaždinskemu polju se niso mogle moje oči nikoli prav privaditi. Jaz ljubim senčnate, gorske kraje. Kadar sem imel kaj več prostega časa, napotil sem se proti Varaždinskim Toplicam, ker sem prišel tod najprej do zaželenega cilja ...« S profesorji se je v Varaždinu dobro razumel. Rad pa je zahajal med preproste ljudi, tudi v malo bolj oddaljene kraje. Zelo ga je prizadelo sporočilo, da se Radoslava ne misli nikoli poročiti. Ko je zvedel za to odločitev, ni šel nikoli več v Mengeš. Zadnjikrat sta se po naključju srečala pri njenem bratu, upokojenemu župniku Ivanu v Ljubljani, ko je bilo Trdini 74, njej pa 67 let. Srečanje je bilo nepričakovano, a toplo in dostojanstveno.

V šolskem letu 1854/55 sta prišla na varaždinsko gimnazijo tudi Trdinova prijatelja Matija Valjavec in Boštjan Žepič. Valjavec se politično ni hotel izpostavljati, češ da mora v prvi vrsti skrbeti za svojo družino.

Varaždinska gimnazija je postajala vse bolj nemška. Tudi v tem mestu so se razpasli tajni vohuni in ovaduhi. Gospoda v njem pa je bila tako in tako potujčena.

Trdina v Varaždinu literarno ni bil aktiven.

Dunajska vlada je med Bachovim absolutizmom zavestno pošiljala na Hrvaško profesorje iz Slovenije, Češke, Poljske, Tirolske itd. z namenom, da bi germanizirali hrvaške šole in zanesli med narod motnje in onemogočili pri delu »zveste sinove hrvaškega naroda«.

Kleemann je iz Ljubljane prišel najprej v Varaždin, nato pa na Reko,

* Huzarji so bili nekdanji vojaki konjeniške enote v značilni uniformi, v slabšem pomenu pa so bili kot avstrijski uradniki uresničevalci centralističnih zahtev ministra Bacha.

da bi iz šol izgnal ilirščino. Trdina se je huzarjev* izogibal in se zato družil z ilirskimi rodoljubi. V dveh letih se je dobro naučil hrvaščino. Varaždinsko gimnazijo je obiskal tudi prof. Vatroslav Jagić, jezikoslovec, specialist za starocerkveno slovanščino.

Pred germanizacijo pa je gimnazijo dostojanstveno branil ravnatelj Štefan Muzler, duhovnik, ki ga je Trdina zelo cenil. Muzler je profesorjem dobrohotno svetoval: »Bodite krotki kakor golobje, zviti kot kače. S silo ne boste nič napravili.« Trdini so bile besede njegovega predpostavljenega všeč, toda sam jih nikoli ne bi mogel upoštevati. Bach se je odločil, da iz Varaždina napravi nemško trdnjavo.

V tistih časih so hodili na Hrvaško delat različni obrtniki iz Slovenije, saj so sloveli kot dobri delavci, nemalo pa jih je drvarilo v slavonskih gozdovih, kjer se je dobro zaslužilo. Prihajali so v stik z družinami, poročenimi in neporočenimi ženskami. Moški s Kranjskega so potrebovali ljubezen, ondodni lahkomišelní ženski spol pa denar. Trdina je v Hrvaških spominih zapisal tudi direktne dogovore o približevanju in zbliževanju moških in žensk. Ena izmed zainteresiranih je Kranjcu obljubila, da bo lahko k njej svobodno zahajal, ko bo poročena, druga pa da lahko pred omožitvijo in potem. Kritiki so take in podobne zapise proglasili za nemoralne. Zaradi teh (in pa gotovo še drugih) razlogov sta ustanovitelja na koncu leta 1887 list ukinila.

Nič presenetljivo novega pa Trdina ni povedal, ko je zabeležil, da so podeželski mogotci nudili boljšim obiskom oziroma gostom iz svojega stanu dobro postrežbo pri mizi in ob počitku v postelji.

V Varaždinu se je seznanil z nemško vzgojeno Hrvatico Milko Šumić. Milka je bila pripravljena, da se nauči ilirščino in da se kulturno pohrvati. Trdina bi se z njo poročil, a se je bal, da bi bili otroci, kljub drugačnim obljubam, deležni nemške vzgoje. Ostal je zvest svojemu prepričanju in svojemu narodu. Zapustil je Milko, ki je kasneje postala iskrena Hrvatica in se ni nikoli poročila.

V Trdinovih spisih se večkrat srečamo z imenom Ivan Slobodin. Lahko bi ga prevedli v Ivan Svobodnik. Za njim se skriva Trdina. Tudi s psevdonimom je hotel poudariti zvestobo svojemu svobodomiselnemu prepričanju.

Že na Dunaju so slovenski študentje spraševali, če bodo po končanem študiju lahko poučevali v Sloveniji. Odgovor je bil, da je Avstrija kot celota domovina povsod za vse. Poučevali bodo tam, kjer bodo potrebni.

Zagnano na Reko, razočaran z Reke

Ob binškoštih leta 1855 ga je ravnatelj reške gimnazije Vidic povabil, naj pride učiti k njim. Profesorju je sporočil, da potrebuje šola zgodovinarja, jezikoslovce, in željo, da bi on učil tudi ilirski jezik (tj. hrvaški jezik). Trdina se je odločil in kasneje je o bivanju na Reki zapisal, da so bila zanj leta, preživeta v hrvaškem Primorju, »najsrečnejša leta ... , razen zadnjih dveh, ko se mi je bilo treba boriti z nasledniki in dediči Bachovih huzarjev s hrvaškimi birokrati in s policijo, njihovo strežkinjo«.

Prof. Kleemann je prišel na Hrvaško, da bi v šole vpeljal nemščino. Leta 1848 je bil še v slovenskem, 1850. leta pa že v nemškem taboru. Kleemann ni maral ne hrvaškega jezika in ne slovanstva. Ena od njegovih prvih potez je bila, da je moral Vidic ravnateljsko mesto zapustiti, na njegovo mesto pa je bil nastavljen Ante Mažuranić, brat književnika Ivana Mažuranića. Grde stvari so se počenjale, da bi bila

gimnazija ponemčena. Profesorji so snov predavali v ilirščini, znanje dijakov pa je Kleemann preverjal z nemščino. Po profesionalnosti najšibkejši, po denarju najbogatejši profesor Makako je postal v očeh Anteja Mažuranića najbolj spoštovana učna moč na gimnaziji.

Dr. Anton Jarc (doma je bil iz Dol. Ajdovca pri Žužemberku) je moral inšpektorsko delo zapustiti in nasledil ga je rodoljub in pisatelj Rački. Mažuranić ga ni maral in na njegovo mesto je bil postavljen Jurković, pokoren mož uradni politiki in ravnatelju gimnazije. Dve leti, preden je bil Trdina suspendiran (ni smel poučevati), se je začela prava gonja proti njemu. Trdina ni bil samo uspešen profesor, ampak je bil aktiven tudi na drugih področjih. Bil je sotrudnik več hrvaških časopisov in literarnih revij. V Naše gore listu je popisal zgodovino mesta Kraljevice. Izbran je bil v skupino za določitev znanstvene hrvaške terminologije na področjih zgodovine in zemljepisa pod vodstvom učenjaka Šuleka.

Proti koncu bivanja na Reki je v hrvaškem jeziku oblikoval 11 esejistično poglobljenih portretnih predstavitev vidnih tamkajšnjih oseb iz tedanjega časa. * To so bili Mavhelj, Bivolasi, Kraus, Tartufig, Makako, Kellersberg, Ahčim, biskup Sojka, Smail-ag ter Vesel i Rado.

V politični list Pozor je poslal prispevek o reških razmerah. V njem je udrihal po lopovskih agitatorjih, kot pravi Trdina, ki so sramotili hrvaško narodnost in napadali hrvaške rodoljube. Ovadili so ga celo na reški magistrat. Mislili so, da bo dobil Trdina močan ukor, toda z omenjenega naslova je prišlo sporočilo, »da se smejo reški neredi po zakonu svobodno kritizirati«. Ker je v šoli poudarjal, da je Reka že od nekdaj hrvaška, so ga zasovražili fanatični madžaroni. Mladi divjaki, nezadovoljni z njegovo pokončno držo, so ga nameravali celo zaklati. Takrat je namerno odpotoval v Opatijo, ker je imel prost dan, zato bodala, noži in celo samokresi niso prišli do izraza.

Na Reki se je pri 28-ih letih prvič poročil s Franjo (Frančiško) Voljšak, doma iz Ljubljane, kjer sta se tudi poročila. Prepričan je bil, da je napravil prav, ker je bila mlada 18-letnica slovenske krvi. Toda Trdina je ni poročil iz ljubezni, ker ni mogel pozabiti Radoslave. Poročena sta bila dve leti in pol. Med tem časom sta se jima rodili hčerki (prva Slovenka Marija, druga pa Ana) in sta kmalu po rojstvu obe umrli. Ženo je več čas zanemarjal, se zadrževal v čitalnici, krčmah, kjer se je celo grdo zadolžil, ali pa je kolovratil po okoliških hribih in se družil celo z drugimi ženskami. Veseljačil je celo tedaj, ko je žena doma za sušico osamljena umirala. V spominskem zapisu je zapustil tole sporočilo: »Moja prva žena je bila jako lepa in tudi dobra, ali je imela seveda človeška svojstva. Jaz pa sem hotel, da bi bila angel, brez hibe, pege in slabosti.« V kasnejših letih se je Trdina večkrat pokesal zaradi neprimernega odnosa do žene Franje.

Prvi veliki udarec je vlada gimnaziji napravila, ko je iz šole pognala narodnjaka in književnika Frana Kurelca, ki ga je Trdina od vseh profesorjev najbolj cenil. Mažuranić je na vsakem koraku vohunil za Trdinom in njegovim delom. Pred vrata učilnic je hodil poslušati njegove razlage, klical v pisarno njemu vdane dijake, da bi mu poročali, kaj je Trdina spotakljivega rekel, in pregledoval zapiske dijakov. Trdina je ob vsaki priložnosti napadal praznoverje, ker je le-to odvrčalo ljudi od resnice prave vere. Starodavnih legend ni mogel proglašati za sprejemljive vzorce katoliške vere, zato je menil, da Trdina nastopa proti veri. Po odhodu dijakov je v učilnicah iskal zapiske v beležkah, ki jih niso odnesli domov. Skratka, Trdina naj bi bil kriv za vsako

* Neprevedene je Janez Logar uvrstil v 5. knjigo Zbranega dela.

ceno. Ravnatelj je dve leti zbiral obremenilno gradivo. Veliko stvari je bilo falzificiranih. Vse obtožbe (skupaj štiri) so imele skupni imenovalec: Trdina kvari šolsko mladino. Veliko število bivših dijakov je pristojnim poslalo protest, toda brez uspeha. On pa je v tistih časih spoznal, da so bile prodane duše tudi med Hrvati. Trdinovi sovražniki so pričakovali, da ga bodo obsodili vsaj na triletno, če ne celo na petletno ječo. Toda zagrebško in reško sodišče sta ga oprostili. Trdinovi prijatelji pa so ga že nagovarjali, o čem naj v zaporu piše, da bo izoliranost lažje preživel.

Uresničila se je Trdinova napoved, da so vse obtožbe zoper njega navadne »bedastoče«. Po enoletnem suspenzu je bil po 14-ih letih službe pri 37 letih starosti upokojen z borno letno pokojnino 300 (kasneje 315) goldinarjev. Ker so ga s tem prikrajšali za delo z mladino, za kar se je s študijem usposobil, je čez nekaj let resno razmišljal, da bi se, če bi bila za to tudi oblast, kot učitelj ponovno aktiviral. Toda do tega ni prišlo. K takemu razmišljanju ga je pripeljalo bedno životarjanje ob pokojnini, komaj vredni tega imena. Prijatelju Matevžu Trnovcu je 18. avgusta 1867 v pismu z ironijo zapisal: »Sem penzionist zavoljo vsakovrstnih težkih grehov, za katere se moje trdovratno srce nikakor kesati ne more ...«

Na Reki se je tedaj večkrat zadrževal v krčmi Florijana Virka, doma z Doba pri Domžalah. Le-ta se je pripravljal za preselitev v vas Bršljin pri Novem mestu. (Danes je Bršljin sestavni del Novega mesta.) V kupljeni hiši je načrtoval takojšnje odprtje krčme. Virk je Trdino povabil s sabo na Dolenjsko. Na hitro se je odločil. Težko se je ločil le od prijateljev.

Bršljin, Novo mesto, Dolenjska

Trdina je zabeležil, da je 30. septembra 1867 še kosil na Reki, nato pa so do Novega mesta potovali z vozom in 6. oktobra je že zaužil topel obrok v Bršljinu. Pri Virku je ostal štiri leta, stanoval je v podstrešni sobi (kambri). V začetku ni nikogar poznal, v sobi so ga obiskovale le miši. Prostor je bil bolj primeren za shrambo kot za bivanje.

Novo mesto mu do tedaj ni bilo kaj prida znano. Leta 1857 se je s Hrvaške napotil v prestolnico Dolenjske, da je od blizu videl Pri-mičevo Julijo in je na tržnici celo govoril z njo. Ni ji pripisal posebne lepote, prej nasprotno. Njen mož pl. Jožef Scheuchenstuel je imel druge ženske in je zaradi tega trpela.

Trdina je v tistem času zapisal: »Prišel sem na Dolenjsko z namenom, da študiram v tej glavni in najčvrstejši koreniki slovenstva našo narodnost in značaj in sploh vsa svojstva našega plemena.«

Proti koncu 1867. leta in v letu 1868 je pisal Spomine, ki so segali od Mengša do reškega obdobja. Bil je pravi mojster za pisanje zgodb iz svojega burnega življenja do 37. leta starosti. Pisani so bili z ambicijo, da bodo objavljeni, a se je to zgodilo šele v prvi izdaji njegovih zbranih spisov. Ob tem pisanju je zbiral gradivo, ker je imel namen napisati zgodovino Rusije in ponovno Slovenije. To ljudstvo, je poudarjal Trdina, je najdlje trpelo podložništvo pod različnimi graščaki. Zamisli ni nikoli uresničil. Nemalo njegovih črtic, bajk, pripovedk, povesti in novel pa je povezanih z zgodovino »o tem bednem, dobrem in nadarjenem ljudstvu«, kot ga je pisatelj označil. Fevdalna gospoda je bila nekoč največja nesreča za naše ljudi, je bil prepričan. Zaradi revščine so bili zapostavljeni, podrejeni.

Virkova hiša v Bršljinu. Iz zbornika Janez Trdina – etnolog. Ljubljana 1980. Fotografija iz okoli leta 1900.

Trdina je trdil: »Nemci pač povsod zmagaajo z nesramno lažnivostjo in surovo predrznostjo ...« V Ivanu Slobodinu je zapisal: »Iz kmečkih razgovorov sem srkal že v otroških letih sovraštvo zoper gospodo. To je bila tudi moja prva politična šola ... V šoli se je delalo z nami kot dovršenimi Nemci.« Tolkel je po praznoverju in zapeljevanju ljudi z lažmi, zlasti pa po hinavščini, s katero naj bi izkoriščali brezuko ljudstvo.

Prvih 15 let (razen prvega leta) življenja med Dolenjci je preživel večinoma na potovanjih po deželi, ki jo je izbral za svoj študij, in obhodil malone vse dolenjske kraje, od Suhe krajine, Višnje Gore do Metlike, od Krškega do Ribnice in Kočevja. Hodil je s svinčnikom v roki in beležnico v žepu. Kolovratil je po poljih in gozdovih, se ustavljal pri pastirjih na paši, ogovarjal kmete na njivah in berače na poti. Dostikrat je postajal pri ciganih Brajdičih v Žabjeku.

Najpogosteje se je pomudil na Tolstem Vrhju pri prijatelju graščaku Dragotinu Rudežu, Antonu Navratilu v Metliki, duhovniku Antonu Alešu v Semiču, upokojenemu duhovniku Francu Zamidi v Dolenjskih Toplicah in drugje. Rad se je ustavil pri mlinarju, žagarju, oljarju in posestniku Francu Dularju v Vavti vasi, v hiši, iz katere je izšel pisatelj in muzealec prof. Jože Dular, ki je Trdino nekajkrat omenil in predstavljal v knjigi Krka pa teče naprej. Cesto od Novega mesta čez gorjanski greben na Suhor in v Metliko je prekoračil petdesetkrat.

»Na najvišji vrh Gorjancev,« pravi Trdina, »kjer se nahajajo razvaline uniatske cerkve sv. Ilije in rimskokatoliške sv. Jedrte (Gere) sem se povzpel štirikrat. Petkrat sem se sprehajal po raznih tratah okoli cerkve svetega Miklavža, mnogokrat pa sem se hladil v senčnatih gozdih ali se grel na košenicah, ki pokrivajo razne vrhove med Semičem in Kostanjevico.«

»Gorjanci so se mi priljubili posebno zato, ker niso enolična gora, ampak polni razlik, tu divji, tam ljubki, idilični, tod kamnita puščava, ondi prekrasen, obširen cvetnik.

Staro ime Gorjanci je bila Kukova gora, Gorjanci pa so bili ljudje, ki so na tej gori bivali. Mene je to hribovje tako očaralo, da sem si ga izbral za domovino svojim bajkam in povestim.«

Često je prenočil v kmetijskih krčmah na slami ali senu, užival je dolenjsko gostoljubje v premnogih hramih in zidanicah, videl božja pota, se udeležil vsakovrstnih sejmov in cerkvenih shodov.

V svojih zabeležkah ima zapisano tudi tole: »Napisal sem vse, kakor in kolikor sem videl, slišal in poizvedel. Namen teh zapisov je dobiti podobo pravega značaja slovenskega naroda na Dolenjskem.«

Trdina je bil zvest folklornemu izročilu, ki mu je pobudilo vrsto literarnih proizvodov. Bil je oblikovalec življenja, kot ga je videl in doživljal. Kot dosleden demokrat je cenil ljudsko modrost. Njegovega prepričanja se ni dalo predružačiti. Ostal mu je trmasto zvesti in zato je imel mirno vest pred prijatelji in nasprotniki.

Nekaj odmevov iz spoznanj, nabranih na potovanjih: Neki duhovnik se je nedostojno lotil mladoporočencev. Blagoslovljeni lump, tako pravi pisatelj duhovnemu, je takole ozmerjal nevesto in ženina: »Dol s kranceljnom, lajdra, ti si ga že zapravila,« je zabrusil nevesti. Ženinu pa: »In ti, falot, vrzi proč pušelj, ne slišiš, pravim, da ga vrzi precej.« Tako je ženina in nevesto osramotil javno pred veliko množico ljudi in celo pred otroki. To se je pripetilo 12. junija 1871. leta in dogodek je Trdina literariziral v črtici Svatba.

Trdina je bil kritičen do tega, kako se je kdo javno obnašal. Zapisal

je, da so se ljudje precej pokvarili po letu 1848. Preveč so se začeli obnašati kot gospoda in nadaljuje:

»Tudi babam se je zavrtilo v glavi, kakor da jih je vrag obsedel. Punce so izgubile sram. Jele so prav tekmovati, katera se zna bolj vlačiti ... Pa javno se kušujejo. Take grde navade včasih ni bilo na Dolenjskem. V prečensko faro jo je zanesla neka Gorenjka, ki je vpričo vseh kušnila celo novomašnika ...«

Njegovi zapisi in spisi so pogosto kritika pijančevanja, spolne razuzdanosti in licemerstva. Najbolj pa so ga kratkočasile božje poti, ker so bile praviloma na hribih. Prav posebej ga je mikala Trška gora. Na cerkvenih shodih na tem hribu je opazoval kmetiško ljudstvo pa tudi dolenjske meščane. Na teh poteh so se pobudile tudi ljubezni, mnoge ne brez greha.

27 zvezkov rokopisov

V obdobju od leta 1870 do 1879 je Trdina zbral po Dolenjski za 27 zvezkov rokopisnega gradiva*, ki je postalo neusahljiv vir za njegovo literarno ustvarjanje. Zapisane stvari v treh zvezkih so mu služile za temeljne zasnove, na katerih je gradil in razvijal svojo pisateljsko moč, nadgradnjo in nadarjenost za samostojno umetniško ustvarjanje. Ogromno gradiva, zlasti narodopisnega, pa še čaka na preučevalce.

Ena od iztočnih misli v drugi knjigi je Trdinova obrazložitev, zakaj se ukvarja s takim delom: »V penziji imam čas, pečati se zgolj z domačo literaturo, posebno z zgodovino našega naroda. To bode moje delo do smrti.«

Predvsem iz tretje knjige so vzete naslednje kratke misli o sreči, zapisane v različnih krajih Dolenjske:

- *Srečen je tisti, ki nima nič skrbi, nič skrbi pa nima samo tisti, ki se ni rodil.*
- *Dolenjec je srečen, kadar pridela veliko vina, Gorenjec kadar veliko namlati.*
- *Možje bi bili zlata vredni, če bi bili taki podnevi, kakršni so ponoči.*
- *Vinska kapljica, svinjska rebrca, ženska stegenca: to je sreča.*
- *Sreča je kurba, gre rada tja, kjer čuti dosti denarja.*
- *Dolenjcem manjka denarja, Gorenjcem vina.*
- *Človek išče srečo po svetu, živina v jaslih.*
- *Za Miciko bi šel v ogenj, za Mico si ne dam konec nohta odrezati.*
- *Dolenjska sreča plava v vinu.*
- *Sreča je potepenka, ne ostane dolgo pri enem.*
- *Srečni so duhovni, ker jim je prepovedan zakon, ki dela človeku največ nadlog in skrbi.*
- *Srečen je tisti, ki je zadovoljen sam s sabo in z ljudmi.*
- *K vinu silijo mušice in prijatelji.*
- *Kaj se držiš tako kislo, kakor da bi v Liscu vino okušal (šmarnico).*

Leta 1867 je postal deželni pravdnik v Novem mestu dr. Andrej Vojska, Trdinov pobratim iz študijskih let. Trdina kot politično sumljiv človek je bil pod kontrolo ovaduhov, zato se je srečanja z dr. Vojsko, da mu ne bi škodoval, izogibal.

Toda pobratim Andrej je začel s Trdino normalno, seveda previdno komunicirati. Ko so dijaki zvedeli, kakšen človek biva v Virkovi krčmi, so ga začeli obiskovati. Trdina je imel nanje velik vpliv. V njih je »budil slovenskost in slovansko zavednost ter zanimanje za literaturo«. Kasneje je bilo, zlasti na pritisk kateheta, dijakom prepovedano občevanje s Trdino. Med temi dijaki je bil tudi Ivan

* Gradivo je izšlo v treh knjigah pod glavnim naslovom Podobe prednikov, in sicer v knjižni zbirki Krt v 5000 izvodih. Knjige sta uredila Snežana Štabi in Igor Krambergar. Prva knjiga je izšla 1985., druga in tretja pa 1987. leta. Prva knjiga ima naslov ... pohujšljive za vsakega ..., druga "Vsaka svinja naj si rije svoje korenje", tretja Trezne vinske in praznovorne.

Andrej Vojska (1828 – 1902)

* V katerih hišah je dobil začasno bivalno zatočišče, je podrobno raziskal in popisal trdinoslovec prof. Karel Bačer. (Glej njegovo knjigo Iz dolenske preteklosti. Dolenjska založba. Novo mesto 1991.)

Hribar, ki se je načrtno učil slovanske jezike, ker je verjel v politično poslanstvo slovanstva. Novomeška gimnazija ga je kmalu odslovila. Trdina mu je posojal literaturo za učenje ruščine.

Ivan Hribar je bil ljubljanski župan in je bil v veliko pomoč Ljubljani ob potresu. S Trdino sta ostala prijatelja in slovanofila do konca. 18. aprila 1941 se je iz protesta zoper italijansko okupacijo Slovenije prostovoljno pognal v Ljubljano.

V avtobiografskem delu Ivan Slobodin opisuje Trdina tudi Zinko (Reziko), služkinjo pri Virkovih. Bila je nepismeno kmečko dekle, a je znalo na pamet ljudske pesmi in celo nekaj Prešernovih. Trdina naj bi imel resen namen, da bi se z njo poročil, a so ji ženske natolcevale, da jo hoče »škric« samo izkoristiti. Čeprav do trdne zveze med Zinko in Ivanom Slobodinom ni prišlo, je nesojeni ženin Zinko resno opozoril, naj se izogiba Virka. Trdina je zaradi življenjskih stisk sicer živel pod Virkovo streho, toda že iz reških časov krčmarja kot človeka ni spoštoval. Od zunaj pa so spremljali Trdinova početja varuhi uradne politike, zato je bivanje v bršljinski čumnati imenoval »vohunski brlog«.

Preselitev v Novo mesto

Ob 500-letnici ustanovitve Novega mesta so leta 1865 mesto preimenovali v Rudolfovo, česar pa prebivalstvo ni potrdilo. Takrat je bila ta metropola Dolenjske znana predvsem po gimnaziji in okrajnih institucijah. Prebivalci, politično angažirani, so se povezovali v nemško ali v narodno stranko. Znotraj teh povezovanj so vodili tudi volivne boje. Trdini ni bilo vseeno, kdo bo z Dolenjske izvoljen v deželni ali državni zbor. V habsburški monarhiji (od 1867. leta Avstro-Ogrska) je bilo številčno Slovencev precej več kot Nemcev. V državnem zboru pa so imeli Nemci večino. To je Trdina bolelo, zato se je nenehno zavzemal za utrjevanje slovanske vzajemnosti.

Od Virkovih se je Trdina po štirih letih preselil v Novo mesto. Kot podnajemnik je bival v nekaj hišah. Od leta 1882 pa je stanoval v hiši v sedanji Streliški ulici.*

Trdina je po pokrajini zdržema raziskoval in zapisoval dolenjsko kulturno bogastvo, se za nekaj časa vračal v Novo mesto, da je uredil nabrano gradivo, in spet odšel na pot. V tistih letih je bil zdrav, zato je zmozel peš opraviti tudi daljše poti.

Leta 1873 je napisal obširno spominsko, etnografsko, zemljepisno in zgodovinsko delo Izprehod (sprehod) v Belo krajino. Objavljeno je bilo šele 1912 v zbranih spisih Schwentnerjeve izdaje. Tedaj je pisatelj Janko Lokar v Ljubljanskem zvonu zapisal, da je to »...ogromen zaklad folklorističnega bogastva o Podgorcih in Belokranjcih ...«

V tej knjigi je imel že skoraj do kraja izdelano bajko z baladno pretresljivo zgodbo Volkodlak. Med temi njegovimi zapisi se na primer srečamo s trditvijo, da je bil Anastazij Grün za nas zaslužen, ker je prevajal narodne pesmi v nemščino, in da je Miklošiča cenil kot jezikoslovca, ne pa kot Slovenca.

Poglejmo eno od razlag, od kod ime Krvavi kamen na Gorjancih. »Stara meja med Hrvati in Kranjci je šla čez Gorjance, ali ni bila natanko zaznamovana. Hrvatje so si lastili celo površje. Kranjci so jim nasprotovali in trdili, da je polovica njihova. Može obeh narodnosti so se sešli pri Krvavem kamnu, da ustanove trdno mejo. Ker niso hoteli popustiti ne Hrvatje ne Kranjci, se je vnel med njimi

Dragotin Rudež (1833–1885). Rudež je umrl za srčno kapjo. Pokopan je v Orehovici pri Šentjerneju.

prepir in kmalu tudi srdita bitka. Gonili in mesarili so se okoli skale in jo obrizgali od vseh strani s krvjo, da ni ostala ne ena pičica bela.»

Leta 1875 je Trdina razmišljal, da bi prevzel uredništvo Dolenjca, načrtovanega časopisa, ki ni nikoli zaživel. Kasneje je odklonil ponudbo, da bi prevzel uredništvo Slovenskega naroda. Vživel se je v usodo odrinjenega intelektualca in si s samoironijo skiciral svet odrešenja in zadovoljstva. V Mojem življenju je zapisal: »Moja pokojnina je bila precej beraška, samo 315 goldinarjev na leto, ali jaz spadam med tiste mnogobrojne zemljane, ki znajo bolje gospodariti z malimi nego z velikimi dohodki. S svojo pokojnino sem zadovoljil povsem lahko svoje nevelike potrebe. Prekrasno tolažbo pa so mi dajali tudi moji idealni pridobitki. Svoboda, ki sem jo zdaj užival, je bila med brati vredna vsak mesec vsaj 5000 goldinarjev in zlasti mir, ki sem ga imel, pa še posebej 1000 goldinarjev na mesec. In tako so narasli vsi moji prihodki do 72.000 in 315 goldinarjev na leto. Toliko ne prejmejo niti ministri največjih držav. Tožilo se mi ni nikoli po službi in dolčas me je trl le redkokdaj.«

Poleg Andreja Vojske, ki si je prizadeval za uvedbo slovenščine na sodiščih in ki je veliko vedel o Prešernu iz živih kontaktov z njim, je bil Trdinov pobratim tudi Dragotin Rudež. Izhajal je iz Ribnice. Končal je višjo kmetijsko šolo v Gradcu in kot graščak prevzel gospodarstvo na Gracarjevem turnu. Bil je član deželnega in dunajskega državnega zbora.

Trdina je v njegovem gradu večkrat bival tudi po 14 dni. Imel je rezervirano sobo in pri družinski mizi žlico in kozarec. Nadvse zadovoljen pa je bil z Rudeževo knjižnico. Vanje so prihajale kot novitete tudi ruske znanstvene in leposlovne knjige. Tako se je Trdini kopičilo gradivo za zgodovino Rusije, ki pa je ni utegnil nikoli napisati.

V novomeški čitalnici in krčmah je Trdina prijateljeval z Antonom Kušlanom (1830–1903), podobarjem in pozlatarjem, utemeljiteljem novomeške podobarske tradicije. Po prepričanju je bil socialist, zato je bral napredne časopise in simpatiziral s socialdemokratsko stranko.

Trdina je pogosto kritiziral tiste kulturnopolitične veljake, ki so pokazali premalo odločnosti, da bi taborsko gibanje živelo dalje. Ideja o zedinjeni Sloveniji je v posameznih obdobjih pogrešala zavzete bojevnike. Trdina ji je bil nenehno zvest.

Karel Slanc je leta 1884 v Novem mestu odprl odvetniško pisarno in se kmalu seznanil s Trdino in bil njegov politični simpatizer. Kot predsednik akademskega društva Slovenije je leta 1874 organiziral Prešernovo slavnost v podporo slovenski javnosti večji del nepoznane pesnikove nezakonske hčere Ernestine, ki je s svojo materjo tedaj v revščini živela na Dunaju*.

Slanc je gmotno podpiral tudi Ivana Cankarja.

Trdina je videval Dragotina Ketteja, poznal Angelo Smola in leta 1891 rojeno bližnjo sosedo Ilko Burger (kasneje Vašte). Fran Levec je Trdino prosil, naj mu Janez Krajec, novomeški tiskar in založnik, vendarle pošilja izdane knjige, da bo lahko o njih pisal v Ljubljanskem zvonu.

Bajke in povesti

Trdina je bil neumoren in edinstven zapisovalec besednega gradiva, ki mu je prislughnil med preprostimi in izobraženimi ljudmi. Izvirne folklorne motive je uporabil za nove umetnine, katerih avtorstvo je

* Karel Bačer: Gradivo za dolenski biografski leksikon.

bilo povsem njegovo. Folklorno smer umetniškega ustvarjanja si je začrtal že z Narodnimi pripovedkami iz Bistriške doline. Prav gotovo je Trdina najmočnejši pripovednik na področju oblikovanj folklornih elementov v samostojne umetniške stvaritve.

Dr. Boris Paternu je v svoji knjigi Slovenska proza do moderne opredelil tri Trdinove načine oblikovanja folklornih snovi v nove umetniške organizme. Prvi se je potrdil tako, da je iz enega samega folklornega motiva nadgradil bajko ali povest kot povsem novo umetniško stvaritev. V drugem primeru Trdinova ustvarjalnost ne raste iz enega samega motiva, ampak jih je v osnovno spodrast združil več in na to nadgrajeval svojo ustvarjalno umetniško potenco. Tretji, aktualistični tip folklorne proze je prevladoval. Takole pravi: »V ljudsko izročilo je pisatelj namreč že od vsega začetka rad vnašal svoje zgodbe, resnične in izmišljene, zgodovinske in sodobne, vpletal vanj osebna doživetja in spoznanja, razmišljanja in modrovanja, izpovedal politično, moralno in socialno kritiko, vse to pa pogosto podkrepil s šalo in satiro.«

Pisatelj pa je svojo ustvarjalno nadgradnjo označil z besedami: »Trdil sem se, da stare narodne nazore pomnožim in obogatim z idejami napredujočega časa: z rodoljubjem,, svobodoljubjem, slovenstvom in slovanstvom, s hrepenenjem po prosveti in vseh drugih zakladih, ki pospešujejo človeško blaginjo.« (citirano prav tam)

Leta 1880 je doživljal Stritarjev Zvon na Dunaju poslednje vzdihljaje. Tega leta so ljubljanski književniki snovali Ljubljanski zvon in zanj pridobivali sodelavce, predvsem pisatelji realistične smeri. Ljubljanske literate je na Trdino opozoril Dragotin Rudež. Novomeški samotar se je vabilu rad odzval, najprej Josipu Jurčiču, nato pa Franu Levcu*.

V prvem letniku Ljubljanskega zvona** leta 1881 je Trdina sodeloval z Verskimi bajkami na Dolenjskem.

Z njimi je Trdina napadal praznoverje, ki je s svojimi izmišljotinami motilo vero po izročilih Svetega pisma Nove zaveze. Za bralce so bili takšni teksti prijetno branje in so hkrati vznemirjali fantazijo in radovednost. Med ljudmi je bilo takih mitoloških zgodb veliko. Trdina jim je izbrusil oblikovno podobo za objavo.

Za ilustracijo objavljamo na tem mestu eno od bajk:

»Kranjci smo utajeni nasledniki utajenih Evinih otrok, zato smo tako siroti. Adam in Eva sta imela sto otrok. Bog je vprašal Evo, koliko ima otrok. Eva pa se je sramovala povedati za vseh sto in je rekla, da petdeset. Bog ji je blagoslovil petdeset otrok, drugih petdeset pa je ostalo brez božjega blagoslova. Od onih so se rodili bogatini, od utajenih pa reveži. Tako je prišla na svet revščina.«

Levec je dobival pohvalna mnenja o Trdinovih prispevkih, zato ga je prosil, naj še naprej sodeluje.

Leta 1882 je začel objavljati Bajke in povesti o Gorjancih. Do leta 1888 jih je objavil nad 30, pripravljenih pa je imel več, v načrtu pa sto. Levec kot urednik Ljubljanskega zvona je prejemal kritike na račun objavljenih bajk in povesti, zlasti Kresne noči. Dr. L. Lenard je zapisal: »Nekatere so precej kosmate in zlasti Kresna noč se nam ne zdi niti narodna niti prav nič umetniška.« Cankar pa je sodil: »Kresna noč je ena najimenitnejših povesti.« Odpor zoper bajke in povesti se je krepil. Dr. Anton Mahnič jih je označil za kloako (nesnago). Zaradi Kresne noči je bil Ljubljanski zvon na tapeti v državnem zboru, zaradi te in drugih bajk in povesti pa se je urednik znašel celo na sodišču.

Gracarjev turn v Hrastju pri Šentjerneju. Trdinova soba je bila za oknoma v prednjem levem stolpu. Foto: Darko Pavlin.

Semiški dekan Anton Aleš

Končno je moral Trdina pri reviji odpovedati gostoljubje. Marca 1887, leto dni prej, pa so prenehali izhajati v Slovanu Hrvaški spomini, leta 1884 pa v istem časopisu po več nadaljevanjih daljša razprava Dolenci.

V knjižnih izdajah se je v izborih praviloma utrdilo 15 bajk in povesti. Te so: Cvetnik, Velikani, Gospodična, Rajska ptica, Ptica zlatoper, Vila, Kresna noč. Barabaš, Gospod Vedež, Doktor Prežir, Narodna blagajnica, Zaklad, Stražani, Bratovska gomila, Razodetje. Enako število jih je tudi v Kondorju 1964. leta. Mojca Hudoklin in Zlatko Režonja sta v izdaji 1998. leta železnemu repertoarju izbora dodala še naslednje bajke oziroma povesti: Ukleti grad, Povodni mož, Rožica, Kocaneža, Gorska deklica.

Dr. Gregor Kocjan je odbral 10 takih pripovedi, in sicer pod naslovom Bajke in povesti. Iz znanih izborov so Ptica zlatoper, Volkodlak, Kresna noč in Bratovska gomila, dodane pa Divji mož, hostni mož, hostnik, Peter in Pavel, Gospodična Cizara, Rožica, Zemun in Roslerjev vodotoč (Mladinska knjiga 1981). Za približevanje teh draguljev bralcem je na uredniškem področju največ postoril Dušan Moravec. Med uspešne ilustratorje Bajk in povesti o Gorjancih se je uvrstil zlasti Boris Kobe.

Najpogostejše so Bajke in povesti o Gorjancih ponudene mladim bralcem, napisane pa so bile prvenstveno za odrasle. Seveda so kot vrhunski umetniški dosežek v prozi namenjene tudi srednješolcem.

Na tem mestu se kaže ponuditi pri bajki Kresna noč, saj je ob objavi povzročila največ viharja in odmevov, pa še pri Gospodu Vedežu in Razodetju. V Kresni noči (med 23. in 24. junijem) se je na Kleku zbralo veliko coprnikov in coprnice, da bi o svojih dejanjih poročali svojemu gospodarju Luciferju. Glavne poudarke vsebin je Trdina slišal med ljudmi. Oglejmo si odlomke, povzetke petih predstavnikov, in to cerkvenega dostojanstvenika, učenika, raške grofinje in brhovske gospe ter Leskoškega Toneta. Cerkevni dostojanstvenik: »Jaz trdim, da se da kmetu samo s palico kaj dopovedati, ker drugega jezika ne razume. Tega pravila se držim stanovitno, odkar me je grajska oblast doletela ...«

Učenik: »Mladim ostro zapovedujem, da se morajo neprenehoma slediti, opazovati, tožiti in ovajati. Z največjim veseljem preganjam tiste, ki se razgovarjajo po slovensko ...«

Raška grofinja se želi posebej prikupiti satanu, zato pove: »Oni dan je prišel k nam župnik, to se ve na južino, pa sem mu rekla: 'Kajne, gospod, da je najlepša božja stvarca na tem svetu moj psiček Fidelis, najgrša žival pa dolenski kmet?' On mi neumno odjeclja: 'I, zakaj pa?' Jaz mu pa odgovorim: 'Zato, ker dolenski kmet že od daleč smrdi. Če živi človek na deželi in ima zdrav nos, ne more se niti izprehajati iti, ker srečuje povsod te krščene dihurje' ...«

Brhovska gospa: »Jaz sem že zdavnaj želela nagledati se prav do sita, kako pretepajo tlačane. To je res prijetna zabava. Nekateri krulijo kakor prasci, drugi mukajo kakor krave, tudi sem čula take, ki so rezgetali. In tako sem dolgo pri njih stala in se kratkočasila ...«

Najbolj se je hotel prikupiti Luciferju Tone iz Leskovca, kjer je imel grad in posest: »Odkar gospodarim, obiram kmete tako v čisto, da jim ne ostane na kosteh ne toliko zdravega mesa, kar je za nohtom črnega. Gnetem in ožemam jih do zadnje kaplje. Dokaz, da ne lažem, je to, da se ne dobi med njimi niti eden, ki bi se mogel imenovati premožen ali trden. Berači so vsi od prvega do zadnjega. Če mi poto-

žijo svoje težave, ostanem mrzel kamen brez iskrice usmiljenja. Odgovarjam jim vedno eno in isto: 'Kaj meni mar!' Zaslovel sem po pravici, da sem najhujši kmetoder na vsem Dolenjskem. Tudi jaz moram priznati svojo slabost, da me ta čast ni veselila. Hotel sem se je vsaj nekoliko otresti, pa sem sedel in načrčkal dober funt pesmi. Ta dušna paša je bila precej prazna in omledna, zato sem jo zabelil z najmastnejšimi ocvirki: z zlato svobodo, človekoljubjem, blagosrčnostjo, večno resnico, neizgubno pravico, napredkom, sveto jezo na krvnike in zatiralce in drugimi takimi 'plemenitimi' čuti, ki v nemajo otročja srca. Da je svet lahkoveren, mi je bilo znano; ali nikdar ne bi bil mislil, da je tako popolnoma slep in brezumen. Mojim predpusnim burkam in čenčam so verjeli ne samo tujci, ki mojih grehov ne poznajo, ampak tudi domačini, znanci in sosedje, ki so videli na svoje oči težko batino, s katero sem udrihal po kmetih, in so slušali na svoja ušesa njihovo obupno ječanje in jokanje! Razglasili so me za varuha vseh zatiranih, za zagovornika človeških pravic, za pesnika in preroka svobode!»

Za Leskovškim Tonetom se skriva Anton Aleksander grof Aueršperg, znan kot pesnik Anastazij Grün (1806-1876). Med študijem mu je bil v Klinkowströmovem zavodu Prešeren prefekt in pesniški mentor. Ker je 17-letnemu gojencu posojal prepovedane knjige, je moral zavod zapustiti. Anastazij Grün je pripravil zbirko slovenskih ljudskih pesmi v nemškem prevodu. Sam je pesnil v nemškem jeziku. V pesmih je bilo v odnosu do Slovencev izraženo tudi licemerstvo.

Na hribu blizu Leskovca pri Krškem je Turnska graščina Aueršpergov, ki so tod gospodarili v 17., 18. in 19. stoletju. Anastazij Grün je pokopan v družinski grobnici Auerspergov v neposredni bližini gradu.

Pisec tega prispevka je v Krškem zvedel, da se je vse do danes ohranil slab glas o Anastaziju Grünu v zvezi z nasiljem do podložnikov. Trdina pa je Levcu sporočil, da bi o tem graščaku lahko napisal desetkrat hujše oznake, kot jih je.

Jera Kolenc je bila sestra Marije Kralj, rojene Kolenc. Marija Kralj je bila krčmarica. V gostilno je rad zahajal tudi Trdina. Jera je bila pri sestri dekla in pastirica. Veliko je vedela. Trdini je marsikaj povedala o sedanjih in nekdanjih časih. Nikomer ni hotela biti podrejena, nikomur nič dolžna, če se je bilo treba braniti z besedo. V Gospodu Vedežu je za mizo, ko je zmanjkalo drugih govorcev, povedala: "Slovenščina je danes vsakdanja hrana. Kamorkoli se pride, povsod se menijo, kdo je narodnjak, kdo nemškutar, kaj zamišlja in snuje naša, kaj protivna stranka. Jaz pa prav dobro pomnim tiste čase, ko niti najpametnejši ljudje niso ničesar vedeli o slovenščini, ko so se pomenkovali celo duhovniki med sabo najrajši nemško, ko se je sramoval domačega jezika vsak, kdor je imel na sebi gosposko suknjo, brez razločka, ali je bila plačana ali še na dolgu. Tudi meščani so se bahali in šopirili z nemščino, posebno mojstri in bogatini ..."

Posebej zavzeta za narodov napredek je bajka Razodetje. Ivan Slobodin je strastno ljubil svojo domovino. Narodna stranka pa ni uspela nič premakniti v uspešno smer. Napotil se je v gorjanske hribe. S sabo je vzel nabit samokres. Pred dokončno odločitvijo, da si vzame življenje, ga je rešil menih. Le-ta ga je popeljal v podzemsko dvorano z mnogo vrati z letnicami od 1875 do 2175 in se poslovil. Skozi vrata zadnje številke je začel pohod po zelo urejeni pokrajini od Gorjancev proti Beli krajini. Neverjeten napredek je dosegla njegova domovina

v 300 letih potem, ko jo je iz obupanosti hotel za vedno zapustiti. V Semeniču (v nekdanjem Semiču) je Ivan Slobodin ugledal nekaj posebnega, česar v svojem življenju še ni videl. V sramoto izdajalcem in narodnim sovražnikom so postavljali svarilne stebre za sedanje in bodoče rodove. Napisi na stebrih so pričali o vzrokih. Eden od stebrov je doletel nekega Florijana Čičerko zato, ker je namesto vzvišenja naukov Kristusovih oznanjal ljudem babje vraže, terciarske čenče in romarske bajke. Ta opominek mu je postavilo cerkveno glavarstvo, ki ga je opominjalo često in zaman, naj ne razširja neumnega in poljubnega praznoverja!

»Več takih črnih stebrov so si prislužili profesorji, ki so prepovedali naši mladini dobre in poštene slovenske časopise in knjige z nesramno pretvezo, da jo pohujšujejo. Brez zapreke pa je smela prebirati vse tuje spise, dasi so bili mnogi strašansko nesposodbi in nenravni ali pa popolnoma nekrščanski in brezverski.«

V gimnaziji v Semeniču so se poleg domačega jezika učili tudi »slavjanski« jeziki. Vsi dijaki so ga govorili tako kot materinščino... Glasba je bil zapovedan predmet za vse učence. Slobodin se je uveril, da so si semeniški dijaki čvrsto zapomnili pravila, kako jim je živeti, da si ohranijo zdravje. Dasi je bistro pazil, ni našem v vsem mestu nobenega mladega človeka, ki bi pijančeval, žgal smotke, ponočeval, ali čepel sključen po vse ure pri vražjih kartah... Povod za zasnovo Abadona je Menciger verjetno dobil v tej povesti. Trdina je v Razodetju izrazil optimizem o bodočnosti Slovenije. V delu Ivana Tavčarja 4000 pa je prikazan zastoj v misli in na gospodarskem področju.

* Vinska modrost je bila objavljena v 7. knjigi Trdinovega Zbranega dela v redakciji Janeza Logarja. V samostojni knjigi je prvič izšla v založbi Magolija 1998 pod uredništvom Iva Kuljaja, ki je zanjo prispeval tudi uvodno besedo. Knjiga je popestrjena z ilustracijami Hinka Smrekarja.

Vinska modrost*

Gradivo za vinske modrosti je Trdina začel zbirati po letu 1867, in sicer se je temu delu posvečal kakih deset let. Obhodil je vse vinorodne kraje Dolenjske in Bele krajine. Vsebine zbranega gradiva je razporedil v naslednje sklope:

- Zgodovinske bajke in basni.
- Vinske uganke.
- Vinski pregovori.
- Vinske pesmi.

Tovrstno v urejene enote povito bogastvo je v času, ko so v Ljubljanskem zvonu izhajale Bajke in povesti o Gorjancih, Trdina pošiljal Levcu. Le-ta jih je nekaj objavil, druge so ostale tako kot nekatere bajke in povesti o Gorjancih v njegovem predalu. Ta knjiga še bolj razodeva lastnosti Dolenjcev, ki se jim je želel Trdina čim bolj približati z zapisovanjem etnološkega bogastva v neposrednih stikih z ljudmi.

Trdina pravi: »Tudi Vinska modrost nam razlaga, kaj je vino, kakova stvojitva ima in zakaj je tako, kakršno je.«

Primeri za zgodovinske bajke:

»Enkrat se je Adam preveč vina nacedil, kar ga je tako vnelo in ojunalo, da se je šel z bikom bost. Bik je bil že takrat hudoben debeloglavec, pa je Adama nasadil na roge in mu izdrl rebro. Bogu se je revež smilil. Pobral je rebro in ustvaril iz njega Evo, da bi svojega moža, kadar bi se zopet preveč napil, lepo spat spravila in ga varovala neumnosti in nesreče.«

»Ljudje so sezidali lepo cerkev in dejali zadovoljno: 'Tukaj bomo odslej Boga častili! Hudič postavi poleg cerkve krčmo in veli: 'Tukaj pa mene.«

Vinske uganke – primeri:

Mati zakopana, oče obešen, sin pa po svetu hodi pa ljudi moti?
(Trta, grozdje, vino)

Jaz sem največji hudodelec na svetu, pa me vendar tako časte, da se brez mene ne opravi nobena maša? (Vino v sv. zakramentu)

Iz kože je prišel, nima kože, za kožo leze? (Vino.)

Pregovori – primeri:

Bog je dal vodo za žejo, vino za veselje.

Pijmo ga, saj nima kosti.

Vinski jezik je dolg kakor žrd.

Pesmi – primeri:

*Mošnja je prazna,
pa nima srca.
Birt mu pa pravi,
da vinca ne da.*

*Mošnja je polna,
pa ima srce.
Pili ga bomo
do belega dne.*

Rože in trnje

Pri Dolenjski založbi v Novem mestu je leta 1955 izšla knjiga, v kateri so bili objavljene zgodbe, vzete iz spisov, ki jih je Trdina napisal po preselitvi iz Bršljina v Novo mesto. Knjigo je uredil dr. Janez Logar, ki ji je prispeval tudi uvod in na koncu komentarje. V njej so objavljeni spisi Popotnja, Pri pastirjih, O kačah, V Žabjeku in Rože in trnje. Za te zgodbe je Trdina zbral snov v bližnjih naseljih, predvsem v Žabjeku, kjer so se zbirali pastirji iz Jablan, Dalnjega Vrha, Hudega in Prečne, nadalje v Straži, Dolenjskih Toplicah in po vaseh ob vznožju Trške gore tja do Šentpetra (Otočca) in še kje. Ogovarjal je otroke, dekleta in fante, modroval s starejšimi, poslušal starčke v bornih bajtah, veselejše prebivalce v krčmah, hramih in zidanicah. »Razgovarjal se je z učitelji, ustavljal berače, prisedal k ciganskim ognjem,« je zaključil Janez Logar.

Ob stikih z ljudmi pa nekateri niso vedeli, kje so meje dovoljenega. Trdina je zapisoval v pripovedi Pri pastirjih na Žabjeku tudi tole neprijetno prigodo: »Najbolje pa mi je znana Vodetova Anica. Pri Florijanu sem jo videl vsak teden najmanj enkrat, v ponedeljek, ko je napajala, prisedši z novomeškega trga. Večkrat se je ponudila meni za ljubico, dokler sem se jo odkrižal s tem, da sem ji prepovedal ogo-varjati. Vkljub temu se je laskala z mojo ljubeznijo in mi prizadela sploh »razne neprilike s svojo nesramnostjo ...« Ob neki drugi priložnosti se je za ljubezen prizadevala pri Trdinovem pobratimu dr. Vojski.

V delu Rože in trnje je Trdina razgrnil vrsto srečnih ljubezenskih zvez in mnogo nesrečnih posledic zaradi nje.

To je knjiga, ki kliče ljubezen in zavrača, kar to ni. Trdina poveljuje dobre ženske s prijetnimi pridevki in lastnostmi. Na primer: Dobra žena zna narediti iz pelina med. Žena je dar božji.

Trdina se je drugič poročil

Jermanovi so imeli gostilno v Ločni. Po moževi smrti je krčmo prevzel sin, vdova Urša pa se je preselila v manjšo hišo na današnji

Jera Kolenc, dekla in pastirica, Trdinova pripovedovalka.

Streliški ulici 2, kjer je enega od prostorov namenila pivnici za redne goste. Med njimi se je znašel tudi Trdina, saj je opuščal Kraljevo gostilno v Mačkovcu. Tam je živel Jera, ki je pri delu pomagala sestri, gostilničarki Mariji Kralj. Le-ta je bila izredno pozorna do Trdine.

Trdina se je preselil v hišo Urše Jerman, ker je imel v sobi in na vrtu prijetno zatočišče za pisanje.

Leta 1882, v 52. letu starosti, pa se je z Urško, kar nekaj let mlajšo od njega, pridno, skrbno gospodinjo, poročil. Da sta se izognila novomeškemu radovednežem, sta šla zakon sklenit na Suhor onstran Gorjancev.

Po dolgih letih življenja v osamelosti in skromnih razmerah se mu je življenje obrnilo na bolje. Precej je zaslužil tudi s honorarji. Tako je lahko povabil ženo na izlet v Prago, Velehgrad in na Dunaj. Organizirali so ga zagreti slovenski slovanofili. Na tej poti sta srečala Gregorčiča, Aškercu, Tavčarja, Hribarja in več drugih pomembnih Slovencev. Trdina je bil ponosen na vse bolj živo in odmevno slovanofilstvo. Pogosto se je spomnil na dr. Josipa Juraja Strossmayerja, ki je na Hrvaškem ustanovil akademijo znanosti in umetnosti in ji dodal poudarek, naj ima jugoslovanski obseg in značaj.

Kmalu po prihodu s Česke se ga je lotila kožna bolezen s polno mehurji in mehurčki po telesu. Zdravil jo je sam. Zdravnikom ni zaupal, zato jih ob boleznih ni klical ali obiskoval. Nevšečne bolezni s telesa ni povsem pregnal vse do smrti. V drugih primerih si je pomagal s pitjem vode, postom in gretjem, ko se je stanje izboljšalo, pa so prišle na vrsto juhe in kakšen kozarček vina. Žena Urša pa ga je znala tako uspešno greti, nežiti in varovati, da mu je prehlad že po nekaj dneh pregnala. Tako pohvalo o ženi je sporočil celo Francu Levcu.

Zadnja leta ustvarjanja, smrt in zapuščina

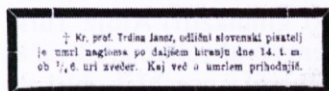
Leta 1900 se je odločil, da napiše reški del hrvaških spominov, torej Bachove huzarje in Ilire. Ta obširni memoarski spis je končal v začetku 1903. leta. Lavoslav Schwentner jih je kot založnik uvrstil v prvo knjigo njegovih zbranih spisov. Ta zvezek je za tisk pripravil Anton Aškerc, za vse nadaljnje zvezke pa je besedila urejeval Etbin Kristan, pisatelj, dramatik in politik socialnodemokratskega prepričanja. Trdina je doživel izid četrte knjige iz te edicije in izredno pohvalno kritiko najvidnejšega modernista, Ivana Cankarja. Priznal ga je za »edinega resničnega in največjega narodnega umetnika«.

Dr. Franc Derganc, zdravnik, je konec leta 1904 poprosil Trdino, ki ga je izjemno upošteval kot človeka in umetnika od dijaških let v Novem mestu dalje, kjer sta se spoznala, naj mu napiše temeljne podatke o svojem življenju in delu, ker da želi za bližajočo se 75-letnico napisati resnico o njegovem delu in pomenu za slovenski narod. Trdina mu je odgovoril s 14-imi pismi tako izčrpno o svojem življenju, da jih je Derganc enostavno povezal v enovit spis z naslovom *Moje življenje*. Leta 1905 je objavil v Ljubljanskem zvonu izvir in zanimiv esej o piscu in za njim dve pismi iz spominov. Več Trdina ni dočakal.

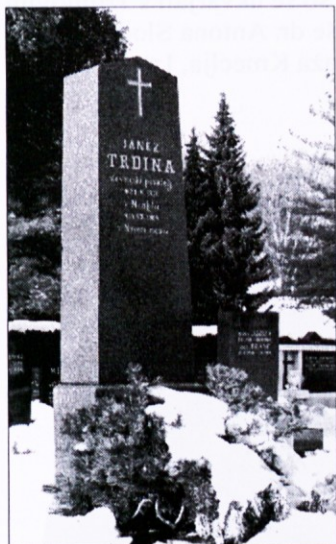
Za Frana Zbašnika, novega urednika Ljubljanskega zvona, je iz malo zastrtih spominov 1903. leta napisal pripoved *Dve ljubici*.

Swentnerjeva izdaja Trdinovih del je bila končana z desetim zvezkom leta 1912, in sicer s potopisom *Sprehod v Belo krajino*. Založnik je ustavitev izdajanja utemeljeval s trditvijo, da se knjige

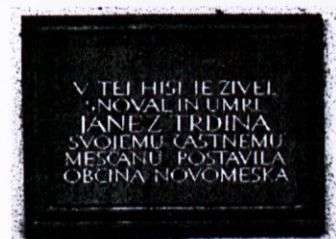
Jože Škufca
ŽIVLJENJSKE IN DELOVNE
POSTAJE JANEZA TRDINE

Osmrtnica v Dolenjskih novicah.

Spomenik Janeza Trdine na pokopališču v Ločni v Novem mestu. Foto: Darko Pavlin.

Spominska plošča na hiši v Streliški ulici v Novem mestu. Foto: Darko Pavlin.

preslabo prodajajo. Nato pa je vse skupaj zavrta prva svetovna vojna.

Kadar ga je vidno mučila kožna bolezen po obrazu in če ga je trgalo v glavi, si je boleče dele povil z ruto. Revmatičnih nevšečnosti si je nakopal na potovanjih, zlasti ob burji in preprih.

Leta 1890 mu je žena umrla za sušico. V oporoki mu je zapustila hišo. V njej je nekaj časa hranil izkopenine starinokop Jernej Pečnik, ki je dragocenosti brez uradne odobritve spravljaj na dan z nestrokovnimi posegi. Prodajal jih je za ljubljansko in dunajsko arheološko zbirko. Čez deset let je hišo prodal, »izgovorivši si v njej brezplačno stanovanje do smrti«.

Obiskov na domu je imel malo. Če je le mogel, se je pojavil v mestni čitalnici in družini stalnega omizja v gostilni Windischer.

Meseci pred smrtjo so bili za Trdino povezani s priznanji in presenečenji. Postal je častni občan novomeške občine (taka čast ga je doletela tudi v Mengšu), častni član Slovenske matice. Prijatelji, kar precej se jih je že za vedno poslovilo, so mu za 75-letnico pripravili slovesnost, s katere je tudi njegova fotografija, ki jo je posnel Hinko Dolenc. Znano je, da se pred tem ni hotel nikoli izpostaviti fotografu. Ivan Vavpotič pa ga je skiciral, ne da bi Trdina za to vedel. Kljub temu se je na hrbtno stran podobe Trdina podpisal.

14. julija 1905. leta so Dolenjske novice prinesle naslednje obvestilo:

Kr. prof. Trdina Janez, odlični slovenski pisatelj je umrl nagloma po daljšem hiranju dne 14. t. m. ob 1/6 uri zvečer. Kaj več o umrlem prihodnjič.

1. avgusta 1905. leta pa so Dolenjske novice poročale: »Pogreb g. Janeza Trdine... dne 16. julija t.l. iz hiše žalosti na novomeško pokopališče je bil veličasten ter je kazalo velikem spoštovanju, ki ga je užival ranjki med slovensko inteligenco in dijaštvom, kakor tudi pri meščanih, čeravno je živel silno skromno ... in se ni vtikal v javno življenje ...«

Na koncu poročanja pa stoje besede: »Naj v miru počiva mož, skromen v vedenju in žrtev svojega pravicoljubja, a odličnjak in velikan po literarnem svojem življenju.« Od literatov ali prijateljev mu ni v slovo nobeden spregovoril. Pokopan je bil na vrtu nekdanjega kapucinskega samostana (danes Novi trg), 1924. leta pa so njegove posmrtno ostanke prenesli na pokopališče v Ločno.

Od prihranjenih 6.000 goldinarjev je 3.000 namenil v dobrotelne namene.

Spominjanja in skrb za odmevnost Trdinove zapuščine

Po prvi svetovni vojni so novomeški rodoljubi postavili na vrhu Gorjancev Trdinov stolp kot simbol slovenstva in v trajen spomin avtorju Bajk in povesti o Gorjancih.

Spominska plošča, posvečena Janezu Trdini, je bila odkrita 5. junija 1921. leta na hiši nasproti gostilne Pri Zajcu (ob cesti proti Gorjancem).

Na Trdinovi hiši v Streliški ulici 2 v Novem mestu je vzdana plošča z napisom: »V tej hiši je živel snoval in umrl Janez Trdina. Svojemu častnemu meščanu postavila občina novomeška.«

Kot vidimo, je napis brez sleherne letnice. Zato je zavajajoč, ker je Trdina tu živel in ustvarjal le od 1882. leta dalje.

Pred rotovžem v Novem mestu je bila ob 50-letnici smrti in 125-letnici rojstva postavljena doprsna skulptura, katere avtor je kipar

Janez Trdina. Okoli leta 1900 ga je upodobil Ivan Vavpotič.

Jakob Savinšek.

Iste leta sta bili postavljeni spominski obeležji tudi na Gračarjevem turnu in v Mengšu.

Po prvi (nedokončani) izdaji Trdinovega zbranega dela se je lotil temeljitega preučevanja njegovega življenja in dela literarni zgodovinar in profesor (najdlje na novomeški gimnaziji) Alojz Turk. Doktoriral je z disertacijo o Trdini in o njem zbral veliko gradiva, ki ga hrani Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu v posebnih zbirkah.

Mirko Pretnar, prijatelj Mirana Jarca, pesnik, je po prvi svetovni vojni tudi doktoriral iz del Janeza Trdine.

Po drugi svetovni vojni je v 12-ih knjigah povezal Trdinova dela dr. Janez Logar. Ta izdaja je obogatena s preučevanji, opombami in pojasnili, vzeti tudi iz Turkovih védenj o pisatelju in njegovem delu.

Poleg že omenjenih strokovnjakov, ki so se ukvarjali s Trdinovim leposlovnim delom, je treba dodati vsaj še dr. Antona Slodnjaka, dr. Ivana Prijatelja, dr. Janka Kosa, dr. Matjaža Kmeclja, Iztoka Illica.

S Trdino kot etnologom so se ukvarjali: Vilko Novak, Danica Zupančič Ževart, Slavko Kremenšek, Janez Bogataj, Milan Dolenc, Pavla Štrukelj, Marko Terseglav, Martina Orožen in drugi. Dobri premisleki o tej tematiki so objavljeni v zborniku Janez Trdina – etnolog (s posvetovanja v Novem mestu leta 1980.)

Stičišča etnoloških danosti in leposlovnih nadgradenj so gotovo še vedno izzivna za preučevanje, saj je vprašanje, koliko literarno umetniških stvaritev bi se pri Trdini porodilo in uresničilo, ne da bi se opiral na etnološka motivna izhodišča, na pobude pomembnih odlomkov iz zgodovine, na svoje spominske zapise, ki pa so pravzaprav prikrojena zgodovina. Težko mu bo odvzeti oznako sijajnega folklornega realista. In da je bil in je spoštovanja vreden etnolog – tudi ne. V tej vlogi ga še vedno premalo poznamo.

Prežihov Voranc se je pogosto zatekal k branju Jurčičevih in Trdinovih del. Celo po drugi svetovni vojni, ko je imel ob hudi bolezn vrsto obveznosti na družbenem in literarnem področju. Po naključju Prežih ni pritegnil v svoje duhovno območje navedeni imeni. Samo zaradi jezika verjetno ne, čeprav v precejšnji meri tudi zategadelj. Vsi trije so pri kulturnoliterarnem poslanstvu radi segali v preteklost. Pa ne vedno po tisti, ki je bila povezana z resničnostjo.

Kako daleč seže dandanes Trdina v šole? V višjih razredih osnovne šole so najljubše čtivo Bajke in povesti o Gorjancih, nadalje Spomini in Hrvaški spomini (v odlomkih) in Arov in Zman, za nižje srednje strokovne šole je izbrana Gospodična, za štiriletna šole pa je namenjena Kresna noč.

Slovenski književniki so bili od Trubarja dalje tudi arhitekti rasti in moči slovenskega naroda. Tako poslanstvo je bilo častno, ne pa lahko. Mednje nedvomno sodi Trdina. Rajši je sprejel vlogo odrinjenega in ponižanega intelektualca, kot da bi zatajil svoje pričanje.

Bojan Radovič: BREZ NASLOVA,
1981, 33 x 22 cm

ZAŠČITNA ARHEOLOGIJA NA DOLENJSKEM

Uvod

Morda ste si na programu *Discovery* kabelske televizije kdaj naključno ogledali kakšno oddajo iz poljudnoznanstvene nanizanke *Time team*. V njej se skupinica arheologov in ljubiteljev arheologije pod režijo nemirnega voditelja – igralca Tonyja Robinsona (bolj znanega kot Boldrick iz znamenite televizijske serije *Črni gad*) – ukvarja z neko arheološko uganko. Problem, ki si ga na začetku oddaje zastavijo, je treba rešiti v treh delovnih dneh. To je malo in hkrati tudi veliko časa, če je naloga realna oz. smiselno zastavljena. Ker je v seriji reševanje teh duhovito zastavljenih arheoloških problemov skrčeno na nivo t. i. preliminarne raziskave, so ponujene rešitve hitre in vsakomur jasno razumljive. Enostavnost pristopa nas seveda ne sme zavesti; tu gre za visokoprofesionalno popularizacijo znanja. Čeprav je v javnosti arheologija navadno predstavljena kot zelo draga zadeva, ki – tako vsaj po kuloarjih – pretirano bremeni državni proračun, pa ni nujno, da je vedno tako. Tovrstne raziskave navadno niso drage, dajo pa veliko množico povsem novih podatkov. Stereotipne predstave o dragih izkopavanjih običajno izvirajo iz primerov, ko politika v ozračju splošnega družbenega konsenza ali boljše diktata kapitala zavestno žrtvuje kakšno območje znane arheološke dediščine. Takšne so npr. vse gradnje znotraj večjih mestnih središč, ki stojijo na antičnih temeljih, kot tudi reševalna izkopavanja na večjih površinah bodočih infrastrukturnih objektov, kamor npr. štejemo vsa najdišča, izkopavana na trasah bodočih avtocest. Sodobna spomeniškovarstvena doktrina pa je v tovrstnih primerih jasna: »odvrčati in le izjemoma – izkopavati«.

In domači problemi ...

Na Dolenjskem je kar nekaj območij, kjer se ljudje zaradi vsepovsod prisotnih arheoloških ostankov srečujemo z določenimi omejitvami pri razpolaganju s prostorom. Navadno so to večja slabo raziskana območja arheološke dediščine, ki jih skuša pristojna spomeniškovarstvena služba preko planskih dokumentov in računalniško vodenega zbirnega registra dediščine varovati pred novogradnjami in drugimi posegi v prostor. Ker Zakon o varstvu kulturne dediščine poleg vsega ostalega predvideva, da mora investitor, ki ima na svoji gradbeni parceli arheološko najdišče, raziskave tega najdišča financirati že v fazi infrastrukturnega opremljanja najdišča, se zdi zakonska varovalka varovanja naših najdišč popolna. V vsakodnevem življenju je tovrstno arbitralno odvrčanje različnih investorjev problematično. Če hoče stroka uspešno zagovarjati pomen naše dediščine, jo mora tudi dobro poznati. Pri arheološki dediščini pa se srečamo s paradoksalno situacijo; ostanke nekega najdišča v popolnosti spoznamo šele, ko te izkoplujemo iz tal in s tem posledično tudi uničimo. Glede na visoko ceno velikih izkopavanj se problem upravičenosti izvedbe tovrstnih izkopavanj kaže kot zelo realen.

Kakšne so torej možne rešitve? Kako rešiti arheološko dediščino in hkrati omogočiti "revitalizacije" mestnih jeder, razvoj infrastrukture ipd.? Kako razumeti že omenjeno evropsko doktrino "odvrčati in

ne izkopavati", in predvsem, kako to doktrino uskladiti z vse večjimi zahtevami investorjev po "razpolaganju s prostorom"?

So torej pravila, ki jih postavlja *Time team*, najbližja neki splošno sprejemljivi rešitvi? Na prvi pogled je trditev smešna ali vsaj neresna, če pa pogledamo natančneje, opazimo, da se v tej seriji srečujemo s premišljeno popularizacijo "hermetične" znanosti, s katero si odpremo vrata do somišljenikov izven ozkega kroga "posvečenih". Na drugi strani se tu stroka boleče sooči z zahtevami sodobne tehnološko informativne družbe, ki ji razvojni ritem narekuje čas in denar. Kar preveč očitno je, da pomnikom preteklosti in raziskavam, posvečenim njihovu ohranjanju, naš čas ni najbolj naklonjen. Potrošniška družba je, žal, neizprosna: Ohranjanje že, a koliko in za kakšno ceno? Zato je potrebno s čarobno paličico ločiti pomembno od manj pomembnega. Sodobne raziskovalne tehnike to omogočajo. Glede na to, da je kvaliteta vstopnih podatkov o teh najdiščih zelo pomembna – naši pa so žal včasih stari tudi več kot sto let – spoznamo, kako pomembno je pravočasno zbiranje vedno novih informacij o prostoru in njihovo čim hitrejše posredovanje zainteresirani javnosti.

Postopki reševanja

In tako pridemo do točke, ko se soočimo s prednostnimi nalogami arheološkega dela v spomeniškovarstveni službi. V razvitih okoljih (sem prištevam tudi nas) se arheološka stroka znotraj t. i. območnih in podobno organiziranih spomeniškovarstvenih enot pretežno ukvarja le še s pridobivanjem kvalitetnih podatkov o prostoru. Gre za način, ki je relativno poceni in daje potencialnemu graditelju pravočasno informacijo o omejitvah, s katerimi se ta sreča na potencialnih gradbenih parcelah, ki so hkrati potencialna arheološka najdišča. V mislih imamo celo serijo postopkov, s katerimi pridobivamo nove podatke.

Velik del zbiranja podatkov odpade na pripravo, npr. preučevanje zračnih posnetkov, starih katastrskih načrtov, GIS-dokumentacije in nenazadnje dnevnikov "starih izkopavanj". Pripravljalnemu delu sledijo postopki, ki so bolj operativne narave in brez katerih si sodobne arheologije ne moremo več predstavljati, zato jih vsaj naštejmo, čeprav njihovi podrobni opisi presegajo okvir tega prispevka:

- V prvi vrsti gre za t.i. terenske preglede (ekstenzivne in intenzivne), ki nadomeščajo arheološko topografijo v "klasičnem" smislu besede, s katerimi bodisi površinsko ali s testnimi jamami (vrtinami) dokažemo (ali ovržemo) prisotnost kot tudi morebitno velikost arheološkega najdišča;

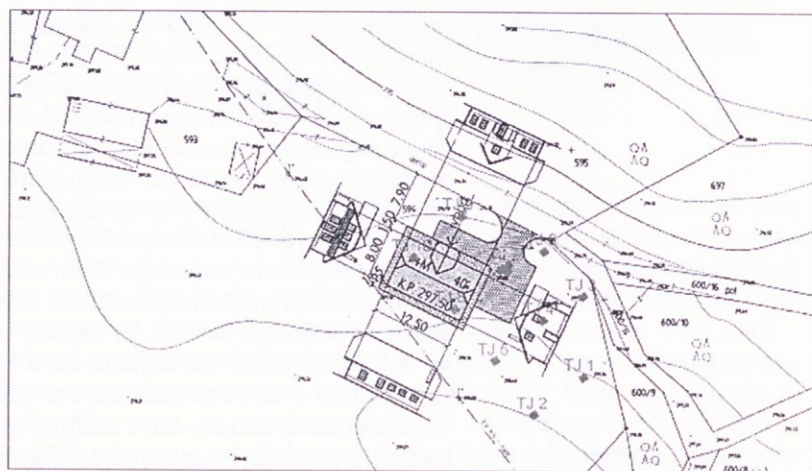
- sledijo geofizikalne meritve (geoelektrično kartiranje, meritve navidezne upornosti tal, georadske meritve), ki dopolnijo prej omenjene podatke z otipljivo sliko različnih arheoloških struktur, kot so zidovi, jarki ipd.;

- končno so tu še t.i. testni jarki, s katerimi določimo vrsto in točno velikost najdišča, posledično tudi zahtevnost morebitnih izkopavanj.

Tovrstne "tridnevne" interventne raziskave lahko včasih dajo povsem nov in osupljiv podatek. V nadaljevanju ponujamo takšen nedavno raziskan primer, ki je Dolenjsko obogatil z novim kamenčkom v mozaiku lokalne zgodovine.

Reševanje domače uganke

Obravnavali bomo prostor neke potencialne novogradnje. Ogledali si bomo arheološko območje, ki leži na pol poti med Žužemberkom

Z desetimi testnimi jarki (TJ 1-10) je bilo zajeto območje bodočih gradbenih posegov z bližnjo okolico.

Pogled na zahodni del travniške površine, ki je zajemala osrednji del območja naših raziskav; znano gomilno grobišče Reva pri Dobrniču je v gozdu, severno od raziskovanega območja.

I Prve gomile je izkopal že leta 1884 J. Pečnik pri Dobravi. Najdbe, ki so prišle v takratni Deželni (danes Narodni) muzej v Ljubljani, je objavila V. Stare. Po naročilu J. Szombathyja je Pečnik v letih 1897 in 1898 odprl še 28 gomil; večino od teh pri Dobravi, eno pri Koritih in štiri pri Revi. To gradivo, ki je prišlo v Narodoslovni muzej na Dunaju, je obdelala F. Pream v Disertaciji z naslovom *Dobrava, ein hallstattzeitliches Hügelgräberfeld*, ki jo je napisala 1969 v Innsbrucku. Leta 1898 je kopal pri Dobravi še F. Schulz; tudi najdbe z njegovih izkopavanj je objavila V. Stare. (Parzinger 1988-89, 529-530). Leta 1990/91 je bila raziskovana »gomila 19« v Revi pri Dobrniču (Križ 1991, 208). Leta 1990 pa sta bili s strani Inštituta za arheologijo SAZU sondirani tudi grobišči pripadajoči bližnji naselbini Makovec nad Zagorico pri Dobrniču in Cvinger nad Koriti (Dular et al. 1995, 99-110). Topografsko so bile ponovno ocenjene tudi vse nekropole s pripadajočimi gomilami (Gomile pri Dobravi, Gomila pri Zagorici, Gabrje nad Koriti, Pupeč nad Koriti, Koželjeva hosta pri Revi).

in Trebnjem – južno od Dobrniča in predstavlja železnodobno poselitveno celoto, ki jo sestavlja dvoje halšatskodobnih višinskih naselbin, Cvinger nad Koriti in manjša severnoležeča naselbina Makovec, ter vsaj tri gomilna grobišča.¹ Kompleks gomil iz Reve pri Dobrniču, znan tudi kot »gomile iz Koželjeve hoste pri Revi« (Dular et al., 1995, 105). To je najbolj severnoležeča nekropola prej omenjenega naselbinskega sklopa. Po razpoložljivih podatkih bi novogradnja prizadela ravno bližino gomilnega grobišča. Gre za parcelo, ki je varovana kot dediščina in jo služba varuje pod imenom Arheološkega območja Dobrnič (EŠD 9550). Lega v neposredni bližini že omenjanih (in izkopavanih) gomil – Reva pri Dobrniču – Gomile (EŠD 7843); je le še dodaten argument, da se novogradenj v tovrstnih primerih načeloma ne dovoljuje. Takšna strogost je le v redkih primerih povsem upravičena. Kot že rečeno, morajo biti podatki o najdišču zanesljivi in aktualni. Takšno togo arbitralno gledanje se po natančnejši presoji prostora, žal, prevečkrat izkaže kot pretirano.

To se je izkazalo tudi v tem primeru. Po podatkih lastnika zemljišča je bil kraški teren že v času njegovega življenja močno preoblikovan; poleg nasutij in melioracij ga je deloma presekal tudi razširitev bližnje

Odstranjevanja polnila (SE 5) v testni jami 7. Prst iz polnila se shrani v PVC vrečke za kasnejše analize (flotacijo).

ceste. Potegniti je bilo potrebno le občutljivo ločnico med “bolj” in “manj” pomembnim ...

Po naši presoji je to ločnico moč zanesljivo potegniti le ob pomoči sistematičnega vrednotenja celotnega območja, kjer bi morebitne nedotaknjene arheološke ostanke pričakovali oz. celotnega območja predvidene novogradnje z bližnjo okolico. V primerih, kot je ta, se izkaže vrednotenje s “testnimi jarki” za najbolj primeren način. Območje potencialnega arheološkega najdišča je bila zamejeno na podlagi investitorjevega idejnega projekta in v začetku decembra leta 2004 z ekipo Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Novo mesto pod vodstvom avtorja tudi raziskano.

Rešitve

Vsako najdišče ima svoje značilnosti. Namen raziskave je zato potrebno jasno definirati že pred samo izvedbo. V našem primeru smo si zastavili štiri cilje:

- ugotoviti, ali gre za arheološko najdišče,
- ugotoviti stopnjo poškodovanosti še neznanega arheološkega najdišča,
- ugotoviti zaporedje plasti (značilnosti in globino stratifikacije),
- ugotoviti časovne in druge značilnosti novega arheološkega najdišča Reva pri Dobrniču – Koželjev travnik.

Kako smo ugotovili, da gre za arheološko najdišče?

V večini testnih jarkov smo naleteli na arheološke plasti in arheološke artefakte. Najdeni so bili predvsem odlomki prazgodovinske in rimskodobne keramike in gradbenega materiala. Na dnu testnega jarka št. 7 smo odkrili rimskodobni žgani grob z desetimi posebnimi najdbami: tri fibule, železni nož in okov, sigilatno posodje (dve skodeli in čaša), balzamarij ter dvoročajni vrč. V testnem jarku št. 9 pa zunanji rob suhozidne konstrukcije – najverjetneje rimskodobne grobnice.

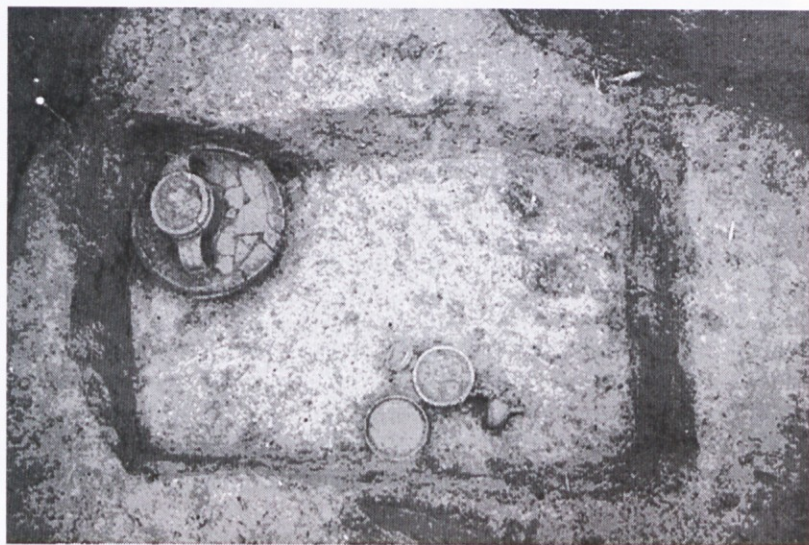
V kolikšni meri je arheološko najdišče poškodovano in v kolikšni meri uničeno?

Parcela leži na platoju, na katerem stoji zaselek Reva. Območje, kjer smo naleteli na rimske grobove, je bilo očitno v preteklosti orano in verjetno izravnjavano z recentnimi nasutji, vendar so bili grobovi zabeleženi na globini, ki je oranje ni huje prizadelo. Vzdolž testnih jarkov 7 in 9 (kjer so grobovi) poteka cestišče, ki je najverjetneje poškodovalo arheološko najdišče. Parcela je trenutno v uporabi kot pašnik.

Kako so arheološke plasti ohranjene in do kakšnih globin segajo? V večini drugih testnih jarkov smo zasledili le koluvialno (naplavinsko) plast z arheološkimi najdbami (v obliki manjših drobcev keramike, ožgane gline in oglja), ki jim sledimo vse do globine okrog 70 do 75 cm. V testni jami št. 8 je možno, da smo naleteli tudi na sledove paleostruge (struge potoka, ki danes ne obstaja več).

Kakšna je časovna in »kulturna« opredelitev najdišča? V testnih jarkih s koluvialno plastjo se večinoma nahaja prazgodovinski material, ki ga bo potrebno še natančno določiti v postizkopavalni fazi

»Grob 1«, odkrit v testni jami 7, je imel časovno dobro opredeljive pridatke (PN 1-10).

Med pridatki tega rimskodobnega žganega groba je časovno najbolj opredeljiv uvožen rimski servis - t. i. terra sigillata (čša in dva kroznika); zanimiva je tudi dišavnica, t. i. balzamarij, in poškodovan del tipične lokalne sponke za obleko - t. i. noriško - panonska fibula.

Pridatki iz »groba 1« po restavratorskem posegu.

del. Kot kaže, smo v razširjeni testni jami št. 7 poleg opisanega rimskodobnega žganega groba naleteli na skrajni rob še enega žganega groba, ki pa ga nismo izkopavali. Strukturo, odkrito v testnem jarku št. 10, bo prav tako treba natančneje preučiti ob naslednji priložnosti, saj zavarovalno izkopavanje arheoloških struktur ni bil namen našega vrednotenja. Predlagamo pa zavarovalni izkop brez pomanjkanja časa in sredstev (najverjetneje gre za rimskodobno zidano grobnico s suhozidno kamnito konstrukcijo). Geološka osnova, apnenčasta skala, se nahaja šele na globinah, katerih razen na vzhodnem delu izkopnega polja (v testnem jarku št. 2) nismo dosegli. Tu sega skoraj do površine.

Sklep

Za pregledano območje lahko na podlagi odkritih plasti, suhozidnih struktur, grobov in arheoloških artefaktov trdimo, da je v dobi zgodnje rimske dominacije v naših krajih (konec 1. stoletja pr. n. št. in začetek 1. stoletja n. št.) tu obstajalo grobišče. Po znanih podatkih je to prvo grobišče iz tega časa v okolici in se pridružuje osamljeni naselbinski najdbi železnega ključa iz Cvingerja nad Koriti, ki ravno tako sodi v isti, tj. avgustejski čas (Dular et al. 1995, 109–110). Očitno se nahajamo tudi na robu nekega prazgodovinskega najdišča, kar ne dokazuje le neposredna bližina že znanih gomil, temveč tudi odkrite koluvialne plasti s prazgodovinskim – predvidoma starejšeželeznodobnim materialom. Gradnja stanovanjske hiše na prvotno načrtovanem delu bi zanesljivo uničila pomembno arheološko najdišče. Zato smo naročniku del svetovali premik novogradnje na mesto, kjer možnost uničenja arheološkega najdišča ne obstaja.

LITERATURA

DULAR J., B. KRIŽ, D. SVOLJŠAK in TECCO HVALA S. 1995, Prazgodovinska višinska naselja v Suhi krajini. - *Arheološki vestnik* 46, 89–167.

KRIŽ B. 1991, Reva pri Dobrniču. - *Varstvo spomenikov* 33, 208.

PARZINGER H. 1988–1989, Hallstattzeitliche Grabhügel bei Dobrnič. - *Arheološki vestnik* 39–40, 529–636.

STARE V. 1973, Gomile pod Koriti na Dolenjskem. - *Arheološki vestnik* 24, 744–780.

SIMPOZIJSKI KIPARJI IN KAMNITE SKULPTURE ZA GROSUPLJE – MESTO KIPOV 2004

Drago Vit Rozman: POLJUB, 2004, kamen, stalna postavitev pred Osnovno šolo Brinje v Grosupljem; foto: Petra Petan

V organizaciji Zavoda za kiparstvo ter ob pomoči študentov ljubljanske Akademije za likovno umetnost in Šole uporabnih umetnosti Famul Stuart so januarja 2002 na zasneženem travniku pred Grubarjevo palačo na bregu Ljubljanice klesali monumentalne skulpture iz ledu štirje izkušeni kiparji. Ustvarjanje je porodilo zamisel, da bi v okolici Ljubljane organizirali kulturno-umetniške delavnice oziroma simpozije za kiparjenje v različnem materialu. Kipar Drago Vit Rozman je brez dodatnega odlašanja dal pobudo za poletni kiparski simpozij in z velikodušnim pogumom ter odgovornostjo izrekel pripravljenost za sodelovanje, organizacijo in ožje vodenje izvedbe. Predlanska postavitev gigantskih betonskih bist kiparke Lučke Koščak v njenem rojstnem kraju, na travniku ob zahodni vpadnici v Grosuplje, je dvignila v ljudeh zavest o likovnem oblikovanju bivanjskega ambients kot pomembnem kulturnem vidiku za razvoj Grosuplja iz občinskega naselja v nastajajočo mestno skupnost. Grosupeljčani so opazili "obeležje" doprsnih upodobitev in vzpostavili z njimi simpatijo. Zaznavajo likovnoumetniško navzočnost, ki ima v prostorski konfiguraciji kulturne krajine in modernega življenja pomembno, večplastno vlogo: prebivalce, ki so različnih poklicev in stanov ter obenem Slovenci in Evropejci in svetovljani, doživljajsko spodbuja, da se preko izvornih, a domačih prostorskih simbolov – likov navezujejo na obogateni milje; ko odhajajo na pot in se vračajo, reflektirajo bivanjsko samozavedanje, kar jim daje povod za novo sooblikovanje oziroma zaznavanje; omogoča jim miselno urejen odnos do domačega prostora in ne nazadnje pripomore k boljši, prijetnejši, lepši prepoznavnosti in videzu mesta. Grosuplje se je namreč po vojni ambiciozno hitro širilo v obrtno in industrijsko naselje; v slovenskem prostoru časovno pogojena in poenotena urbana stihija je z urbano pozidavo prerasla prostorsko urejeno vrednoto in "prehitevala" že dano prvobitnost in dediščino kulturne krajine, ki s človekovim znanjem in duhovnostjo soustvarja univerzalno identiteto prostorskega organizma. Skrb za osmišljeno organizirano okolje in izrazno podobo ozemlja je odprla pri krajanah posluš za fizično oprejemljivost "adutov", ki naj unikatno dopolnjujejo Grosuplje z novodobnim izobiljem umetniške interpretacije; to je z likovnimi deli, ki ustvarjajo "človeški svet, narejen po človeku za človeka".¹ Izpostavljena je bila potreba po realizaciji kiparskega simpozija in narodenosti skulptur v samo osrčje urbanega Grosuplja in obcestnega prostora; zato so gostoljubno dali na voljo milje ustvarjalnosti sodobnih kiparjev. Ob pristojnosti in podpori Občine Grosuplje, Ministrstva za kulturo in raznih sponzorjev je Zavod za kiparstvo s prizadevanjem Staše Kokot in kiparjev, ki z Zavodom sodelujejo, s konkretno akcijo lani poleti uresničil prvi kiparski simpozij, imenovan Grosuplje – mesto kipov 2004. In pokazalo se je, da se prave stvari zgodijo, kadar imajo smisel.

¹ Milan Butina: *Mala likovna teorija*, Ljubljana 2000, p. 16.

² Skulpturi, ki sta jih izklesala v tamkajšnjem kamnolomu, je odkupil Magistrat mesta Dunaj in danes stojita sredi Rosariuma v Donavskem parku.

Simpozijско delovno druženje umetnikov ima že večdesetletno ugledno tradicijo. Obiske simpozijev oziroma galerij na prostem pri nas na splošno poistovetimo s pionirsko Formo vivo. Začelo se je leta 1961, ko sta kiparja Janez Lenassi in Jakob Savinšek prinesla iz St. Margharethna na Gradiščanskem v Avstriji k nam prvo izkušnjo ustvarjanja² kipov na prostem in za prostor. V Seči pri Portorožu in v Kostanjevici na Krki sta nastali prvi galeriji na prostem, dve mesti, Ravne na Koroškem in Maribor, pa sta dobili novo, bolj kulturno podobo. V okviru spremljevalnih dogodkov, ki jih simpozijški način delovanja uveljavlja, so organizatorji v nastajajoče mesto kipov povabili umetnika, akad. kiparja Janeza Lenassija, da bi s strokovnim predavanjem popestril večer in letošnjim udeležencem, Grosupeljčanom in vsem vedoželjnim spregovoril o biografijah tradicionalnih simpozijških delovišč. Janez Lenassi, najpomembnejši slovenski simpozijški kipar, svetovljan, poznavalec različnih kamnov (apnenca, granita, marmorja, tonalita, kirmenjaka, peščenca, serpentine), ekolog, mentor in predavatelj je v graditeljskih povojnih letih začel opravljati neprecenljivo poslanstvo, ko je pri nas doma prepričljivo pobudil mednarodni simpozij kiparjev Forma viva. V teku let se je s svojimi štirimi delovišči potrdil kot eden najbolj uglednih na svetu. Kipar je z univerzalno kiparsko govorico prekoračil narodnostne in zemljepisne meje in si polnopomensko prizadeval za sočasen razvoj modernega kiparstva vsepovsod, kamor so ga desetletja vodile simpozijske poti: po Evropi (iz Jugoslavije in Avstrije v Nemčijo, Češkoslovaško, Grčijo, Italijo, Norveško), od ZDA do Japonske in do Negevske puščave. V okviru ljubljanske Akademije za likovno umetnost je poučeval študente na kiparski mednarodni poletni šoli Kornarija v Marušičih v hrvaški Istri (1980–1990). Prav tako je kot profesor deset let posredoval svoje znanje in izkušnje na Mednarodni poletni akademiji v Salzburgu, ki jo je ustanovil slavní umetnik Oskar Kokoschka. In ne nazadnje je tudi v okolje grosupeljskega simpozija vnesel likovno-kiparskega in mentorskega duha. Umetnik je zadovoljno zaokrožil pogled v prejšnje simpozije in povedal, da takrat (leta 1959), ko je avstrijski kipar Karl Prantl zbral v sanktmargharethenskem kamnolomu peščenca deset kiparjev iz različnih držav Evrope, nihče ni mogel slutiti, da se bo nova oblika manifestacije, tedaj še nepreverjena, obdržala pri življenju in pritegnila toliko posnemovalcev po vseh kontinentih. Vendar je bil klic "ven iz zaprtih ateljejev", kjer so se kiparji vse bolj odtuževali naravi in ljudem ter bili odvisni od "odrešilnih" menedžerjev, da jih ponesejo v svet, že spočetka tako glasen, da so se simpoziji kiparjev spontano razvili in se razširili po svetu kot gibanje z velikim kulturnim pomenom. Ob prikazu diapozitivov skulptur, ki domujejo v javnih prostorih, smo se s kiparjem ozrli v simpozijško tradicijo, druženje po vsem svetu. Janez Lenassi, umetnik in prijatelj, je ob vseh vrednostih, ki jih simpoziji dajejo, opozoril na njihov prispevek k razvoju sodobnega kiparstva. Če je simpozij dobro organiziran in kakovostno izveden, prav gotovo udeležba na njem ne pomeni predvsem spremembe okolja, v katerem ustvarjalci nadaljujejo z likovnimi raziskovanji, temveč predstavlja kompletno akademijo, saj je kiparstvo tisti medij likovne prakse, ki natančno opredeljuje pojavnost in lastnosti raznovrstnih oblik tako klasične kot sodobne umetnosti. Zato pomeni svobodo umetniškega ustvarjanja in je tista stalna oblika, ki ji naj bo brez dvoma posvečena tolikšna skrb, da se lahko nemoteno kiparjenje

razvija in kvalitetno raste.

Kiparsko delo na simpoziju zahteva odnos in delo neposredno v kamnu – to je bil temeljnik projekta Grosuplje – mesto kipov, projekta, ki se je začel ter potekal z jasnim namenom in okvirnim programom. Kamen, ki je najstarejša snov za kiparjenje, je “darilo” matere narave. In prav narava je po besedah umetniškega vodja in enega izmed na grosupeljskem simpoziju sodelujočih ustvarjalcev, Draga Vita Rozmana, mati odnosov. Kakor je pomembno za umetnost, da ni usmerjena v preračunljivost, ki lahko zavede kiparje v uporabo raznih cenениh materialov, takšnih, ki jih je mogoče hitro obvladati in izdelovati iz njih dopadljive oblike, namenjene komercialnim razstavam in lažjemu uveljavljanju na trgu, je prav tako pomembno, da kiparjev pristop h kamnu ni: vzeti ga, ga obdelati in tako izdelati kip. Vzpostaviti mora pravi odnos (medosebnostni, notranjeosebni, prostorski), ki so mu podlaga zaupanje, stanovitost, verodostojnost. Če umetnik pristopi h kamnu s spoštovanjem in z zaupanjem, pričakuje, da se bo v pogovoru z njim česa naučil, potem mu kamen postane hvaležno kiparsko gradivo. Da bi priznal njegovo naravno bistvo in specifično obnašanje, da bi ga razumel, pa je potrebno mnogo ljubezni in potrpežljivosti do narave, katere neznan del je človek. Kamen je tiste vrste značaj, ki dopušča kiparju počasnejše udelovanje, dogajanje brez naglice, daje mu čas za razmišljanje uresničljivih predstav. In sinergetsko kipar dopušča kamnu delovati z lastno osebno silo, odnosu namenja več časa, pozornosti in vztrajnosti, predanosti. S pridobljenimi delovnimi navadami se umetnik uresničuje kot oseba, ki ustvarja odnose; pridobljena izkušnja mu omogoča, da se v življenju nasploh lažje odziva na vprašanja sožitja. Simpozijski način dela kiparju – človeku omogoča, da sprosti svoje misli, potem pa pili, lušči, pa odloži dleto in kladivo, prisluškuje duševnemu in duhovnemu miru, razvija sposobnosti, potem brusi, polira; nauči se uporabljati kiparsko in kamnoseško orodje, veščine, obrti. Simpozij v Grosupljem osvetljuje spoznanje, kako pomembno je živeti v umirjenem času. Časovna trajnost vživljanja v naravo je razkošje, ki so ga naši predniki znali uživati, ker so zelo čutili z naravo in so zato razumeli njeno obnašanje. Danes, ko človeku narava rada uhaja izpod humanega in ekološkega nadzora, ko čas življenja zahteva takojšnjo reakcijo in človek uporablja “hipne štoše” telesnosti ter se z njo poigrava tudi likovna umetnost; ko vsakdanji čas grabi vse trenutke in je zamejen kot tekma usodnosti, so simpozijski kiparji obujevalci nečesa, kar je večno: so veliki obujevalci trajanja časa. Da “bližnjice” ne vodijo nikamor, vedo vsi ustvarjalni umetniki. Tako je Michelangelo v marmornati skali že na začetku videl Davida in potem le še s težaškim delom odstranjeval vse, kar ni David. Le takšen dosleden odnos vzajemnega delovanja omogoča, da lahko tukaj in zdaj človek in kamen skupaj uresničita mojstrovino, to je univerzalno misel sinhrone nesebičnosti v dimenzionalnih razsežnostih. V medsebojnem pogovoru naj ne bi prišlo do prevlade nikogar, niti kamna niti kiparja; in v nadaljevanju niti dorečeno izvedene skulpture nad okoljem. Ko občudujemo javno umeščene kipe, katerim je umetnik posvetil notranjo moč, znanje, jim sooblikoval poteze, prisluhnil viziji, vklesal vitalnost, izvabil harmonijo in vdihnil lepoto, mislimo forme, kjer zaživi naraven material in spregovori umetnost ustvarjalca, ki mu v skrbi za ta svet ni vseeno, kaj človek počne danes s sam seboj in z okoljem, v katerem živi. In ne le da tu kiparji s klasično ročnim

pristopom in nadaljnjo nenasilno tehnološko dodelavo izpolnjujejo namen v procesu realizacije simpozijskega umetniškega dela tudi, ko se seznanjajo s kiparskim gradivom, ne izbirajo plemenitih in manj plemenitih kamnov z vidika hierarhije. Simpoziji so vrnili kamnu že skoraj izgubljeno funkcijo: v javnem prostoru, bodisi v urbanih sredinah ali v naravnem okolju, v stalno odprtih muzejih na prostem, vedno v stikih z ljudmi, so kipi v nenehnem soočenju z mimoidočimi, v trajnem razgovoru z njimi. Poslanstvo umetnosti namreč nikoli ni bilo zgolj v njeni estetsko okrasni funkciji, temveč tudi v njenem občutenju in razumevanju. Te vrednote so v vseh pogledih odločno udejanili prvi udeleženci simpozija v Grosupljem.

V času in prostoru čutimo tokove in sledi sprememb. Konec 19. stoletja se je s prodorom znanosti iz makrokozmosa v mikrokozmos način razumevanja prostora spremenil; njegovo pojmovanje izraža Einsteinova relativnostna teorija, ki pravi, da je opazovalec sooblikovalec prostora.³ Samozavest današnjega prebivalca sproža pri oblikovanju prostorske in kulturne identitete kontrolirana prizadevanja za navzočnost simbolnih pomenov bivanja. Tukaj, v okviru lokalnega delovanja, je umetnikovo razmišljanje globalno. Ob upoštevanju civilizacijskih komplementarnosti simpozijski projekt pričakovano spreminja delavniško obliko. Grosupeljski jo je začel z jasnim ciljem in okvirnim programom. Sprejel je način delovanja, ki pristopa k uspešni realizaciji kompleksno, z aktivno udeležbo posameznika že pri uvidu v strukturo urbanega organizma in osredinjeni izbiri kamnitega bloka, ki bo vanj naroden. Ogled poti od tam, kjer kamen izhaja, do tam, kamor je namenjen, pa je tu postal trden okvir kiparjevim oblikotvornim prizadevanjem.

Za skulpturo pomembna kvaliteta je njena funkcionalna lega v obdajajočem jo prostoru; za kiparja pa ustvarjalno gibanje v pregledno obvladljivem, že seznanjenem prostoru načrtovane postavitve umetnine. Kiparsko delo komunicira z domačim temperamentom ter vzpostavlja ravnotežje z že grajeno prostorsko obliko z namenom, da ga lahko polnokrvno vidimo in doživljamo. Pri "klasičnih" simpozijih (npr. Forma viva), kjer je bilo izražanje podano v materialih, značilnih za tisti ambient, kipar dela v kakem kamnolomu in kiparski material, s katerim ustvarja, dobi v roke. Galerije pa poskrbijo za postavitev kipov. Tu, v Grosupljem, kraju brez "rojstnega" kamna, pa so se simpozijski kiparji prvič soočili z zanimivo vlogo samostojnega izbiranja in določanja kraja postavitve glede na posamezne zamisli in predvidene ideje. Umetniki so najprej usmerili delovanje v ogledovanje, spoznavanje in izmero prostora, kjer bo skulptura stala. Gibali so se med ustanovami, hišami, ulicami in v sodelovanju s tamkajšnjo arhitektko Mojco Lovšin načrtovali možne modele prostora oziroma ustvarjali poglede kiparskih posegov v medprostore. Za že vnaprej predviden prostor umestitve skulptur so pripravili idejne skice in jih v občinskih prostorih uradno razgrnili na ogled javnosti. Ta etični dejavnik je onemogočil morebitne glasove ponarejenega razuma. Kiparske risbe pa tudi iz danes v prihodnje ostajajo dobrodošla dokumentacija, saj osvetljujejo rojevanje umetnikove ideje in njeno rast, primerjanje risb in skulptur pa zgovorno priča tudi o kiparjevem upoštevanju lastnosti kamna, ki je v njegovih rokah postal sooblikovalec vsebine in končne oblike. Zatam so kiparji obiskali kamnolom Povir pri Sežani, kjer je doma kraški apnenec, da sami izberejo blok kamna. Misli postajajo

³ Milan Butina: *Mala likovna teorija*, Ljubljana 2000, p. 90.

skladnejše, vidnejše, bližje: ... sorazmerja, zahtevnost ambientalne skladnosti, razsežnosti ... optični občutek se izostruje ... V kamnolomu se zgodi simpatija sogovornikov: kamna in likovnega umetnika; in v nadaljevanju proces zraščanja kamnite osnove z umetniško ustrezno obliko, motivom in velikostjo, združeno z že znanim prostorskim druženjem. Skulptura je namreč otipljiva trirazsežna gmota, pri kateri se kipar lahko ukvarja z resničnimi oblikami, ki jih obsega blok kamna. S fizično močjo in močjo tiste notranje energije, ki vodi k sožitju umetnika in kamna, dorečejo humano vsebino življenja v okviru konkretnega prostora, v katerem se človek giblje.

Simpozij je bil zasnovan tematsko. Njegova vsebina je zgovorna podoba današnjega Grosuplja, ki je razvoj, napredek, razcvet in estetska komunikacija; od rojstva kot osrednje ideje prijazno novega k rasti z ljubeznijo, srcem ali poljubom, v mislih se uresničuje figuralika v umetnosti najbolj neposredno. Človek in njegov pomen sta kot večna, najpomembnejša tema kiparstva. Figura je na tem simpoziju zato, ker laika ne spravlja v zadrego, kar se tiče prepoznavnosti, temveč mu je v komunikativnem smislu bližja. "Poleg psihičnih ima človeška figura najraznolikejše in najlepše fizične/plastične in konstrukcijske/kvalitete. Nobena druga naravna oblika ni v razčlenitvi plastičnih delov in v enotnosti plastičnega pojava tako bogata in lepa, kakor je človeška figura. V človeškem telesu so raznolikosti in lepota volumnov v okroglini glave, očes, ust, nosa, v valjčastem vratu, podolgovatosti prstov, ploščatosti pleč, v okroglinah trebušnih, prsnih in drugih področjih, v večjih, manjših ter zelo majhnih in delikatnih vdolbinah in vzboklinah, v idealnem proporcu, stabilnosti in simetriji, v ravnotežju, v votlih območjih, v sklepah, gubah in gubicah na koži, obleki itd., tako bogate, kar je bilo za kiparje v vseh časih neizčrpen vir, v katerem so odkrivali božansko lepoto, magičen pomen, herojstvo, materinstvo in steber."⁴ Kiparja upodabljanje v figuraliki obvaruje pred hitropoteznostjo in hitrostjo kot nadomestilom za globino časa. Ta prastara spoznanja so imeli v mislih lanski, h kulturni rasti Grosuplja vabljeni soustvarjalci.

Na slikoviti ravnici pod Boštanjskim gradom, pod milim nebom, so se en poletni mesec družili s kamnom že poznani, v slovenskem prostoru uveljavljeni kiparji Jiři Bezljaj, Jiři Kočica, Drago Vit Rozman, pridružila sta se jim umetnika mlajše generacije, Aleksandra Gruden in Zoran Janežič. V osnovi so bili izbrani tisti avtorji, ki jim je material blizu tudi za večje plastike, je odpiral vstopna vrata umetniški vodja simpozija kipar Drago Vit Rozman in povedal, da so bili avtorji pri podajanju samostojni, osnovna ideja pa je bila, da posameznik izbere idejo, ki jo bo sposoben pravočasno fizično izvesti, ob morebitnem sodelovanju asistenta. Navzočnost vseh umetnikov, po temperamentu in umetniškem izrazu individualnih, je bila smiselna in enako pomembna. Pokazala se je njihova različnost, a hkrati zaznala enakost in povezanost z vsem, kar je in živi. Bili so ustvarjalna ekipa, ki je bila sposobna tematsko združiti svoje moči v neke vrste enotni predstavitvi.

Simpoziji so pomembni za kiparje same, ali "simpozij je kiparjeva sreča".⁵ Ne samo zato, ker jim je na voljo željeni material velikih dimenzij in kiparsko ter kamnoseško orodje, ker jim je zagotovljena ustvarjalna svoboda, temveč tudi zaradi kolektivno spoznanega vzdušja in srčnosti tovrstnega druženja. Ker delajo v skupini, je to najbolj idealna možnost, da se posameznik sooča z nastajanjem oblik

⁴ Klavdij Zornik: *Likovna umetnost: Teorija likovne umetnosti: Rokopis za študente Akademije za likovno umetnost*, 1/2, Ljubljana 1968, pp. 21 - 22.

⁵ Metod Frlic, *Simpozij – kiparjeva sreča*, *Likovne besede*, št. 57, 58, zima 2001, p. 88.

Simpozijско delovišče pod gradom
Boštanj; foto: Martina Skočir (Arhiv
Zavoda za kiparstvo)

drugih udeležencev, podoživljanjem vseh misli, načina dela in razmišljanja; vsi so vpleteni v vse segmente, kot bi delali na vseh skulpturah hkrati. To družno spremljanje procesa nastajanja med klesanjem, se za mizo dodatno prediskutira, izmenjajo se izkušnje in tako obogati znanje, ki ga preko skulptur posredujejo naprej. Simpozij je skupina, je team in delovišče na prostem, je njihov skupni atelje, njihova visoka šola, kjer so vsi profesorji in učenci hkrati. Čeprav je na zaključni stopnji ključni količnik kip kot posameznikovo delo, je vsako delo celotna slika vseh njih.

Razpirajo se nam njihove skupne komponente na vsebinskih nivojih: Rojstvo, Poljub, Cvet, Spiralina, Glava. Napolnjene so z razmišljajočo vsebino, vselej nevsiljivo. Pogledov, skozi katere jo odkrivamo, je mnogo.

Jiři Kočica: Rojstvo

Na križišču asfaltne cestišča, ob vstopu v Grosuplje, je s pogledom iz mesta proti izhodu obrnjena pokončna deška figura. Smotno je vključena v celostno ureditev načrtovanega križišča. Sooblikuje prostor, tako da jo vidimo in doživimo v vidnem polju s primerne oddaljenosti in pod ustreznim kotom. Podaja mu estetsko dimenzijo ter s tem ustvarja ustvarjalno komunikacijo z avtomobilisti, ki skulpturo od daleč vidijo lahko tudi kot monumentalno občestno znamenje. Deček simbolizira rojstvo, univerzalno ciklično figuralno temo, vitalno posejano po prostorih bivanja. "Rojevajočega dečka, ki ima priložnost prvič pogledati v svet,"⁶ pooseblja polno plastično, voluminozno telo, ki se zaveda vrojenosti v prostor. V figurini morda zasledimo študijske preizkuse ali bolje rečeno zaporedje kompozicijskih zasnov, ki jih ponuja starejše kiparstvo, kot denimo kateri od atlantov, ki se mu približujemo po stopnišču gradov⁷ in dvorcev nepremične kulturne dediščine, kjer domujejo že stoletja kot vezni členi med arhitekturo in kiparstvom. Toda zdi se, da gre pri Rojstvu bolj za pogovor s kamnitimi stebri izročila ter prirojen čut za gmotno pristnost kot za kakšen drugačen odnos. Avtonomna statična figurina estetskih proporcev je izpeljana iz spodnjega figuralno neizdelanega (noge in stopala) segmenta preko kompaktnega organskega jedra v

⁶ Barbara Pance, Mesto kipov na durih Ljubljane, *Slovenske novice*, 9. 10. 2004, p. 11.

⁷ Primerjaj podobo kipa iz leta 1944 požganega gradu Zalog pri Moravčah.

Jiri Kočica: ROJSTVO, 2004, kamen;
foto: Petra Petan

zelo realističen, odprt zgornji del. Tu se vertikala razčleni in notranja dinamika razraste navzven v oris, kar rahlja vizualno težo togosti. Odprt gib rok razigrano sega v globino prostora in odraža silhueto, ki se v gibanju veseli življenja, zaradi česar je rojstna figurina bolj naravna in zanimiva. V harmoničnem dopolnjevanju med notranjim in zunanjimi vtisi se navezuje, čeprav formalno različno, na vsebinsko sorodno razpoloženje sproščenega veselja in intimnega čustvovanja, kot ju zaznavamo v vrhunsko dorečeni figuraliki razigranih otrok (cikel Otroške igre, sredina prejšnjega stoletja) umetnika Zdenka Kalina; obojih, tistih ambientalno intimnejših, pa tistih, ki so se vzpele na pročelje nad vhodom v poslopje Ljudske skupščine. In naravno, prvinsko lepega, saj lepote ni nikoli preveč. Kipi Jiříja Kočice so prepoznavni, njegov slog in kvalitete so nam, publiki že dobro znane. Že z odločitvijo za klesanje v kamnu se je kipar opredelil za védenje, da nismo šele od včeraj na tej zemlji, ter za izročila klasičnega kiparstva: kamen kot del odprte narave in kot kvaliteta prostora; kot živa prisotnost, kot možno postati umetniška skulptura in opravljati svoje poslanstvo, nadgrajeno s človekovim sporočilom o kompleksnih življenjskih vrednotah (dom, družina, vera, sanje ...). Nastajanje in "obnavljanje" stvaritev vodijo analitičen občutek, znanje, odgovornost do naloge in metjeja ter v samozavest, izvirajočo iz zdravih osnov umetnika, ki mu ni vseeno za prihodnost kiparstva in človeštva. Kočici kamen nudi kvaliteto, ki je v utrjenosti oblikovne in miselne enostavnosti uresničljiva za dani namen. Čutiti je kiparjevo tenkočutno zanimanje za strukturo kamna in teksturo površinske obdelave. Podporno bazo oziroma spodnji del figurinega telesa Rojstvo pretakajo vzporedne valujoče plastnice, polnoznata površinska struktura pušča sledove kamnoseškega dleta, kar daje postavi ekspresivno zaglobljenost in snovno pristnost. Jiří Kočica kleše v kamen z gotovostjo, s katero stremi k razkrivanju zakonitosti, izvirajoče iz materije. Gre mu za trden skulpturalni organizem, za ravnotežje temeljnih sestavin, zunanjih gibov in obsežnosti, za estetično proporcev, za optimistično počivajočo zgodbo, ki je nasprotje vedno bolj grozeči hitrosti kot fenomenu današnjega časa. Seme tradicije je pomembno v "posodi" naše zavesti, našega zdravega dojemanja stvarnosti, ki se vse prevečkrat izgublja v tokovih informatizacije sodobnega sveta. V okolju, kjer silijo v ospredje bohotenje reklamnih podob in hiperprodukcija blaga, tržno opredeljevanje umetnosti in hitro rastoče informacijske avtoceste, kipar ohranja kipom biten, human in racionalno urejen svet, kar daje občutek potrebne varnosti, daje notranjo moč in s tem neodvisnost. Trdno postavljeni likovno ustvarjalni nazori so pri Kočici vsota razgledov in uvidov iz zgodovinskega spomina v današnji čas postmoderne družbe in generacijskega miljeja ter refleksije na sebi lastno notranje dogajanje in osebne izkušnje. So dosežek opažanja in vrednota je samostojno izoblikovano razmerje z naravo, kulturo in civilizacijo. Smisel njegove umetniške izpovedi je v odprti podobi, bodisi na haptični bodisi na simbolni ravni, angažirani v javno. Umetniška pronicljivost in občutek umetnika se kažeta tam, kjer ni strogih meja: v kulturnih ustanovah živih uprstoritev, v svečano tihih sakralnih prostorih, v sestavi urbanistične celote in celostne pokrajinske podobe. Po nedavni "božji poti" karizmatičnih podob (K osebi, Nosilka semen, Par: nosilca semen) v posvečen prostor, ki je obenem razstavni, v cerkev v Kostanjevici na Krki, je Kočiceva figura na tem simpoziju ponovno dobila sebi lasten, ubrano

⁸ http://www.2arnes.si/~jkocic/Slo/t_Rajanje.htm

⁹ Naslov razstave Jirija Kočice in Žige Okorna v Galeriji Božidarja Jakca v Kostanjevici na Krki, 7. 5. – 27. 6. 2004.

¹⁰ Marijan Zadnikar: *Znamenja na Slovenskem*, Ljubljana 1964, p. 14.

¹¹ Jiri Kočica, Edo Ščuk, Kiparski simpozij Medvode "Kamen med vodom". Tipkopis, (2002).

vkomponiran poln zven navzočnosti, večnosti, brezčasnosti, neuničljivosti, t-Rajanja,⁸ optimizma, zaradi česar je bila navsezadnje tudi utelešena. Če si dopustimo, da nam avtorjeve figure govore kar najbolj neposredno, nas najprej sugestivno privlači notranja umiritev, ki je marsikomu v svojem svetu absurdna in iluzorna. Monumentalnost, lastno kamnu, dosega brez patosa, brez izpovednega dramatiziranja. Postopek, način, kako priti do takega zlitja, pa seveda tudi na zunaj obeleži te skulpture s široko, ljudsko, domačo in hkrati intimno meditativnostjo. Pokončne "romajo" po ljudskosti prostora in se ustavijo za kontemplacijo, v spominsko in prehodno postavitev (N(n)aslovljeno na svobodo drugega),⁹ v kontinuiteto obstoja kultur od najstarejših časov. In tja, kjer so bile vidne kulne podobe, povezane s čaščenjem, prošnjo k bogovom in z daritvijo, ustvarjene z mislijo na večnost. S stoletji so se povodi in motivi, zaradi katerih so ljudje postavljali znamenja spreminjali. Če so jih nekoč postavljali v opomin na že prestano življenjsko nesrečo, pa so se potem z dokončnim prelomom srednjega veka in njegove miselnosti, do katerega je pri nas prišlo¹⁰ ... komaj v 17. stoletju, tudi te stvari spremenile. S postavitvijo znamenja so se namreč poslej želeli ljudje že vnaprej zavarovati pred elementarnimi in drugimi nezgodami, v čemer se morda dobro izraža spremenjeni človekov odnos do sveta in do stvari okrog njega, ki jih je poslej le presojal drugače kakor njegovi predniki v srednjem veku. Ne več popolna vdanost v neizprosno usodo, ki se je ne da spremeniti, temveč upanje, da se da stvari morda le obrniti v dobro in se – še vedno z božjo pomočjo seveda – obvarovati zlega. Za dosego tega pa je potrebno nekaj žrtvovati in dati svoji prošnji tudi vidnega izraza s pozidavo znamenja."¹⁰ V takih, na novo ovrednotenih, celotah nastaja zdaj tu nova prilika notranjega z zunanjim dvogovorom med prvotnim in drugotnim, med tvarnim in duhovnim. Kočiceva figura je uglašena na novo življenje, zre v svet, stremlje kvišku in posega v objem osmišljene sreče. Zaokrožena dlan naše roke lahko zajame vodo, prineseno ali deževno, izlito iz oblakov in zbrano v posodi podnožja, v katero je zasidran kamniti deček. Voda je simbolična nosilka življenja, ki naj v zrenju – zorenju ne teče po krivih poteh, temveč naj pretaka/uravnava misli v sotočje. "Voda, ki je po drugi strani lakmusov papir civilizacijskih procesov onesnaževanja, ravnanja s samim virom življenja, pa je po drugi strani tisti element, ki je v odnosu do kamna kontrapunkt. Teče, se nenehno spreminja, traja, a vendarle oblikuje še najtrše skale ..."¹¹ Človeku daje prvinski, tradicionalen občutek, da kip živi in ohranja ravnotežje.

Drago Vit Rozman: Poljub

Kipar Drago Vit Rozman je že sam začetek na ustvarjalni poti potrdil s pravim poslanstvom umetnosti, ki je usmerjeno na raven večjega samozavedanja, da v ljudeh vzbudi tisto najboljše, kar je v njih: da z likovnimi umetninami/kulturno identiteto lahko zaživijo srečnejše, bolj bogato in bolj osmišljeno. To ustreza zaupanju večnega obstoja umetnikov, ki zmorejo v stvaritvah utelesiti magični čar, ki kristalizira sporočilo o harmoničnem in umirjenem (=normalnem) načinu življenja, o lepi življenjski skupnosti, brez nepotrebne dramatike in ekspresivnega izražanja resnic. Blizu mu je delo v zunanem okolju. Njegova likovna razmišljanja so postajala tesno povezana s kiparsko interpretacijo prostora že v teku uprstorjenja projektov Voda in kipi. Tedaj je izpostavljal smiselno sodobnega umetniškega in

kulturnega delovanja s tem, ko je ozaveščeno in odgovorno pokazal na pravadno vlogo umetnosti, da zmore zunaj galerijskega prostora uresničevati povsem vsakdanjo kulturno nalogo. Na zemlji, rečnih obrežjih, vodni gladini, povsod mu je zanimivo sodelovati s širšo množico ljudi, jih združiti v skupino in izpeljati uspešen načrt, ki prostor razgiblje, organizira in osmisli. V umetniškem razvoju je kipar z izrazitim občutkom, darom opazovanja in pretanjenim poslušom za obdelovanje ter oblikovanje snovi razmišljal o ustvarjanju v različnih materialih, s katerimi je imel opravek skozi stopnje poznavanja; to mu je bilo neposreden izziv in pobuda za njegovo delo. Ves čas ima rad in ceni naravne materiale. Zvest ostaja notranjemu občutju za primarnost organskih oblik, za elementarno čutnost in asociativnost, ki iz njih izhaja. Kosi, bloki, odkruški v kamnolomih, odvrženi nagrobniki, pa prosojen led in taljiv sneg, vse mu je zanimivo za delo, ki se mu posveča z njemu posebno ljubeznijo in skrbnostjo. Pri tem ga ni nikoli zanimalo enoznačno, navajeno ugodje in udobnost, ki jih razkošno, a za ceno ekshibicij odpira trgovska preračunljivost, nakupovanje in prodaja po internetu; kip je več kot omejen eksponat v galerijskih razstaviščih ali pa umetnina, ki skrito počiva v muzejskih

Kipar Drago Vit Rozman na simpozij-
skem delovišču; foto: Martina Skočir
(Arhiv Zavoda za kiparstvo)

depojih. V svojem opusu je dosleden in neodvisen. To pa je verjetno ena od potez, ki ga je pripeljala h kamnu, ki je bolj "mirne narave", a zato trajnejši. Lepotno sestavino, ki širi komunikativnost, prerašča iz dokumenta trenutka v trajno učinkovanje. S kamnom sta se našla in z gotovostjo lahko rečemo, da je v kiparstvu potrdil tisto stopnjo človeške in umetniške zrelosti, v kateri je sposoben obvladati umetniške, kamnoseške postopke in obenem odpreti smiselno vsebino življenja. Za to pa je potrebno ne samo veliko fizične moči in navdiha, nadarjenosti, znanja in izkušenj, temveč tudi velika mera velikodušne predanosti, vživetja in špartanske pridnosti, kar vse oblikuje umetnika v celovito osebnost. To pa pomeni, da se nam kipar kaže tudi kot spreten, pošten obdelovalec in oblikovalec kamna. Kamen mu dopušča počasnejše dogajanje, ki je ravno prav za stoično razmišljanje uresničljivih predstav. Kipar, pravi Drago Vit Rozman, naj ne bi, paradoksalno

¹² Kip, za katerega je bil nagrajen na 10. mednarodnem bienalu male plastike v Murski Soboti, se nahaja v stalni zbirki Galerije Murska Sobota.

¹³ Sarival Sosič, Kipar Drago Rozman, *Likovne besede*, št. 29, 30, 31, december 1994, p. 78.

¹⁴ *ibid.*

¹⁵ Rabindranath Tagore: citirano besedilo v: 6. kolonija Iveta Šubica, *Časopis Združenja umetnikov Škofja Loka*, let. I, št. 1, 2002.

¹⁶ Kamnita obrazna različica v merah majšega formata je bila I. 2004 razstavljena na ljubljanskem Magistratu in v mariborskem Rotovžu v družbi obrazov kiparstva.

¹⁷ V vrtnem eksterieru za Galerijo ZDSLU v Ljubljani je 2002. leta (v okviru razstavnega ciklusa Štirje letni časi) zimo "pogrel/otoplil" z izvirno oblikovanimi krmilnicami, namenjenimi urbanim pticam, ki jih v preseljevanju na posamezne prostore vodi čut za preživetje. V proces land artističnega izražanja je kipar povabil znanca iz časa umetniških dogodkov Voda in kipi, da sodelujejo z njim pri nadgradnji zime.

rečeno, "potoval" z računalnikom po kamnu. Razmišljal naj bi v soglasju z naravo. Kiparjenje v kamnu je kot zidava hiše na trdnih temeljih, ki jo človek postopoma postavlja s trdim delom, skoro z lastnimi rokami.

Upoštevanje fizikalnih zakonitosti materiala, ki je vseskozi poudarjena tema kiparskih simpozijev, se je v Grosupljem z občutkom uglasilo na kiparjev instinkt, misli in ustvarjalno voljo. Nadaljuje z reševanjem kiparskih nalog, ki so ga zanimale v bronasti plastiki in leseni skulpturi (II, les, 1991),¹² le da se jih je tokrat lotil v kamnu. Njegova dela so prelivala svoja življenja iz kipa v kip in so bila kot igra pravljičnih modelov, ki so se v procesu kiparskega stvarjenja organizirala po načelu notranje konstante in se razvijala po principu variacije.¹³ Formalno reševanje ima nujno tudi vsebinsko osnovo, kjer so poleg družbeno-zgodovinske dediščine v ustvarjalčevem spominu shranjena doživetja in izkušnje. Širok razpon kiparskega gradiva od žlahtnega lesa do bronu, do kamna (v ostalem opusu pa smo se srečali tudi z akvaskulpturami) dopušča Rozmanu, da v več variantah obravnava nekaj tem, na neki način tudi ekspresivno zaglobljenih, vendar drugače kot pri Jiřiju Kořici, s svojstvenimi niansami in estetiko, ki najbolj ustrezajo individualnim umetniškim hotenjem. Vendar pa v pomenskem količniku izražajo skupne težnje in zadovoljujejo skupne potrebe, saj so "z množino večpomenskih lastnosti, ki dosegajo sozvočje med lastno predmetno pojavnostjo, vizualno imanenco in odnosi ter vplivom na gledalca"¹⁴ osebna resnica, ki izpovedana na umetniški način, postane univerzalna. Pretehtana podoba človeku lepega sveta se v ustvarjalčevih delih odločno nagiba v "nesebično radost, ki je vir in cilj ustvarjanja".¹⁵ Rozmanovo kiparstvo pomeni stalen razvoj; trenutne afektiranosti ni, prav tako ne gole racionalne preračunanosti. Vsak korak gre v logično smer, kjer se pravšnja mera senzibilnosti in razumskosti zlivata v disciplinirano čustvenost, da zaživi figura svoje, dano ji življenje v urejenih oblikah. Le tako je možno čutiti bistvo obstajanja.

Kiparja zanimata prostor kot tridimenzionalna danost in čas kot četrta razsežnost. Tridimenzionalna razsežnost v prostoru izraža blagostanje kiparske bitnosti v prostoru. Čas, ki je abstraktna dimenzija, pa se na intimnem nivoju oživlja. Oblika gre sedaj v drugem materialu skozi "sito" likovno "prečiščevalnih" oblikovalskih postopkov, prilagojenih snovnosti kamna in kiparjevega pogleda, ki ne trpi drobničavih detajlov, pretirane mimetike, marveč vidi v smeri figuralike pred seboj le osnovno bistvo in značilnost pojavnega (Iz malega kiparskega opusa II, kamen, 2004).¹⁶ Figura je dognano poenostavljena forma, trdno zajeta v likovno organizacijo, z občutkom za razdelitev kamnite gmote, proporcev, sorazmerje in skladnost. Preprostost, enostavnost pa naredi človeka posebnega. Osnovna zamisel zunanosti kamnite skulpture Poljub je hišasta¹⁷ forma. Kipar je prehajal iz osnovne ploskve dvodimenzionalnega slikarskega prostora v tridimenzionalen kiparski prostor. Iz središčne pozicije ga je zajemal preko odpiranja, rotiranja, plastenja. S spreminjanjem dimenzije je širil rastoče zaporedje in pojavila se je številka dve, v razmerju ena-ena. V skulpturi je upodobljena dihotomija, ekvivalentna principu moški-ženska. Par v poljubu, dva pola v ravnotežju, stabilno bivajoča, simetrično dopolnjujoča se. Dvojica sta moški in ženska, ki živita harmonično, sta združena in sta midva. Midva je smisel življenja, je trajanje. Moški in ženska sta si postavljena nasproti kakor

odsev v ogledalu. Vendar njuna obrazna lika zrcalita drobne razlike, ki preprečujejo golo ponavljanje in variirajo živo kiparsko stvaritev, ki je zanimiva in ima več kot en sam obraz. Sreča ne prihaja od zunaj, prihaja iz njega, prihaja iz nje, rojeva jo različna, samosvoja narava moškega in ženskega bitja. Kip že od daleč spoznamo po silhueti, ki je piramidalna in je zopet izraz ubrano rastoče skladnosti, stabilnosti, urejenega značaja in za kiparja Rozmana značilnega resnega občutka za pravo mero, kar je nasprotje danes razširjenemu fenomenu potrošniške družbe. Sredino dvokrilne skulpturalne oblike oziroma kompozicijske ubranosti obrazov vzgiba ostrorobna linija, dinamična prvina, ki ima oblikovno vlogo in prispeva k čitljivosti. Cikcakasto zgovorna odprtina opredeljuje notranji prostor od zunanjega, nakazuje razsežnost snovi v globino obdajajočega jo prostora, ureja način in stopnjo gibanja ter hkrati izziva tudi naše tipanje. Ostrorobna perforacija ni okrnjenost, prekinitve ali odcepitve, ampak trden ritem, ki noče z ničimer razkrojiti konture; je dopolnjujoča jin-jang poziciji. Izglajena deluje vitalno in preglasi vsak vizualno ekspresiven učinek. Ritem linije očrtuje dihanje, to pa je učinek dela skulpture, katerega struktura ustreza naravnemu življenju. "Reža hiše", umetnine, kjer domuje par, so odprta vrata, okno, ki vabita brezmejno na nešteto poljubnih pogledov. Slišati je milijone let modrosti, ki je osredinjena v snovi. Čutiti je močne stilizacijske prvine. Krožna forma, simbolno pretakajoče se življenje, ohranja poudarek v robni poziciji ženske figurine, ki jo na prvi pogled spoznamo po zaobljenih, valovito padajočih laseh kot mehkejšo; moško figuro ponazarjajo bolj oglate telesne oblike. Ploskev kipa je požlahtnjena z dvozložno strukturo. Paralelno figurinim očem gledata ornamentalna dvodimenzionalna lika sonce in luna, nebesni znamenji, simbola kozmične sfere, po katerih se znajdemo v časovnih menjavah. Vsakokrat je v ospredju podnevi vse, kar je lastno soncu, ponoči pa, kar je lastno luni. Poudarjata vidno percepcijo in povezujeta parno razdelitev, ki je sinhrono razumljiva z organiziranostjo oblik v naravi, ki že imajo pravilen red, proporcijski motiv in zato že svojo likovno vsebino. Sta mikavna pokazatelja simetrije/ravnovesja in zato očiščena vsega nepotrebnege, da ne bi porušila mirnega notranjega toka življenja, ki blago valovi v telesnosti gladke površine. Skrbno zglaene površine kipov in poenostavljene oblike odpirajo v Rozmanovih skulpturah večno brancusijevsko obliko časa, ki živi skozi odsev tistega, kar ga obkroža. Ko opazovalec obhodi skulpturo, se mu z vsakim pogledom in dotikom razodevajo vsebinske mikavnosti. Kot vsa imenitna dela, ki presegajo izdelek, Rozmanov kamniti Poljub odpira pogled v formo, širi v vsebinsko komunikativnost in nas popelje še na "potovanje" po domišljijem prostoru. Poljub pritegne človeka z vitalno lepoto likovnih oblik. Poljub osvaja opazovalca/človeka s polnostjo notranje energije, topline in naravnosti, kakršen je odnos umetnika do sočloveka pa tudi do kamna, ki je živo bitje.

Čeprav se zaradi ostrin oblike kipa morda zdi, da je pred našimi očmi bolj razumska kot emotivna dvojica, pa ko znamo "brati" plastično utelešene sanje, čutimo v kamnitem kipu zaustavljen nemir, vidimo naravno belino čistosti narave, pomirjujočo teksturo gladke kože, čudovito predvsem takrat, ko je ovita v božanje, da ti postane ob njej toplo. V današnjem času, ko včasih izgleda, da je ljubezen že izgubljena umetnost, skulptura Poljub v preprostih mislih izraža vse tisto, kar je lepega v človeku. Dovzetne okoličane nagovarja s pravičnimi

željami srca: ljubezen, prijateljstvo, stanovitost, zaupanje, spoštovanje; brez nečimrne domišljavosti in ujetosti v želje. Ljubezen je način življenja, brez nje smo ljudje kot "razglašena glasbila". Ljubezen je kozmični pojav, ki človeku odpre svet v abstraktne dimenzije, v svet čudežnega. Le-ta je ravno toliko stvaren, kot so stvarne sanje, ko prvi gradovi v oblakih zrastejo v naši domišljiji ob prebiranju pravljic, ko nas skrita krila spodbujajo leteti dalje na poti k zvezdam. Ob kamnitem paru, ki je do sem naredil že veliko korakov, se utrnejo fluidni trenutki, ko si povemo tiste prave besede, ki jih tako težka spravimo z jezika, četudi brez njih ne moremo živeti, saj prinašajo novo veselje, vero, nove moči in uresničevanje upanja. In takrat se poljubi tisoč in več deževnih kapelj posejejo v zemeljski snovnosti ter nas in vse naokoli odene sonce v zlate pramene žarkov in prebudi se ljubezen, družica upanja in vere. Ljudje smo po naravi zelo občutljivi in čustvena bitja: naravnani smo na to, da ljubimo. "Ljubezen nikoli ne mine. Ljubezen je potrpežljiva, dobrotljiva je ljubezen, ni nevoščljiva, ljubezen se ne ponaša, se ne napihuje, ni brezobzirna, ne išče svojega, ne da se razdražiti, ne misli hudega. Vse prenaša, vse veruje, vse upa, vse prestane."¹⁸ Ljubezen je zapolnitev prostora in način življenja. V realnosti, kjer je sreča človekov glavni cilj, je živel nekoč med drugimi že Aristotel.

¹⁸ Prvo pismo Korinčanom/1 Kor 13

Jiři Bezlaj: Cvet

Tudi kipar Jiři Bezlaj se je izognil udobnejšim menjajočim se trendom v umetnosti ter mimobežni draži likovnih rešitev; tudi on se, kot kipar Rozman, s tem da v umetnosti ohranja klasičen, obrten način klesanja, izkazuje kot vztrajen in mojstrski kamnosek; in tudi pri njem se človeška osebnost celostno zliva z umetniško. Bolj ali manj močne, že dane izraznosti v kamnu mu dopuščajo izraziti ideje v najljubših motivih, zato mu je zvest skozi celoten opus. Do potankosti razume naravo kamna, čuti njegovo notranje življenje, vidi arhaične/arhetipske sledi. V zanj značilnem kamnu mu je obvladljiv raznoliko pomenljivi svet: favnove prispodobne, mitološke figure, kačasti ornamenti, ki prihajajo od prednikov starodavnih kultur (egipčanskih, predkolumbijskih, grške antike itd.) in jih še danes občudujemo. In sedaj tudi tukaj, v sodobni civilizaciji, v na novo, nekonvencionalno odsevno videnih kamnitih živih likih in oblikah, z navzočnostjo umetnika in vseh nas ustvarjalno obujajo neskončne možnosti za premišljevanje. V Grosupljem je kiparja privabila lokacija bolj intimnega kotička v naravi. V duetu s poživljajočim tokom vode je našel nekaj idejnih zamisli: od figuralne perice ob vodi do manj figuralnega cveta v vodi; naposled v kamnu ni odkril figurine, ampak cvet, ki ga je pa na svojski način počlovečil. Ko se je osredinil na izdelavo cveta, je sprva zamislil intimno "plavajočo" vsaditev na vodno gladino, na cvetenje v vodi. Zaradi tehničnih težav tovrstne postavitve, je končno Bezlajev cvet zacvetel na travniku ob pešpoti ob potočku. Željeno simbolno govorico je lepo prilagodil prostorski danosti in svojim konstantnim stališčem v duhu klasične likovne estetike.

²⁰ Wilhelm Raabe: citirano besedilo v: *Prijatelj*, let. XXXVI, junij-julij 2004, p. 43.

¹⁹ *Grosuplje – mesto kipov 2004*, Grosuplje, 23. avgust – 19. september 2004 /zloženka/.

Jiří Bezla: CVET, 2004, kamen; foto:
Petra Petan

cveta suvereno “zadržal” na meji prostorsko krasilne funkcionalnosti, izpolnjuje svoje umetniško poslanstvo in ji ni oporekati kvalitete. Z veseljem sledimo kiparjevi rdeči niti ustvarjanja, to je pogovoru s kamnom, postopnemu spoznavanju notranje oblikovne zgradbe oziroma življenja, ki izhaja iz njega in je v njem hkrati tudi naš dvogovor. Oblikovano rožno jedro ima čudovito strukturalno moč notranje napetosti, ki “pritiska” ali bolje: brsti na povrhnjico. Volumen je zaokrožil v formo, ki je odraz rodnosti življenja. Mehko gladki srčasti deli cveta so razporejeni v harmoničen red, v subtilnem prehajanju in toplo dotikajočih se drug k drugemu. Ustvarjajo razgibano teksturo, poudarjajo in ohranjajo napetost strukture kamnite gmote. Takšno človeško srce, ki je središče mikorokozmosa, ne pozna “temnih noči”, saj ga v naravi razsvetljujejo zeleni travniki v jutranji svetlobi, odenki modrega neba, barvasti sijaj zaspanih večerov. Ob tej mehkobi in sijaju detajlno obravnavane površine kipar v srčki lokvanja ne opušča tradicionalnega videza grobe teksture strukture ročno obdelanega kamna. Skulptura cveti na zelo nizki sploščeni kamniti podlagi, v horizontalnem prostorskem ritmu, ki ne preglasi dogajanja v obdajajoči jo naravni okolici.

Zoran Janežič: Glava

Zoran Janežič se je simpozija udeležil z zamudo, saj se je v organizacijski vnemi posvečal letošnji mednarodni študentski delavnici kipov Metamorfoze 2004.²¹ Kiparjeva simpozijaska naloga je, da vseskozi pomaga snovnosti, iz katere je spleteno življenje, likovno od znotraj navzven otipljivo polno zaživeti. Vsebinsko naj skulptura v duhovnem prostoru preseže ozkost premišljevanja, vpliva na zamegljena dojemanja, vpeljuje sanje, spregovori z vizijo, ki rodi navdih in motivira za uspeh. Na umetnine namreč močno vplivajo miselni vzorci ljudi, ki so okoli njih; njihov odnos je nekakšno živo bitje, ki sta ga nasanjala sejalca. Na ploščadi pred poslopjem osnovne šole Brinje je Janežičev kip glave navzoč ob Rozmanovem srečnem kipu in z njim skladnim podstavkom v višini opazovalca. Poljub preudarno ubrano združuje idejo, snov in bližnji okoliški prostor

²¹ Na Metamorfozah je kot mentor pri klesanju sodeloval kipar Janez Lenassi.

bližine, ki jo potrebujemo za življenje. Glava pa je zunanji “kažipot” stvarnosti; most med sabo in ostalim svetom gradi s poslušnostjo. Umetnik Zoran Janežič je pri simpozijski glavi z naglasom uporabil pripovedno dleto. Kiparsko obliko sestavljata podstavek in nanj poševno položena glava v nadnaravni velikosti. Skulpturalna masa glave je zelo zelo razpoznavna. Piedestal je oder postavitve, na katerega prideš po “stopnicah”; podpira ga umetnikova ekspresivna zamisel glave, ki jo oblikuje ciklično. K simpozijski so ga pripeljale prejšnje misli, navezane na manjše delo Družina, kjer so bile tri glavice postavljene na blazinice, ki ponazarjajo telo. “Na nek način sem zato, ker velika in težka gmota ne bi mogla zaživeti na mehkem podstavku, pri skici Glave izhajal iz Brancusijevske izkušnje postavitve telesa v prostor,”²² razlaga likovni rokopis avtor. Nasproti značaju glave kontrastni podstavek skuša vzpostavljati harmonijo, ki je osnovni pogoj za nastanek umetnosti,²³ vendar je oblikotvorno prizadevanje ustavljeno na stopnji brezosebnega, zglajenega “industrijskega” oblikovanja, ugodnega in lepega za oko. Tak industrijski način pa žal vse preveč zanemarlja pravo naravo kamnine. V glavi je središčni interes za naš pogled določil ušesu. Tvorbo ušesa je povečal v soglasju

²² *Grosuplje – mesto kipov 2004*, Grosuplje, 23. avgust – 19. september 2004 /zloženka/.

²³ Stane Mikuž, France Kralj, *Naša Sodobnost*, IV, št. 12, 1956, p. 1132.

Zoran Janežič: GLAVA, 2004, kamen, na simpozijskem delovišču; foto: fotodelavnica Osnovne šole Brinje Grosuplje

²⁴ *Grosuplje – mesto kipov 2004*, Grosuplje, 23. avgust – 19. september 2004 /zloženka/.

z vsebinsko dominantno sporočilnostjo poslušanja, ki je v današnjem svetu oblik skorajda izumirajoča spretnost. Veliko uho ponazarja veliko človeško sposobnost sprejemati znanje ter ga kasneje koristno uporabiti. “Je idealna predstava sprejemanja vsega znanja preko čutov in ušesa ter tipa,”²⁴ pravi Janežič v dogovoru s kamnitim blokom. Ko potujemo skozi življenje, je poslušnost nujna stopnica v razvoju. Tu je obča vsebina vsakega dneva sproti: ko gredo otroci, najstniki v šolo, odprti za učenje s poslušnostjo usmerjajo pozornost na to, kar poučujejo učitelji. Poslušajo vedenje, poslušajo, kakšno vedenje je sprejemljivo, kaj je prav in kaj narobe, kaj je dobro in kaj slabo, kaj je lepo in kaj grdo, sedijo in pišejo, se gibljejo in računajo. V krogu odraslih poslušajo pravila ter mnenja, gledajo v podatkovne baze, pa na televiziji gledajo programe, scenarije in ubogajo; vsi si prizadevajo

²⁵ Karel Ozwald, Donese k estetskemu šolanju očesa, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, I, 1921, p. 76.

Aleksandra Gruden: SPIRALINA, 2004, kamen; foto: Petra Petan

²⁶ S portretom Oma (kamen) se je predstavil na lanski razstavi *Obrazi kiparstva*.

zbuditi njihovo poslušno pozornost, ker je poslušnost del vzgoje vsakega človeka in naša lepa skrb. "Vcepiti komu to in to prirodoslovno, matematično, geografsko, ali kake druge vrste znanstveno resnico, to je, kakor rečeno, včasih precej težka reč, ki se nikar ne razume sama po sebi. Še težja, rekel bi da neprimerno težja, pa je naloga, učiti koga z očesom doznovati lepoto, to se pravi, odpirati ljudem oko za gledanje estetskih kvalitet bodisi v prirodi ali pa na umotvorih (na sliki, kipu, stavbi ...)." ²⁵ Znanje je moč, če mu dodamo neomajno vero in dejanja. V snovi kamna je prastara vsebina/modrost, ki ponuja/daje taktilno figurativnost. Vsebinskemu formalizmu je kipar sledil tudi z grobo, hrapavo obdelavo glavne površine, neindividualno karakterizacijo.

Aleksandra Gruden: Spiralina

Med slovenskimi simpozijskimi kiparji v kamnu redko zasledimo žensko ime, saj je samo delo pogojeno s krepkimi rokami, z utrjenimi monumentalnimi klesarskimi zamahi, ki jih pričakuje trd kamen. In končno so se umetniki izšolali na akademiji, kjer so še najmanj uporabljali kamen, gradivo, ki ne dopušča velikopoteznih popravkov. Vendar pa sta pripravljenost, da s pozitivnim duhom zreš v čudovito ogledalo življenja, ki je umetnost, in trud, da pri delu daš vse od sebe v okviru svoje moči, tisti plemeniti lastnosti človeka-umetnika, ki jih t. i. potrošniški kritiki v svojih formuliranih obrazcih po krivici pogosto ne izrečejo. S starejšimi kiparskimi kolegi pa na grosupeljskem simpoziju najmlajše soustvarjalke Aleksandre Gruden ne povezuje le fizični trud, ki je za simpozijski način dela pogoj, ampak tudi hotenje po obujanju "pozabljenih" prostorov in vzpostavljanju ponovnega zavedanja o nepretrganosti časa in z njim povezanim spoštovanjem do zgodovinske tradicije. "Izkazalo se je, da je to zame ogromen zalogaj, hkrati pa nova izkušnja. Bila pa sem zadovoljna, da sem delala v tako dobri družbi kiparjev. Zdaj, ko je kip gotov, bi sicer še kaj spremenila, ampak mislim, da bo v spirali kamnov lepo zaživel," je zapisala za spremljevalno zloženko ob simpoziju. Dimenzija kamna, ki je sicer razumljena predvsem kot kategorija tehnične narave, je vizualno v sorodstveni zvezi z intuitivno sposobnostjo občutiti njeno razumevanje v razsežnosti javnega prostora; slednja naloga pridobiva na pomembnosti v simpozijskih ateljejih. V velikem kamnitem bloku morda vidimo mitološko figurino, bodisi da je to Gea, Flora ali pa na splošno materinska ženska. Spiralina, kot jo je novodobno poimenovala avtorica, je poenostavljena ploskovito. Z matjuškastimi proporcijami je stopila v moderni čas in zaživela sodobno življenje. Frizura, obraz in draperija kažejo na dvojnost obdelave. Razvidno je, da se kiparka še išče s poskusi, ponekod z nedorečenimi potezami, a slutiti je dozorevajočo oblikovno zavest. Obrazni del površine je zbrusila, hrapavo površinsko strukturo v spodnjem delu postave izkoristila za ustvarjanje figurine draperije. Vzorec je naklesala s pomočjo asistenta, sodelavca projekta kamnoseka Eda Ščuka. ²⁶ Poleg velikega kosa kamna je umetnica v kamnolomu nabrala kamnite kose malih formatov. Pomagala jim je zaživeti s tem, da jih je ilustrativno dopolnila z vklesanimi reliefi in jih razporedila okrog Spiriline v linijo pomenljive spirale, ki je element in simbol življenja. Dosedanje predsimpozijsko delo mlade kiparke namreč kaže poleg pri klesanju manjših mer v kamnu, predvsem snovanje v okrilju konceptualne umetnosti. Z inštalacijami

in imaginarnimi prostorskimi posegi opisuje nekatere situacije, ki potekajo v urbanem ambientu in s svojo otipljivejšo, fizično prisotnostjo ne ostajajo v mestu. Ta labirint okrog figurine predstavlja nekakšno kiparsko instalacijo kamenčkov, s čimer je podoba podnaslovlila. Mogočno postavljena na zelenem travniku je celopostavna figura v svojem posvečenem prostoru nemo zazrta v neki pravljичni svet.

Skulpture udeležencev na simpozijih so ena izmed kvalit, ki jih je realiziralo grosupeljsko delovno srečanje. Umetniške stvaritve, ki živijo zunaj galerij in muzejev, so tudi dobrodošla didaktična posledica pomembnih in koristnih dogajanj v skupnih ateljejih na prostem, ki jih nudijo obiskovalcem teh druženj. Ti postanejo dejavniki, preko katerih se vrača vera v delo umetniškega ustvarjalca in potreba po umetnosti. Simpozijski ateljeji približujejo ljudem pogled na umetnika. V času simpozijev je dan za dnevno mogoče opazovati kiparje pri delu, kar je zelo prepričljiv pouk za vsakega. Marsikdo bistveno spremeni mišljenje o "igračkanju" umetnikov, ko je priča nastajanju večje kamnite plastike, ki zahteva v klesanju fizični napor. Vidi, da simpoziji niso delavnice za proizvodnjo skulptur, podrejenih golemu realizmu oblike; da kamen ni mrtva snov, kot se nemalokrat zdi; da kipar ni osamel ali herojski ujetnik visoke umetnosti, kot se morda prav tako včasih zdi; da umetnost ni zgolj nekaj zasebnega, temveč je tudi družbeni pojav, del družabnega življenja. Ko se kiparjem "tihim družabnikom" sončni pripeki ali vetru ali dežju, pridruži prijateljski klepet s starimi in novimi znanci, se lahko razreši marsikatero vprašanje, ki se nanaša na nastajanje oblik, na njen vsebinski del, ali pa konfrontira svoj pogled z umetnikovim.

Poleg kiparjev so na simpoziju s kamnom ustvarjali tudi učenci osnovnih šol. Simpoziji imajo velik učno-vzgojni pomen, saj jim omogočajo, da se naučijo z umetninami, naravo in okoljem bivati v harmoniji in ne nazadnje jim pomagajo najti njihovo vlogo v družbi in okolju. Ob zaključku simpozijskega srečanja so dijaki v prostorih osnovne šole pripravili fotografsko razstavo skulptur in svoji prvih izdelkov v kamnu s kiparskega delovišča. Z njo so mladi še potrdili simpatijo do nastalih umetniških del in samih kiparjev.

Kiparsko delo, ne samo da je pomembno, je nadpomembno, ker je nastalo kot sestavni del ustvarjalnega življenja. Komunikacija, tudi soudeleženec in soustvarjalec pri ključnih elementih nastajanja in postavljanja del – to je eden od smislov grosupeljskega simpozija, ki se je izkazal za nadvse uspešnega.

V slovenskih kamnolomih se nahaja še obilo kamna. V vsakem kosu živi oblika, je skrito še kakšno življenje, značaj, ki naj uprstorjen s svojo in umetnikovo ustvarjalno vitalnostjo na pragu novih tisočletij govori ljudem in okolju v prijaznem jeziku humanizma. Prostost prostorov v Grosupljem oziroma njegovi okolici še vabi, da bi se pojavili v njih kipi. Zato se dogovarjajo za mednarodno odprto in interdisciplinarno usmerjeno delovanje kiparjev, arhitektov, krajinarjev.

*Zastave bojne, počastite mu spomin!
Potem zvihrajte v boj z armado do Ljubljane!
In ves slovenski rod hvaležno v pozne dni
junakov slavnih naj spomin časti!
Od zmag do zmag nas vodil je tovariš Stane.¹*

¹ Milan Apih in drugi, Vstanite, sužnji, Zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta, Založba Borec, Ljubljana 1975, str. 283, zadnja kitica pesmi Komandant Stane, ki sta jo napisala Mile Klopčič – Cvetko Zagorski in Karol Pahor.

Franc Rozman – Stane

Tako se zaključuje pesem, posvečena legendarnemu partizanskemu komandantu Stanetu, ki je življenje izgubil sredi Bele krajine v nesreči pri preizkušanju novega orožja. Lansko jesen je minilo 60 let od takratnih dogodkov, ko je v bolnišnici v Kanižarici pri Črnomlju, kljub naporom zdravnikov, podlegel hudim poškodbam komandant Glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (GŠ NOV in POS) Franc Rozman – Stane.

Kdo je bil ta po postavi mali človek, ki je že za življenja postal legenda in še danes poznan preprosto kot komandant Stane.

Franc Rozman se je rodil v ljubljanski porodnišnici 27. marca 1911 očetu Francu Rozmanu in materi Marjani, roj. Stare. Družina malega kmeta je s štirimi otroci, France je bil tretji, živela na kmetiji v Spodnjih Pirničah. Očeta so izgubili na ruski fronti že kmalu po začetku prve svetovne vojne. Po vojni pa so za vse Rozmanove otroke sledila leta težkega življenja vojnih sirot. Mati je v želji za boljšim življenjem z novim partnerjem odšla za nekaj let v Italijo, otroke pa prepustila sirotišnici in rejnikom.

Na Franca Rozmana sta že v zgodnjih letih močno vplivala njegov učitelj Alojzij Macarol, primorski begunec iz Šempolaja, ki je svojim učencem v ljudski šoli v Zgornjih Pirničah vcepljal močno narodno zavest in pa Francetov skrbnik Valentin – Tine Rožanc, železniški delavec in predvojni komunist, ki je poskušal vsej Rozmanovi družini čim bolj pomagati, predvsem pa obema fantoma omogočiti čim boljšo prihodnost.

Mladi Franc se je pri petnajstih letih začel učiti pekovskega poklica pri Lovru Cimpermanu. Mojstru je bil zaradi pridnosti in marljivosti všeč in Franc je kmalu postal skoraj član družine. Kot pekovski vajenec je bil zelo uspešen in kmalu je že postal pomočnik. Vse do odhoda na služenje vojske leta 1932 v Novi Sad je ostal pri Cimpermanu. Po vrnitvi domov ni dobil stalnega dela. Preživel je s priložnostnimi deli in celo poskušal sam voditi pekarijo. Pri tem ni bil ravno uspešen, saj je zaradi dolgov bankrotiral.

Po vseh peripetijah in ker doma ni več videl bodočnosti, se je odločil da odide v Španijo in se tam pridruži republikanski vojski. 1. oktobra 1936 je kot eden prvih Jugoslovanov vstopil v špansko republikansko vojsko. Kmalu so se pokazale njegove vojaške sposobnosti, opravil je tečaj v podoficirski šoli in uspešno napredoval do komandanta bataljona. Tik pred začetkom druge svetovne vojne so bile republikanske enote v Španiji poražene in Rozman se je z drugimi pripadniki mednarodnih enot ter nasprotnikov Frankovega režima umaknil v Francijo, kjer so pristali v begunskih taboriščih.

Rozman se je vrnil v domovino šele julija 1941. Takoj po prihodu je tako kot tudi mnogi drugi španski borci navezal stike z Osvobodilno fronto in vodstvom narodnoosvobodilnega boja. Z vojaškimi

Komandant Franc Rozman – Stane na konju

izkušnjami iz Španije je pomagal prvim partizanskim enotam, ki so delovale v okolici Ljubljane. Jeseni 1941 je po nalogu vodstva narodnoosvobodilnega gibanja odšel na Štajersko, da bi prevzel poveljstvo nad Štajerskim bataljonom. Tako se je začela vojna pot komandanta Staneta.

Iz tega časa je kar nekaj zanimivih opisov prvih srečanj s komandantom Stanetom. Vsi pa so si enotni v enem – pričakovali so postavnega komandanta, oblečenega v svetlečo uniformo, roko pa jim je podal majhen možakar v zmečkani lovski obleki, z lovskim klobukom na glavi in čikom v ustih. Vendar pa je ta prvi vtis kmalu zamenjalo življenje v partizanskem taboru, red in disciplina ter pretehtana beseda komandanta Staneta.

Štajerski ali 2. partizanski bataljon sta njegov komandant Stane in politični komisar Dušan Kveder – Tomaž, tudi španski borec, v začetku leta 1942 pripeljala na Dolenjsko. Utaborili so se na Pogledu, med Ljubljano in Grosupljem. Tu so se pripravljali na nove akcije in urili novince, ki so prihajali v partizane v prvi vojni zimi.

Konec marca se je enota, ki je štela borcev že za tri bataljone, premaknila proti Kremenjeku v bližini Šumberka, kjer je bila 4. aprila 1942 ustanovljena 1. partizanska brigada na Slovenskem. Komandant je postal Franc Rozman – Stane, politični komisar pa Dušan Kveder – Tomaž. Brigada se je kmalu preimenovala v Drugo grupo odredov in po hudih bojih prišla na Štajersko, kjer je nato nadaljevala svojo bojno pot.

Stanetova vojaška sposobnost se je stopnjevala in 13. julija 1943 je postal komandant Glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Prav na tem mestu pa je pustil neizbrisni pečat v zgodovini narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem.

Vinko Blatnik je v knjižici Komandant Stane z nekaj besedami strnil njegov pomen in razlog za tako priljubljenost: ... *Če naj torej velja ugotovitev, da je Stane uspešno uveljavil vlogo in pobudo komandanta glavnega štaba NOV Slovenije, moramo še posebej poudariti, da se je prav tako ali pa še bolj uspešno uveljavil v neposrednem stiku z vojaškimi enotami in njihovimi poveljstvi. Njegove osebne lastnosti: neposrednost, tovarištvo, umirjenost, iniciativnost in zavzetost ter osebna skromnost so bile razlog, da je Stane na splošno veljal za ljudskega komandanta, ki je bil med partizani resnično priljubljen ...*² K temu lahko dodamo še to, da je prav zaradi vsega naštetega še za življenja postal legenda.

Prav te njegove človeške lastnosti so ga prisilile, da je kot komandant sodeloval tudi pri preizkusih novega orožja. Tako je bilo tudi usodnega 7. novembra 1944, ko so se v Glavnem štabu, ki je takrat domoval v vasi Lokve pri Črnomlju, odločili, da bodo preizkusili nove minomete, ki so jih kot vojaško pomoč poslali angleški zavezniki. Zgodba o tej tragediji je bila že neštetokrat napisana in povedana pa tudi razne interpretacije ter namigovanja o sabotaži in namernem uboju priljubljenega komandanta. Pričevanja prisotnih, med njimi naj omenim le Lada Ambrožiča – Novljana, še enega legendarnega partizanskega poveljnika, ki je bil ob nesreči prav tako ranjen, govorijo o nesreči in nesrečnem naključju poškodovane tretje mine, ki je eksplodirala v cevi. Dva sodelujoča sta bila na mestu mrtva, ostali pa so bili ranjeni. Najhuje prav komandant Stane.

Vse ranjene so odpeljali v Kanižarico, kjer je v prostorih nekdanje gostilne delovala civilna partizanska bolnišnica. Kljub takojšnji ope-

² Vinko Blatnik, Komandant Stane, Ljubljana 1999, str. 51/52;

raciji in trudu zdravnikov so bile rane prehude in komandant Stane jim je po nekaj urah podlegel.

Lado Ambrožič – Novljan je tako opisal zadnje trenutke v življenju poveljnika slovenskih partizanov: ... *Začelo se je že mračiti, ko so prinesli operiranega Staneta. Položili so ga na prazno posteljo poleg mene. Toda Stane ni živel dolgo. Ko so ga prebudili iz narkoze, se je nekaj časa še oglašal, toda na vprašanja je odgovarjal z vedno bolj slabotnim glasom. Potem se je oglasil ženski jok. To je bilo njegovo dekle Marta ... Tako je končal svoje življenje komandant Stane, sijajni borec za svobodo svojega naroda, slovenski vojskovodja ...*³

Mrtvega komandanta so položili na mrtvaški oder v črnomaljskem kulturnem domu. Množice partizanov in domačinov so se poslovile od njega. Pokopali so ga na skritem kraju v roških gozdovih blizu nekdanje vasi Sredgora. Aprila 1949 so njegove posmrtno ostanke prekopali in jih prenesli v grobnico narodnih herojev v Ljubljani, kjer je legendarni komandant našel svoj končni počitek.

Njegov pomen ni samo v njegovi priljubljenosti med soborci. V času njegovega poveljevanja so se slovenske partizanske enote preoblikovale v pravo slovensko vojsko z ustreznimi enotami, rodovi in službami ter vojaškimi zalednimi ustanovami.⁴ Da je bila to res slovenska vojska, priča tudi dejstvo, da je poveljevanje potekalo v slovenskem jeziku, kar je zasluga tudi takratnega komandata Glavnega štaba Franca Rozmana – Staneta, ki je maja 1944 podpisal ukaz o slovenskem poveljevanju in rabi slovenščine v Narodnoosvobodilni vojski Slovenije.⁵

Njegovi soborci se ga še vedno spominjajo, mlajše generacije manj. Danes nas na legendarnega komandanta spominjajo tudi spominska obeležja, vendar tudi teh v naglici vsakdanjega življenja skorajda ne opazimo več. Pa kar nekaj jih je v na Dolenjskem in v Beli krajini, ki nas spominjajo na njegovo delo in ohranjajo spomin nanj.

V Lokvah pri Črnomlju stoji na mestu, kjer je stalo naselje lesenih barak Glavnega štaba, spominski steber, ki opozarja obiskovalce na tragično nesrečo, ki se je zgodila na tem mestu. Spomenik je bil postavljen leta 1952, izdelan pa po načrtih arhitekta Branka Kocmuta.

V Kanižarici je bila na stavbi, v kateri je od začetka leta 1944 pa do konca vojne delovala Partizanska civilna bolnišnica in v kateri je umrl komandant Stane, leta 1954 odkrita spominska plošča.

Ob cesti, ki pelje od Sredgore proti Ribniku v Kočevskem rogu, je bil v bližini prvega groba komandanta Staneta leta 1973 postavljen granitni steber z izpisanim posvetilom.

V Novem mestu stoji pred Spominsko ložo doprsni kip Franca Rozmana – Staneta, delo akademskega kiparja Jakoba Savinška. Po partizanskem poveljniku se v Novem mestu imenuje tudi ena glavnih ulic, ki pelje z Glavnega trga do križišča s Seidlovo cesto.

³ Lado Ambrožič – Novljan, Po čem je zmaga, Maribor 1988, str. 14

⁴ Enciklopedija Slovenije, knjiga 10, Ljubljana 1996, geslo Rozman Franc – Stane, str. 298

⁵ Vinko Blatnik, Komandant Stane, Ljubljana 1999, str. 54

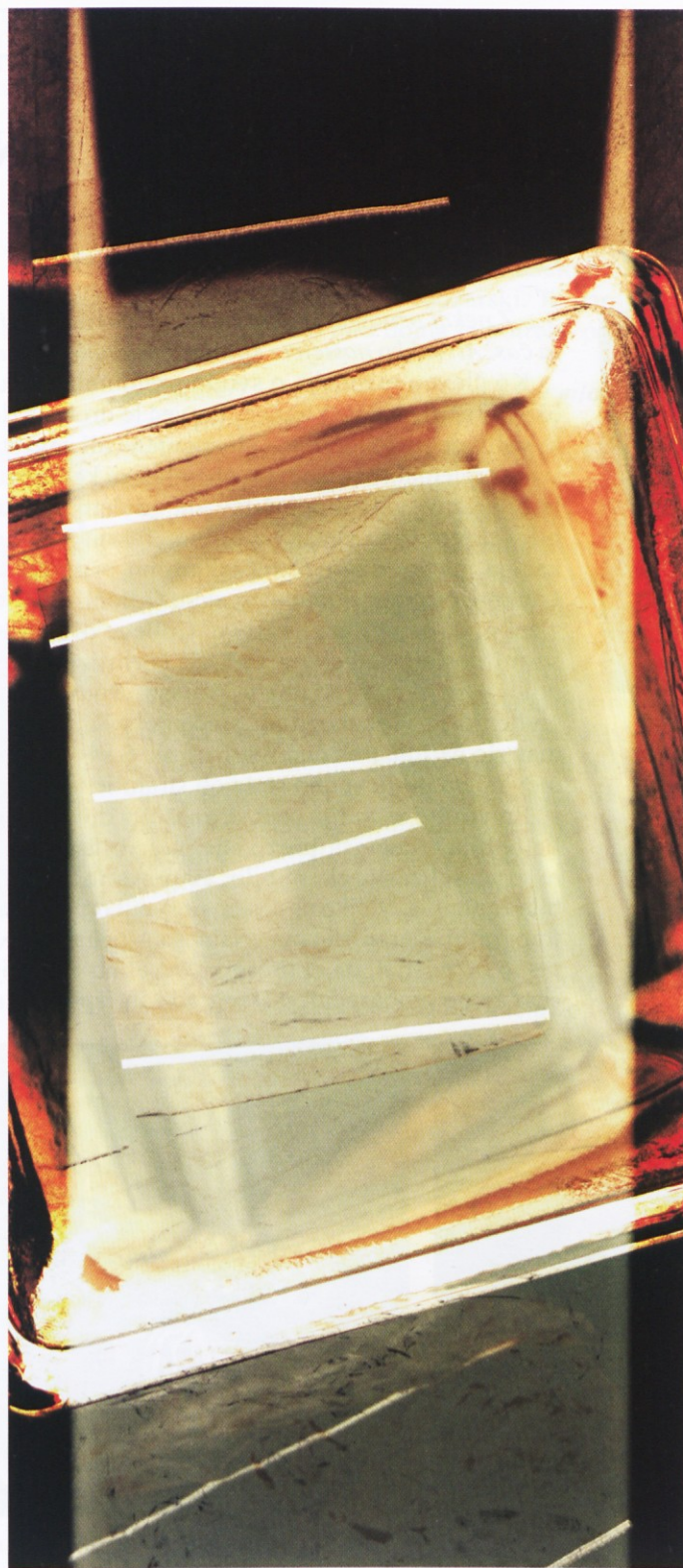
LITERATURA:

Vinko Blatnik, Komandant Stane, Glavni odbor ZZB NOB Slovenije, Komisija za informativno, propagandno in promocijsko dejavnost, Ljubljana 1999

Lado Ambrožič – Novljan, Po čem je zmaga, Maribor 1988

Vodnik po partizanskih poteh, Ljubljana 1978

Enciklopedija Slovenije, knjiga 10, Ljubljana 1996

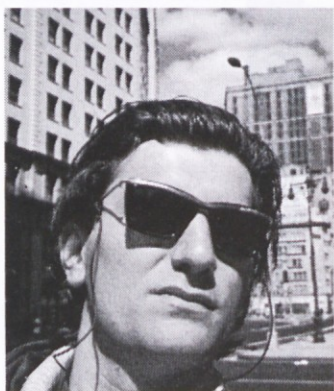

Bojan Radović: SKENOGRAM, 2004, arhivski inkjet print, 100 x 227,7 cm

Jovo Grobovšek

MED UMETNOSTJO IN PREŽIVETJEM

Pogovor s fotografom Bojanom Radovičem

M. Radovič

- Z nekaj osnovnimi podatki vas želim umestiti v novomeški prostor in čas. Ali lahko naštejete ključne prelomne trenutke vašega življenja?

Ko človek razmišlja o svojih prelomnih trenutkih, se je kar težko osredotočiti na tiste ključne. Preveč je drobnih dogodkov v življenju, ki vplivajo na odločitve – ali spontane ali zavestne. Večino odločitev sem sprejemal spontano, po občutku, za kar mi danes ni žal. Vsekakor je bila zame velika odločitev, da odidem na študij fotografije, ki je bil v tistem času vezan na tujino. Takrat je bil običaj oditi v Prago, kar pa mi po razgovoru s takratnim praškim študentom Tomažem Laukom programsko ni ustrezalo. Odločil sem se za Veliko Britanijo, z željo, da se vpišem na Royal College of Art. Ker sem bil premlad, so mi poslali podatke o treh ali štirih izobraževalnih ustanovah in odločil sem se za študij v Walesu. Pomemben trenutek v mojem življenju je vsekakor tudi srečanje s Ksenijo, danes mojo ženo in materjo najinih treh čudovitih otrok. S svojo potrpežljivostjo in razumevanjem mi je vedno stala ob strani in mi pomagala.

Po vrnitvi s študija sem se znašel v določenem precepu. Moja želja je bila umetnost, preživetje pa je bila druga realnost. Dela, ki bi mi prinesel zaslužek, ni bilo, avtorska fotografija pa komercialno ni bila zanimiva. Veliko časa sem posvetil organizacijskemu delu in svoji fotografiji. Ker ni bilo materialnega uspeha, sem v določenem trenutku resno razmišljal, da se preselim v Veliko Britanijo ali Kanado. Hodil sem že po ambasadah v Beogradu in izpolnjeval uradne formularje

Na fotografiji z mamo 14. oktobra 1960

Z družino na Otočcu: Mitja, Ksenija, David in mala Lucija Ana, 1998

za pridobitev delovne vize. Splet okoliščin je nanese, da sem se udeležil prve bienalne prireditve FotoFest v Houstonu/ZDA, kjer sem pomagal prijatelju Williamu Messerju pri zbiranju fotografskega gradiva za njegovo predavanje o jugoslovanski fotografiji. Na večernih družinjah sem spoznal urednico fotografije pri reviji Traveler, ki je, po moji vrnitvi v domovino, potrebovala fotografijo hotela Vila Bled za rubriko Room With a View. Poklicala me je in naročilo sem sprejel. Za opravljeno delo sem prejel za takratni čas zavidljiv honorar. Ker je bil naročnik zadovoljen z mojim delom, sem dobil dodatna naročila za hotele po Avstriji in Madžarski. Ta naročila iz tujine so mi odprla možnosti za delo tudi doma in potrebe po odhodu ni bilo več.

- Kateri interesi so bili pri vas kot mlademu človeku dovolj izraziti, da se jih spominjate iz mladih dni?

V mladosti je bilo vsekakor veliko športa, kar danes na meni ni najbolj vidno. Tudi biologija mi je bila zelo blizu. Kljub vsemu imam občutek, da je prevladovala fotografija. Spominjam se prvega filma, ki ga je oče razvil doma v takratni kopalnici. Zame je bila to prava čarovinja. Učiteljica Jelena Pelko je bila naslednja oseba, ki mi je odpirala pot v svet fotografije v času osnovne šole. Ne smem pozabiti novomeškega foto-kino kluba in njegovih članov, med katerimi bi vsekakor izpostavil vašega očeta, Jova Grobovška st., ki je navkljub svojim letom navduševal z natančnostjo in spremljanjem tehničnega razvoja fotografije. Prijatelji, Saša Fuis, Andrej Virč in jaz, smo pripadali isti generaciji. Družilo nas je odkrivanje fotografije in tekmovalnost. Še danes se vsi trije ukvarjamo s podobno dejavnostjo. Iz tega časa imam v spominu, da sem veliko časa preživel v temnici. Testiral sem različne tehnike, kot so fotogrami, solarizacije, različni načini razvijanja filmov in fotografij. Prav tako se spominjam, da sem veliko fotografiral na osnovi literarnih predlog in izdeloval neke vrste foto zgodbe oziroma serije treh do petih fotografij. Seveda so moji današnji pogledi na fotografijo precej drugačni. Dejavnost Galerije Dolenjskega muzeja je imela vpliv na celotno našo generacijo. Fotografske razstave so se običajno postavljale v mali galeriji (današnji depo) in so bile redna dejavnost. Vsako novo otvoritev smo nestrpno čakali. Če sem prej omenil načine razvijanja filma, se spominim razstave Petra Toominga, ki je pri razvijanju uporabljal ekstremne spremembe v temperaturi in s tem dosegel učinek ogromnega, razvlečenega zrna. Seveda sem moral to takoj preizkusiti tudi sam. V izostrenem spominu mi je ostala razstava Dragana Arriglerja z naslovom pesmi Joni Mitchel Velik rumen taksi.

- Ali je razstava fotografij, ki sta jo na moje povabilo, ko sem bil vodja Galerije Dolenjskega muzeja, imela s kolegom Sašo Fuisem v letu 1979, imela dovolj velik vpliv na vašo nadaljnjo študijsko in poklicno pot?

Vsekakor. V času razstave sem bil sicer vpisan v prvi letnik Ekonomske fakultete v Ljubljani. To je bila začasna rešitev, da me ne vpokličejo na služenje vojaškega roka. Lahko rečem, da je razstava trenutek brez povratka. Odločitev je padla. Sledila je realizacija, ki pa ni bila lahka, predvsem po finančni plati. Brez podpore staršev ne bi šlo. Še danes mi ni jasno, kako jima je uspelo financirati moj prvi letnik študija. Štipendije ni bilo, pred odhodom pa smo doživeli še hudo devalvacijo takratnega dinarja. Bil sem prepričan, da je vsega

S sestro in očetom v Gotni vasi pred »mojim« avtomobilom, 1963

Osnovnošolec, Novo mesto 1974

konec. Razstava mi je omogočila tudi prvo objavo fotografij v reviji Mladina, kjer je bil v tistem času urednik Tone Stojko. Ovitek revije je bil takrat namenjen fotografom (naslovnica in hrbtna stran) in je omogočala objavljane aktualnih fotografskih projektov. Tako sem se tudi spoznal s Tonetom in z njim kasneje sodeloval pri projektu jugoslovanske razstave v Liverpoolu. Vse skupaj je seveda vplivalo tudi na mojo poklicno pot. Predanost kreativni avtorski fotografiji je ostala, čeprav sem za nekaj let prekinil lastno aktivno delovanje.

- Lahko morda izbrskate iz spomina ključne poudarke študija in bivanja v Veliki Britaniji? Katere posebnosti in razumevanju fotografije ste tam odkrili in jih sprejeli v svoja življenjska izhodišča?

Zaradi lažje predstave se moram vrniti v leto 1980, ko sem odpo-
toval na študij v popolnoma neznane kraje in deželo. Ker sem študiral v Walesu, sem se moral privaditi še na močan dialekt. Ni mi bilo najlažje. Imel pa sem srečo, da je bilo moje znanje, gledano tehnično, v primerjavi z drugimi sošolci, na precej višji stopnji. To mi je omogo-
čalo več časa za teoretično delo in lastne projekte. Zanimiv detalj, ki

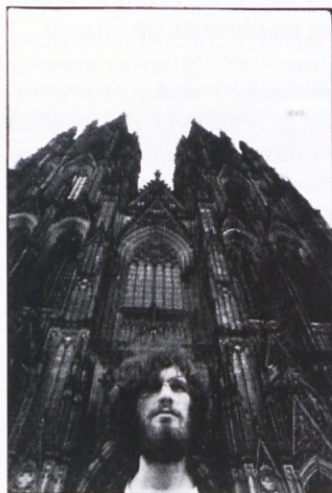

Portret v Sohu, London 1981; foto: Andrew Rees

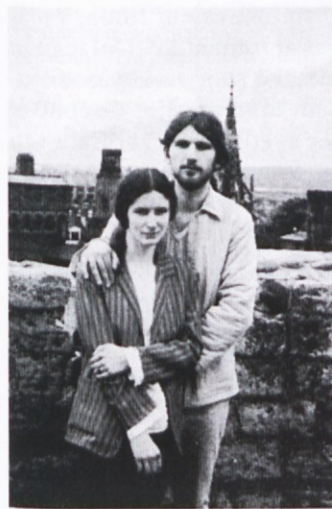

S Ksenijo v galeriji Dolenjskega muzeja pri pripravi razstave Stare fotografije Novega mesta in njegovih ljudi, julij 1983; foto: Tone Stojko)

mi je ostal v spominu prav iz začetka študija, je dogodek, vezan na realizacijo šolskega projekta. Navdušila me je sproščenost drugih študentov, ki so bili zaradi slabšega tehničnega znanja pri izvedbi brez zadreg in izrazito kreativni in se niso obremenjevali s tehniko. Rezultati so bili navdušujoči. Posebnost študija so se mi zdeli tako imenovani gostujoči predavatelji. Z njimi smo izvajali projekte različnih zvrsti in obsegov tako ilustrativne kot reklamne fotografije. Ker se z večino predavateljev nismo poznali, je bilo osebno dokazovanje potrebno vedno znova. Nismo se mogli zanašati na stare lovorike. Prav tako je bil zanimiv in poučen prenos njihovega znanja, ki je izhajal iz prakse in različnih profilov. Posebno mi je ostal v spominu Chris Bell, katerega fotografije smo potem lahko videli tudi na razstavi v Novem mestu Pri Slonu – V gosteh in v Zagrebu v Arhivu Toše Dabca. Javni pogovori in zagovori lastnih del ob zaključku projektov je bila naslednja značilnost študija. Fotografije smo razporedili na tla in vsi študentje so jih ocenjevali. Kot avtor sem moral svoje delo braniti in prepričati sošolce in profesorja o tehtnosti svojega pristopa in realizacije. Študij ni bil usmerjen v izrazito tehnično področje, temveč veliko bolj v teorijo umetnosti in fotografije. Med predmeti v

Portret pred katedralo, Köln, maj 1982; foto: Saša Fuis

Portret s Ksenijo na gradu v Cardiffu, junij 1982; foto: Andrew Rees

tej smeri so izstopali: zgodovina umetnosti, zgodovina fotografije in študij komunikacije. Predvsem pa je bilo veliko praktičnih projektov, ki so pokrivali področje tako imenovane *fine art* fotografije, reklamne in ilustrativne fotografije, reportažne in dokumentarne fotografije. Pomemben del mojega študija je bila tudi fotogalerija v Cardiffu, ki jo je takrat vodil William Messer. Galerija je imela privlačen program razstav iz evropskih držav, ki so v tistem času še posebej izstopale. Na otvoritvah si se lahko srečal s fotografi in kustosi, dodatno so bila organizirana predavanja, običajno pa je bil rezerviran še termin, ko si lahko prinesel v oceno svoja dela. Vse skupaj je bilo zelo ustvarjalno in vedno si imel občutek, da si del galerije. Z Billom sva kasneje še sodelovala pri organizaciji razstave jugoslovanske fotografije v Liverpoolu in Grazu in nato še pri predavanju o jugoslovanski fotografiji na FotoFestu v Houstonu.

- Svetloba in tema ter vidni prostor med njima je polje vašega raziskovanja. Kje se srečujeta ali razdvajata spektra črno-belo in barvno (monokromatsko in kromatsko)?

Vesel sem, da ste uporabili izraz raziskovanje namesto eksperimentiranja. Zapis na fotografski film, ki izraža odnos med svetlobo in temo, se mi še danes zdi postopek, ki v sebi skriva skrivnost presenečenja. Raziskovanje tega odnosa se mi zdi pomembno za razumevanje fotografije kot fenomena. Fotografiji verjamemo in se le redko zavedamo njene interpretacije oziroma njene neresnice resničnosti. Svetloba, kot osnova zapisa, objekti v medsebojnih odnosih in kader, ki združuje prva dva elementa, so zame osnova tega raziskovanja. Ali to raziskovanje poteka v kromatski ali monokromatski obliki, se mi zdi stvar osebne odločitve in teme. Kljub nekaterim izjavam znanih slovenskih fotografov, da je prava »umetniška fotografija« samo črno-bela, torej monokromatska, se s tem ne morem strinjati. Občutek imam, da je marsikaj celo lažje narediti v monokromatski obliki, ki te s svojo abstraktnostjo hitreje prepriča. S tem seveda ne podcenjujem črno-bele fotografije, ki mi je zelo pri srcu. Umetniška vrednost fotografije že dolgo ni več samo v lepoti in estetiki, ampak vključuje tudi koncept ustvarjanja. Morda danes bolj kot kadarkoli drži izjava fotografa Duane Michalsa, da je fotografija zato tako težka, ker je tako lahka.

- Kdaj ste se dokončno odločili za dejavnost zasebnega podjetnika, kako se je ta del vaše dejavnosti razvijal in kje lahko poudarite ključne težave podjetja Luminus, ki ga kot lastnik tudi vodite?

Za neko obliko organiziranosti delovanja v smislu pravne osebe smo se s prijatelji odločili že konec osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko smo ustanovili TDS SKD Neapolis, kot združenje samostojnih delavcev v kulturi. Kasneje sem se odločil, da ustanovim svoje podjetje, ki bi mi omogočilo boljši zaslužek in distanciranje od komercialne fotografije. Luminus, d.o.o., je podjetje, ki je specializirano v sodobne tehnike fotografije in vizualnih komunikacij. Podjetje pokriva tako področje trgovine kot storitev. Naša specializacija je inkjet tehnologija, ki se v svoji kvaliteti tudi najbolj približuje fotografiji. Podjetje uspešno prodaja na slovenskem trgu nekaj vodilnih svetovnih znamk na področju inkjet papirja in tint. Na področju storitev je naša specializacija inkjet tisk, za katerega sem prepričan, da dosegamo najvišjo kvaliteto v državi. Na tem področju želimo še pose-

Poroka 2. februarja 1985; foto: Mitja Pelko

bej razviti tisk najvišje kvalitete za umetniška dela in se usmeriti na evropski trg. Moram se pohvaliti, da smo pred kratkim že izdelali fotografije Mannfreda Willmana iz Avstrije in Geralda van der Kaapa iz Nizozemske za razstavo, ki jo je organizirala Camera Austria v Pragi. Poleg tiska se podjetje ukvarja tudi s kreativnim delom oblikovanja in fotografije. Pri fotografiji se skušam sam izogniti komercialnim projektom in k sodelovanju raje povabim druge fotografe, ki jim je to v večje veselje. Delo, ki ga opravljam v podjetju, vidim še vedno kot kreativno in raziskovalno s poudarkom na obrtniškem znanju.

- Fotografijo spremljate od klasične analogne v sedaj že prevladujočo digitalno. Je mogoče utrditi z nekaj trditvami neizogibna dejstva pri obeh, ki jih moramo upoštevati v času prehoda med tehnologijama?

Če govorim o avtorski fotografiji, je sprejemljiva tako analogna kot digitalna tehnologija. Ni bistvene razlike v končnem videzu slike. Pomembno je vedeti, da ima vsaka od omenjenih tehnologij svoje prednosti in pomanjkljivosti. Več odprtih možnosti ti dopušča analogna tehnologija, ki v primeru digitalizacije filma – posnetka omogoča neomejene povečave. Pri digitalni tehnologiji je to trenutno glavna pomanjkljivost. Poudaril bi rad, da je to res le trenutna pomanjkljivost, saj gre razvoj tehnologije na tem področju izredno hitro. Potrebno je tudi opozoriti, da je shranjevanje digitalnih fotografij še neznanka glede obstojnosti in programskih rešitev; trenutno to še vedno ni najboljša rešitev za institucije, katerih naloga je kreiranje arhivov za prihodnje rodove. Je pa digitalna fotografije izredno uporabna za hitro dokumentiranje in delovne posnetke na terenu. Prav tako so fotografske digitalne datoteke preko računalnika in v kombinaciji s programsko opremo lažje dostopne in omogočajo hitro iskanje za določene projekte in študije. Za nas, ki smo navajeni filma, s prihodom digitalne tehnologije izginja tudi nekaj romantike. Del tega je pravzaprav že naredil prihod barvne tehnike, ko se je za večino fotografov končal kreativni postopek v lastnem laboratoriju. Osebnostno v večini primerov uporabljam film kot nosilec svetlobnega zapisa. Film kasneje digitaliziram, pri tem pa zaenkrat ostajam zvest principom klasične fotografije. Postopek digitalizacije uporabljam samo kot posebno obliko laboratorijskega dela.

Na ogledu razstave v galeriji Rudolf Kicken v Kölnu s kolegom Jovom Grobovškom in Sašem Fuisom

Fotograf Bojan Radovič je bil rojen v Novem mestu leta 1960. Na Gimnaziji Novo mesto je maturiral leta 1979. Študij fotografije in umetnosti je končal leta 1982 na Art College v Swanseaju, Wales, Velika Britanija.

Fotografska aktivnost B. Radoviča sega v rana mladostniška leta, z javno predstavitev pa je začel leta 1979 s prvo samostojno razstavo v Galeriji Dolenjskega muzeja v Novem mestu. Bil je med ustanovitelji Galerije Pri Slonu v Novem mestu, od leta 1984 je v dolenjski prestolnici vodil Fotogalerijo Novo mesto, kjer je priredil vrsto razstav fotografije z vsega sveta in pripravil mednarodne simpozije o fotografiji. Leta 1988 je bil med soustanovitelji trajne delovne skupnosti Neapolis, 1997 je ustanovil zasebno družbo Luminus, ki jo vodi do danes. Na skupinske razstave je bil povabljen predvsem v tujino. Razstavljal je v Liverpoolu, Grazu, večkrat v Ljubljani, Cardiffu, Swanseaju, Beogradu, Edinburghu, Dublinu, Kölnu, Spineci, Bruslju, Frankfurtu, Kostanjevici. Na razstavah je predstavil večino svojih sočasnih ustvarjalnih ciklov.

Na samostojnih razstavah je sodeloval doma in v tujini. Z razstavo Razkošje razprostrtega poldneva se je predstavil v Novem mestu, cikel Bitterns Boom je predstavil v Galeriji ARS v Ljubljani, cikel Telo in izpoved v Ljubljani, Novem mestu in v Brežicah, Bajke v Galeriji Feniks v Ljubljani leta 1987, istega leta v Novem mestu cikel Tunizija. V Ljubljani in Grazu je predstavil cikel Kosovo v letu 1989. Leta 1992 je gostoval v Galeriji Fotohof v Salzburgu. Po nekajletnem premoru se je spet vrnil umetniški fotografiji in nove ustvarjalne cikle Skenogrami, Time Box in Personal Topography predstavil lani v Novem mestu v galeriji Pri Slonu – v gosteh, v Galeriji Krka in letos s pregledno razstavo Luminescence oblikoval poglobljen pogled na svoje dosedanje delo.

Bojan Radovič živi v Srednjem Grčevju 109, 8222 Otočec ob Krki.

- *Vprašanje izvirnika/originala je za trg fotografije kot umetnosti eno od najbolj zanimivih vprašanj. Kakšna je vaša opredelitev, katero trditev si upate utemeljiti in zagovarjati?*

Predvidevam, da bo ravno razvoj digitalne tehnologije v kombinaciji z galerijskim trgom v naslednjih letih postavil nekaj novih pravil. Fotografija je reproduktivni proces in obstaja več interpretacij originala. Moram priznati, da imam tudi sam glede tega mešane občutke. Poznana je izjava mojstra Ansela Adamsa, za katerega je negativ (posnetek na filmu) **zadetek** in proces izdelave fotografije **performance**. Vendar je to le del resnice. Ali mora fotografijo izdelati avtor sam ali jo lahko izdelata fotolaboratorij? Je v drugem primeru fotografija manj originalna? Za Henrija Cartier-Bressona, enega največjih fotografov 20. stoletja, je bil postopek lovljenja objekta v gibanju važnejši od same izdelave fotografije. Laborantom ni nikoli delal težav, saj mu je bilo pomembno samo, da se korektno vidi, kar je bilo »ujeto« na filmu. Sicer obstajajo tolmačenja, da je originalna fotografija samo fotografija, ki jo izdela avtor sam. Mislim, da je to sicer nepraktično in tudi krivično, saj podobne dileme na primer ni pri Picassovih jedkanicah. Ravno tako bi se lahko vprašali, ali je bil Beethoven najboljši dirigent svojih del. V zgodovini obstajajo primeri, ko so bile fotografije izdelane iz kopij negativov. Bill Brandt je bil v svojem zgodnjem obdobju znan po temnih fotografijah z nizkim kontrastom. V kasnejšem obdobju je začel izdelovati fotografije z zelo visokim kontrastom. Da je dosegel ta učinek, je moral izdelati kontrastne dvojnike izvirnih negativov. Je fotografija, izdelana iz novega negativa, še original?! Trg postavlja nove zahteve označevanja in številčenja izvodov fotografij, ki jih narekuje predvsem sodobna digitalna tehnologija. Danes lahko s pritiskom na gumb računalnika prideš do neštetihi identičnih izvodov slike. Dodatno številčenje izvodov, podpisovanje in certifikati avtentičnosti umetniškega dela naj bi zagotavljali, da gre za original. Sam bi težko postavil neka fiksna in univerzalna pravila. Na nek način mi je žal odrekat se svobodi ustvarjanja in kasnejši, novi interpretaciji. To bi rad ponazoril z verjetno zelo zanimivo razstavo, organizirano leta 2002, ki jo je postavil kustos John Szarkowski. Na ogled so bila postavljena dela Ansela Adamsa, pari fotografij istega motiva, izdelani v različnih obdobjih in na drugačen način.

- *Ali je mogoče opredeliti prepad med položajem fotografskega ustvarjanja v Sloveniji in stanjem fotografije v mednarodnih okvirih. Kje zaostajamo in kaj bi morda vendarle lahko storili, da bi bila fotografija opazni in soustvarjajoči del javnega življenja?*

Razlika oziroma še bolje prepad v svetu in pri nas se mi zdi precejšna. Za to obstaja več razlogov, med katere bi postavil tako fotografije kot institucije. Do začetka osemdesetih let prejšnjega stoletja je bilo gibanje foto klubov izrednega pomena za razvoj fotografije v Sloveniji oziroma takratni Jugoslaviji. Nakazoval se je velik potencial fotografov, ki se je v večini primerov končal s samostojnim poklicem v kulturi ali v foto uredništvu časopisa Delo in revije Mladina. »Frlenserji« so bili prisiljeni začeti se ukvarjati s poslom in v iskanju naročil za preživetje so sprejeli vse. Ostala jim je tolažba, da bodo v prostem času naredili še kaj »za svojo dušo«. Na žalost je to v večini primerov ostala samo neizpolnjena želja, saj polna profesionalizacija komercialnega poklica zahteva ogromna vlaganja denarja in časa. Redke so izjeme, kot na primer Tomaž Lunder ... Fotografi bi se morali

S Ksenijo pred otvoritvijo razstave v Klubu 51, Ljubljana 1989

Po otvoritvi razstave Ça déblique a l'est v Bruslju leta 1990; foto: Božidar Dolenc

bolj izobraževati in spremljati svetovni razvoj na področju fotografije. Nedaleč od nas, v avstrijskem Gradcu, kjer ima sedež galerija in revija Camera Austria, postavljajo na ogled nekonvencionalne razstave, ki pri obiskovalcu puščajo veliko spraševanj, analiz in dialogov. Če sem bil nekoliko kritičen do fotografov, je stanje pri njih tudi posledica nezainteresiranosti institucij do fotografije. Bojim se, da ni sistematičnih zbirk, ki bi jih gradili z odkupi avtorskih del – vsaj ne v takem obsegu, kot so to primeri v tujini. Marsikateremu avtorju v tujini odkup del za nacionalno zbirko pomeni neke vrste štipendijo, ki mu omogoča realizacijo novih projektov. Na nacionalnem nivoju ni primerne razstavišča za fotografijo, ki bi dal možnost rednega razstavljanja domačim in tujim avtorjem. Tako tudi ne pride do izmenjave avtorskih razstav med državami. V Ljubljani sta se pojavili zasebni fotografski galeriji, Fotografija in Photon, za kateri upam, da jima bo uspelo premagati začetne težave in bosta odigrali pomembnejšo vlogo pri razvoju fotografije v Sloveniji. Literatura na nacionalnem nivoju je zelo redka. Če se ne motim, je zadnja obsežnejša publikacija Akt na Slovenskem izšla leta 2001. Fotografske knjige so zelo redke (govorim seveda o »umetniški« fotografiji). Če se pojavijo, pa me moti predvsem artizem grafičnega oblikovanja, ki poskuša preseči vsebino knjige. Za zgled slovenskim fotografom bi lahko bil Marko Modic, katerega monografijo sem lansko leto zasledil celo v knjigarni galerije Tate Modern v Londonu. Navdušila me je knjiga Aleksandre Vajd Brez naslova, ki je izšla ob lanskoletni razstavi v Mali galeriji v Ljubljani in Obalnih galerijah v Kopru. To so lepi avtorski projekti. Pri edini slovenski fotografski reviji se ne morem znebiti duha foto kluba. Mogoče je komu še vedno v spominu jugoslovanska revija Spot, za katero sem prepričan, da jo je kvalitetno nadgradila današnja Camera Austria. Časopisi in revije so, kar se tiče fotografskega gradiva, prava katastrofa. Mogoče mi je to še bolj padlo v oči pred kratkim, ko sem na letalu listal slovenski in tuji časopis. Razliko v kvaliteti in velikosti objavljenih fotografij sploh ne znam opisati ... Se spomnite Delove priloge, pa Mladine, ko je bil urednik fotografije Tone Stojko?

- Kakšno je vaše mnenje o razstavljanju fotografij v javnosti, koliko se vam zdi to delovanje nujno vezati na ustaljene institucije (muzeje, galerije, inštitut za fotografijo – ki ga pri nas nimamo)?

Občutek imam, da sta danes prisotna dva načina razstavljanja fotografij. Prvi je klasični način, v galerijah in drugih prostorih, drugi način so knjige. Za predstavitev mojih del se mi zdi primernejša razstava. Na ta način fotografije, ki jih naredim, živijo na pravi način. Knjigo jemljem kot podaljšek razstave, kot reklamno in promocijsko gradivo za originalne fotografije. Verjetno je drugače, če se projekt že v osnovi dela za knjigo in je knjiga končni načrtovani izdelek. Na splošno se mi zdi pomembno predvsem vedeti, kaj želiš ustvariti. Spomnim se projekcije diapozitivov ameriške fotografkinje Nan Goldin v Forum Stadtpark v Grazu. Njene fotografije sem pred tem videl na samostojni razstavi v Arlesu in me niso prav posebej prevzele. Po ogledu projekcije v Grazu sem jih videl v popolnoma drugi luči. Nan je povedala, da je njen končni izdelek projekcija. Knjiga in razstava pa sta komercialna oblika promocije njenega dela. Razstavljanje (razstava, knjiga, projekcija, inštalacija ...) je za umetnika zelo pomembno, saj javnosti pokaže del svojega intimnega sveta. Ker je to kreativni proces, razstava istočasno pomeni tudi oblikovanje umetnika.

V času vojne na Hrvaškem sva s Ksenijo hranila celoten arhiv Toše Dabca v najinem takratnem stanovanju na Kolodvorski 2 v Novem mestu. Ko se je arhiv vračal na Hrvaško, sta Hrvaška in Slovenija postali samostojni državi. Novomeška policija je poskrbela za varen prevoz do slovensko-hrvaške meje. Posnetek je nastal tik pred odhodom. Skrajno levo je Petar Dabac, lastnik arhiva (1992)

Tekmovanje z Nan Golding, Houston 1988 (fotografija Christine Frissingeli)

Ob promociji monografije Novo mesto na knjižnem sejmu v Galeriji Krka s soavtorji, Jovom Grobovškom in Stanetom Grando; foto: Marko Klinec

V Sloveniji se fotografske razstave organizirajo v nespecializiranih galerijah. Kot sem že prej omenil, sta se v zadnjem času pojavili privatni galeriji Photon in Fotografija, ki sta specializirani za fotografsko dejavnost. Med uradnimi institucijami, ki poskušata na nek način spremljati dogajanje na področju fotografije (tudi z zbirkami) sta Moderna galerija in Arhitekturni muzej. Institucije so vsekakor nujne za razvoj in zgodovino slovenske fotografije. V teh institucijah bi morala potekati strokovna vrednotenja, evidentiranja, oblikovanja zbirk, pregledne in tematske razstave.

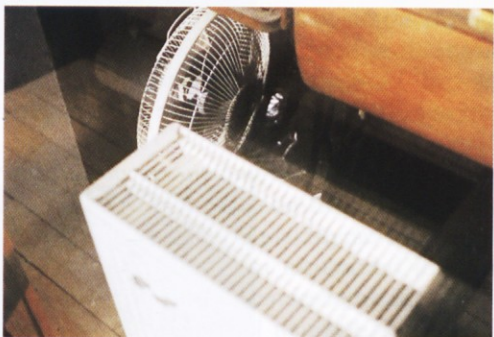
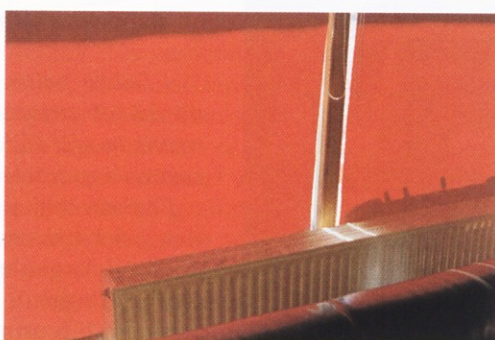
- Lahko podrobneje opredelite svoje usmeritve v bodoče? Glede na vaš ustvarjalni nemir pričakujem, da imate kakšen še ne do konca razvit model delovanja in ustvarjanja. Kako širok horizont ste si zastavili za naslednje življenjsko obdobje?

Osebna želja je še naprej delovati na področju kreativne fotografije. Kot prioriteta me zanima lastno ustvarjanje. Načrte imam tudi na področju organizacijskih projektov v smislu neke vrste hiše fotografije. Projekti, ki se jih lotevam, so mi vedno zanimivi le, če so mednarodno primerljivi. Lokalno dokazovanje samo po sebi me ne zanima, če delovanje ne more biti mednarodno primerljivo. Mislim, da je to v veliki meri problem pri razumevanju vseh ustvarjalcev, ki so ostali v Novem mestu ali se sem vračajo za konec tedna in med prazniki. Imamo potencial, ki pa ga lokalna skupnost zaradi ozkih, predvsem kratkoročnih in političnih pogledov ne zna izkoristiti.

- Z razstavo fotografij v Dolenjskem muzeju ste ponudili v oceno svoje delo in razkrili del svojega intimnega sveta. Ali ste že doživeli odmev, je kaj reakcije na vašo akcijo, ste dobili nov polet za bodoče?

V medijih je bilo nekaj odziva na razstavo, predvsem v obliki poročil dogodka. Prijetno me je presenetila bolj poglobljena kritika razstave Iztoka Hotka v reviji Park in kasneje v časniku Dnevnik. Vsak ustvarjalec je vesel odziva in kritike na dela, ki jih postavi na ogled pred širšo javnost. Akt razstave jemljem z veliko mero odgovornosti, vanjo je vloženo ogromno energije in na žalost kar precej finančnih sredstev. Lepo bi bilo, če bi pri takem dogodku prišlo tudi do odkupa kakšnega umetniškega dela. Veseli me, da bom imel priložnost po razstavi popeljati dijake srednjih šol in s tem mogoče kakšnega navdušiti za fotografijo. Ob tem sem se spomnil dogodka izpred 25 let, ko sem prišel v vašo pisarno v muzeju, ker sem potreboval priporočilo za pridobitev štipendije. Takratne vaše izjave, da sem lahko vesel, ker že pri teh letih vem, kaj bi rad počel v življenju, nisem najbolje razumel oziroma se mi je odločitev zdela sama po sebi umevna. Izjave se danes zavedam in še vedno sem vesel takratne odločitve.

Bojan Radović: UTRINKI, 2004, arhivski inkjet print, 6 x 33 x 22 cm

Jernej Zupančič

NA PRESEČIŠČU SPOMINOV IN SIMBOLOV

Razvojni potenciali zgodovinske dediščine na Kočevskem

Uvod: Ali je mogoče travme preteklosti spremeniti v razvojno vizijo prihodnosti?

Med Krko in Črmošnjiščico na vzhodu, Suho krajino in Ribniškim na severu, Kolpo na jugu in Čabranko ter Loškim potokom na zahodu se razprostira Kočevska. Skoraj v celoti zakrasela pokrajina ima tri dele: Goteniško in Veliko goro s Stojno na zahodu, tektonsko vglobljeno Kočevsko kraško polje z nižjim ravnikom proti Kolpi v osrednjem delu ter med 700 in 1100 m visoka, skoraj v celoti gozdnata kraška planota Kočevskega roga na vzhodu. V drobnem razčlenjeno površje s številnimi kraškimi kotanjami je za obiskovalca dokaj nepregledno in še poudarja njegovo odljudnost. Kočevski rog tvori skupaj s kraškimi gmotami med Kočevskim poljem in Čabranko in onkraj te še s Snežnikom, Javorniki in Gorskim Kotarjem najobsežnejši sklenjen gozdnat predel v Srednji Evropi. Lega med Jadranskim morjem in Panonsko kotlino, ki je prav na tem predelu najožja, mu dajejo poseben klimatski značaj.¹ Odmaknjena od prometnic in pomembnejših naselij se zdi ta kraška planota pozabljena in skrivnostna. Vendar njena skrivnostnost ne vzbuja romantičnih občutij; skrivnosti tičijo v nepojasnjeni, zamolčani in nepomirjeni polpreteklosti, ko je mogočna gozdnata in kraška kulisa zaradi spleta svetovnih in lokalnih političnih procesov postala prizorišče pregona, odporniške epopeje in brutalnega genocida. Skale in naselja ter kulturno pokrajino sta prerasla drevje in mah, spominov ne moreta. Zaradi teh je bil Kočevski rog razmeroma dobro obiskan. A obiskovalci so prihajali in prihajajo vsak s svojim namenom. Razdeljenost duhov ostaja stalnica v slovenskem prostoru, sprava nedosežen cilj. Pokrajina je ostala skrivnostna, ker je bila desetletja pozabljena, zamolčana, prezrta in zapostavljena tako v odnosu do zgodovine kakor tudi odmaknjena od razvojnih vizij. Zato je ostala presečišče travmatičnih in slavnih spominov. Desetletja življenja v senci so dovolila, da se je pokrajina začela vračati v stanje, kakršno je bilo pred več kot šeststo leti.

V jeku spominov, ki sovpadajo z različnimi obletnicami urejanja odnosov s sosednjimi državami in narodi, postaja Kočevska s svojimi materialnimi ostanki, simboli in spomini velik izziv. Periferno območje potrebuje spodbude, a trajnejši razvoj bo mogel temeljiti predvsem na domačih zmogljivostih. Tudi naravna in kulturna dediščina lahko veliko, morda celo izjemno pripomoreta k gospodarski in kulturni vitalnosti prostora. Poglejmo, kaj imajo lahko skupnega dediščina kočevskih Nemcev, partizanskega odporniškega gibanja in množičnih pobojev po koncu druge svetovne vojne.

¹ Slovenija. Pokrajine in ljudje, 1996.

Ali je mogoče uspešno »tržiti« zgodovino?

Namen tega prispevka je na kratko pojasniti tri podobe Kočevske z vidika novejšega zgodovinskega razvoja in predvsem njenih družbenih in prostorskih posledic, nato pa predlagati v razmislek izdelavo razvojnega projekta, ki bi združil do sedaj parcialno razumljene, obiskane in pogosto stigmatizirane zgodovinske usode te pokrajine.

Zgodovinska dediščina Kočevskega

Kočevska, pokrajina, ki poleg Kočevskega roga obsega še Črmošnjiško dolino, Kočevsko kraško polje in vzpeti svet kraških planot Stojne, Velike gore in Goteniške gore z vmesno Goteniško dolino, je bila do 14. stoletja zelo redko naseljena. Redke prometnice in občasno gospodarsko poseganje v gozdni prostor so bile edine sledi človekove prisotnosti. V tridesetih in pozneje še v petdesetih in šestdesetih letih 14. stoletja pa so Ortenburžani v dveh valovih v okviru načrtne kolonizacije naselili Kočevsko. Večina jih je izhajala z ortenburških posesti vzhodne Tirolske in zahodne Koroške, čeprav so starejši viri na podlagi dialektoloških raziskav dokazovali, da izhajajo tudi s Frankovske, Švabske in Turingije. Kolonizacija je bila prvotno obsežnejša in je segala globoko v Gorski Kotar na Hrvaškem.² Po letu 1400 se meja nemškega jezikovnega otoka ni bistveno spreminjala. Vendar so mnoga, zlasti višinska naselja nastala tudi pozneje, saj je notranja kolonizacija trajala praktično do 20. stoletja.³ Zaradi izoliranosti in tudi zaradi izdatne podpore države so naseljenci zadržali svoj nemški jezik in obstali kot »jezikovni otok«, obdani s slovenskim etničnim ozemljem.⁴ Obsegal je okrog 800 km². Naseljenci so skozi generacije močno preoblikovali pokrajino. Kočevarske vasi (skupaj 170) so bile večinoma gručaste z razširjenim osrednjim prostorom. Prevladoval je značilen tip kočevarske hiše, ki se je razlikoval od belokranjskih, dolenskih in notranjskih arhitekturnih elementov.⁵ Kočevska razen ponikalnice Rinže nima površinskih vodotokov. Oskrba z vodo je zato skozi stoletja slonela na skrbnem ravnanju s tem osnovnim virom življenja. Vse hiše so imele žlebove, po katerih se je s streh nabirala deževnica in snežnica, ki so jo potem zbirali v kapnicah. Tudi kapnice so se po obliki razlikovale od onih v Suhi krajini. Skromne izvirke in kale so čistili in obzidovali, v naseljih in na pašnikih so urejali napajališča. Posebej velik napor je predstavljala ureditev njiv, vrtov, travnikov in pašnikov. Površje je bilo v celoti kraško z veliko kamenja na površini in neenakomerno debelino prepereline. Trebljenje kamenja in ureditev obdelovalnih površin je bilo zdaleč najpomembnejše opravilo, ki je omogočalo naselitev.⁶ Usposabljanje kmetijskih površin je bil dolgotrajen proces, ki je potekal vse do 20. stoletja. Zato je lažje razumeti, zakaj je potekala »notranja« kolonizacija praktično ves čas obstoja kontinuirane kočevarske poselitve; prilagajala se je umetno vzpostavljenim pogojem kmečkega gospodarstva značilne kraške pokrajine. Poleg kmetijstva s poudarkom na živinoreji je bil pomemben vir preživetja Kočevarjev tudi izkoriščanje gozdnega bogastva, od 15. stoletja dalje pa tudi možnost krošnjarjenja, ki je temeljila na posebni uredbi cesarja Friderika III.⁷ V prvi polovici 19. stoletja se je pričel razvoj manjših manufakturnih in industrijskih obratov, zlasti steklarn (glažut) in lesnopredelovalnih obratov. V Kočevju so že v prvi polovici 19. stoletja odprli premogovnik, ki je potem dalj časa oskrboval lokalno industrijo.⁸ V sedemdesetih letih 19. stoletja je agrarna prenaseljenost dosegla višek; tedaj je Kočevska

2 Enciklopedija Slovenije, 5. knjiga. Obširne opise kolonizacije podaja zlasti delo E. Petschauerja, 1980: *Das Jahrhundertbuch der Gotscheer*. Razlike v opisih poteka in kolonizacije in predvsem regionalnega izvora kolonistov ostajajo prihodnjim raziskovalcem trajen izziv.

3 Glej tudi Melik, Anton: *Posavska Slovenija*, 1958.

4 Tschinkel, Walter, 1973: *Wörterbuch der Gotscheer Mundart*. Ta dokazuje, da se je kočevski dialekt močno razlikoval od vseh drugih poznanih nemških narečij in govorov in s tem predstavljal izjemno kulturno bogastvo. Avtor sam je v bistvu izdelal kočevsko-nemški slovar!

5 Melik, Anton: *Posavska Slovenija*;

6 Glej še: Petschauer Erich, 1980, *Das Jahrhundertbuch der Gotscheer*.

7 Pravico do krošnjarjenja so dobili v prvi vrsti zaradi tegob, ki so jih imeli zaradi pogostih turških vpadov in s tem povezanih občasnih vojaških obveznosti. Etnični elementi tedaj še niso igrali praktično nobene vloge. To pravico so v veliki meri izkoristili tudi prebivalci Ribniškega in Blok in v krošnjarjenju celo precej presegli Kočevarje.

8 Melik, A. (1958) poroča v svoji monografiji, da je bil kočevski rudnik tedaj med pomembnejšimi in tehnološko razvitejšimi na Kranjskem tudi zaradi sorazmerno plitve lege premogovnih slojev. Gre za eocenski rjavi premog, ki je v globini še vedno izdaten, a izkoriščanje ovirajo pritiski vode.

9 V Clevelandu in New Yorku, torej v podobnih okoljih, kot so se oblikovale tudi slovenske naselbine, je pred prvo svetovno vojno živelo celo več Kočevarjev kot v domovini.

10 Podrobneje o tem najde bralec v Leksikonu Dravske banovine, 1937.

11 Glej Ante Beg, 1911, Slovensko-nemška meja na Kočevskem.

12 Petschauer, Erich, 1980, Das Jahrhundertbuch ...

13 S tem so vstopili v podobne organizacijske oblike kakor tudi Nemci na Češkem, Poljskem in drugod po Evropi. Na Slovenskem so bili dobro organizirali zlasti na spodnjem Štajerskem, v Celju, Mariboru in na Ptujju.

14 Dušan Biber, 1960, Nemci in nacizem v Jugoslaviji 1933-1941.

15 Nečak, Dušan, 1998, Nemci na Slovenskem (1918-1955), kratek oris: že omenjeno Petschauerjevo delo zelo skromno poroča o procesih opcij in dogovarjanju s Hitlerjem.

16 Ferenc, Tone, 1968, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945.

17 Emona je uspela zbrati le skromnejši del od »prodanih« zemljišč. Podjetje je že takoj na začetku zasnovalo v bistvu zelo negospodarno politiko; glej tudi Mikuž, Metod, 1960.

imela tudi največ prebivalcev v svoji zgodovini: nad 26.000. Novi manufakturni in industrijski obrati niso mogli izničiti pritiskov agrarne krize in brezposelnosti, zato je sledil množično sezonsko zaposlovanje znotraj habsburške monarhije, po letu 1880 pa trajno izseljevanje v zahodno Evropo in predvsem v Ameriko.⁹ Kočevska je postala značilen primer emigracijskega območja, podobno kakor tudi sosednja območja na Notranjskem in Dolenjskem. Število Kočevarjev je pričelo močno nazadovati.

V istem obdobju se je pričela stopnjevati polarizacija med slovenskim in nemškim prebivalstvom v celotni monarhiji. Kočevska je postala zaradi svoje etnične sestave prebivalstva predmet posebne skrbi; leta 1907 so dobili celo poseben mandat za državni parlament. leta 1872 so v Kočevju ustanovili nižjo gimnazijo in pozneje še lesno obrtno šolo. Velik razmah je doživelo nemško kulturno življenje in društvena dejavnost. Na celotnem območju je pred koncem Avstro-Ogrske delovalo 33 nemških ljudskih šol, nad 40 prostovoljnih gasilskih društev, kulturna društva, za zavarovanje kmečkega življa pa tudi 12 posojilnic.¹⁰ Čeprav absolutnega številčnega nazadovanja kočevarske skupnosti to ni zadržalo, je vendar omogočilo, da se je jezikovni otok zadržal in navznoter celo nekoliko okrepil: delež nemškega prebivalstva se je v mešanih naseljih rahlo povečal.¹¹ Po letu 1918, ko je območje prišlo pod državo SHS, poznejšo Jugoslavijo, je bilo gospodarsko nazadovanje še očitnejše. Zato se je še naprej zmanjševalo tudi skupno število prebivalstva; leta 1941 jih je bilo le še okrog 12.500, torej več kot pol manj kot v času največjega obsega. Oblasti so nemško gimnazijo nadomestile s slovensko (pozneje ukinile tudi nemščino kot izbirni predmet) ter prepovedale delovanje organizacij in društev. Močno so tudi omejile delovanje nemških ljudskih šol, rabo nemškega jezika v javnosti ter poslovenili večino krajevnih in celo osebnih imen. Čeprav je v teh ukrepih videti neke vrste protiukrepe nasilne germanizacije na avstrijskem Koroškem po plebiscitu leta 1920, jih je kočevarsko prebivalstvo sprejelo z veliko mero nezadovoljstva. Nedvomno je nasilna slovenizacija¹² veliko pripomogla, da se je v tridesetih letih močno razširilo protidržavno razpoloženje, ki je potem kulminiralo v nemškonacionalnih organizacijah. Ko je bilo leta 1939 dovoljeno delovanje Švabsko-nemške kulturne zveze, se je hitro organizirala po večjih kočevarskih krajih. Oblikovali so tudi svoje paravojaške enote Volksdeutsche Mannschaft.¹³ Po napadu na Jugoslavijo in razkosanju Slovenije med tri okupacijske sile so postali predmet strateškega trgovanja. Območje je prišlo kot del Ljubljanske pokrajine pod Italijo. Vodstvo je posredovalo pri Hitlerju in avgusta 1941 sta Hitler in Mussolini sklenila sporazum o selitvi Kočevarjev v Tretji rajh.¹⁴ Velika večina Kočevarjev (nad 97 odst.) je optirala za preselitev v rajh. Izvedli so jo med novembrom 1941 in februarjem 1942, in sicer – na njihovo presenečenje – varovat južno mejo rajha v Posavje.¹⁵ Od tam so deportirali nad 37.000 Slovencev.¹⁶ Nepremičnine in živino, kolikor je niso odpeljali s seboj, je odkupilo novooblikovano italijansko državno podjetje Emona.¹⁷ Kočevarji so tako še enkrat postali strateški drobiž. Italijanske oblasti so v strahu, da ne bi partizanske odporniške enote oblikovale svojih jeder v izpraznjenih vaseh, le-te do tal požgali. Le redke vasi z mešanim prebivalstvom (zlasti na robnih območjih) so ostale. Kočevski jezikovni otok je s tem prenehal obstajati. Prenehala je celo kontinuiteta stalne naselitve. Po porazu Nemčije v drugi svetovni vojni se je glavnina

18 Enciklopedija Slovenije, 5 knjiga, 179-186.

19 Glej še Frensing, Hans Hermann, Die Umsiedelung der Deutschen 1970

20 V tem pogledu so dosegli izjemno iznajdljivost in organizacijsko spretnost.

21 Jarc, Janko, 1977, Partizanski Rog.

22 V teh so opravljali tudi zelo zahtevne operacije, kljub pomanjkanju materiala. Bolnišnice so spomenik ne le iznajdljivosti v gozdnem okolju in pogojih konspiracije, temveč tudi po žrtvovanosti in humanosti.

23 Mikuž, Metod, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji
24 Glej tudi v Ambrožič Lado, Partizanska protiofenziva, 1965.

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Rast 2 / 2005

224

Kočevarjev umaknila na Koroško in Vzhodno Tirolsko. Nekatere so pozneje deportirali podobno kot ostali del nemškega prebivalstva na slovenskih tleh, nekaj pa tudi pobili v izvensodnih povojnih pobojih. Ostanke kočevskih naselij so načrtno uničevali tudi še po drugi svetovni vojni, predvsem sakralne objekte.¹⁸ Uničevanje teh naselij je bilo pogojeno tako iz ideoloških razlogov kakor tudi iz koristoljubja; gradbeni material so uporabili pri gradnji nekaterih gospodarskih objektov.¹⁹ Kulturna pokrajina se je z izjemo dna Kočevskega polja zarasla z gozdom. Poizkusi z velikimi družbenimi kmetijsko-gozdarskimi obrati so se zaradi nepoznavanja lokalnih morfoloških značilnosti večinoma zelo klavrno končali. Pojem Kočevske se tako danes enači s pojmom gozdnate pokrajine.

S pričetkom razkroja kočevarske kulturne pokrajine časovno in funkcijsko sovпада pričetek druge podobe Kočevske, popolnoma drugačne od prve. Italijanski strah, da bi se v kraški, od prometnih komunikacij odmaknjeni pokrajini, ki se je vrh vsega prebivalstveno praktično izpraznila, naselilo odporniško gibanje, je bil še kako upravičen. Vendar požig in uničenje izpraznjenih kočevskih vasi še zdaleč nista zatrla želje partizanov po uporabi tega ozemlja za različne namene. Nasprotno, odsotnost stalnega prebivalstva, goratost, gozdnatost in kraški značaj sta odlično ustrezala konspirativnemu²⁰ značaju začasne lokacije političnega in vojaškega vodstva slovenskih partizanskih enot ter različnim podpornim dejavnostim od bolnišnic in delavnic do kulture ter znanosti. Že poleti 1941 so gozdnato zavetje Roga uporabile manjše partizanske enote.²¹ Čez leto se je tja zateklo vrhovno politično in vojaško vodstvo, kasneje pa še vrsta delavnic, bolnišnice, skladišča in različne tehnike. Kljub velikim žrtvam, ki jih je povzročila velika italijanska (pozneje imenovana »roška«) ofenziva, je odljudni kras prepričal o uporabnosti tega ozemlja za specifične partizanske taktike bojevanja in še posebej za lokacijo nekaterih posebnih dejavnosti. Spomladi 1943 se je v novozgrajeno Bazo 20 preselilo slovensko partizansko politično vodstvo. Zaradi varnosti so razvili posebne oblike konspiracije in prepovedali gibanje večjih partizanskih enot po Rogu. Na širšem območju Kočevskega roga je krajši ali daljši čas deloval tudi sedež Glavnega štaba NOV in POS in nekaj časa tudi predstavniki zavezniških vojaških misij (Baza 21), partijske šole, oficirska šola, tiskarna, obnovili so delo nekaterih delavnic in seveda bolnišnic,²² vendar daleč stran od lokacij vojaškega in političnega vodstva.²³ Po kapitulaciji Italije se je navzočnost partizanskih enot na območju Roga še okrepila; tja so spravili tudi veliko zaplenjenega vojnega materiala. Vojaško in politično vodstvo se je z Roga umaknilo v osvobojeno Belo krajino pozno jeseni 1944, medtem ko so različne delavnice, bolnišnice in druge ustanove večidel ostale. Nič manj pomembno ni bilo dogajanje v drugih predelih Kočevske in še posebej v samem Kočevju. Potem ko so pozimi 1941/1942 preselili večino Kočevarjev, so območje zasedle italijanske vojaške enote, ki pa so se morale zaradi partizanskega odpora držati predvsem Kočevja in naselij na dnu polja, v gozdnato okolico pa so prodirali z manjšimi ali večjimi oddelki. Na nekaterih krajih je prišlo pomladi in poleti 1943 do ogorčenih bojov (Jelenov žleb, Grčarice) in tudi v okolici.²⁴ Po kapitulaciji Italije je v mestu v začetku oktobra potekal Zbor odpolancev slovenskega naroda, ki je nedvomno imel vseslovenski pomen. Takoj za njim je bil proces proti ujetim na Turjaku in v Grčaricah; v bližini so jih krepko nad sto tudi usmrtili. Že konec

25 Franček Saje: Belogardizem, 1951; še vrsta različnih partizanskih monografij poroča podobno in povsem drugače, kot pa lahko zasledimo v delih, ki opisujejo partizanske zločine.

26 Obširno s poimenskimi navedbami o tem v delu V znamenju OF..., 1943
27 Kos, Stane, Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941-1945, 1984

28 Pričevanja preživelih so objavljena v delih: Ušli so smrti, 1998 ter v delu Milana Muhiča, Ambruška župnija 1941-1945, 1998. Omenjajo se tudi v več novejših delih, ki jih tukaj ne navajam posebej. Očitno je bilo pričevalcev precej več, kot se je sprva domnevalo.

29 Temna stran meseca, 1997, ur. Drago Jančar.

30 Glej več v Marinček, Lojze: Bukovi gozdovi na Slovenskem, 1987.

oktobra je Nemcem uspelo Kočevje vojaško zasesti in zadržali so ga praktično do konca vojne. Precej porušeno je šele maja 1945 dočakalo osvoboditev, potem pa je postalo prizorišče ene najbolj krvavih repriz na vsem slovenskem etničnem ozemlju: bilo je izhodišče za množične povojne poboje domobrancev in ustašev, ki so jih usmrtili v kočevskih brezni. S tem že vstopamo pred najbolj neznano, desetletja povsem zamolčano podobo Kočevske.

Krvava državljanska vojna je že med vojno zahtevala veliko žrtev ne le zaradi vojaških spopadov, temveč še bolj zaradi nasilja nad civilnim prebivalstvom.²⁵ Pomemben del tega predstavljajo tudi likvidacije predvojnih političnih nasprotnikov in pogosto tudi njihovih svojcev. Število, izbor in način usmrtitve govore vse prej kot o kaznovanju ali preventivnem udaru po nasprotnikovi vojaški sili.²⁶ Radikalne ukrepe proti političnim in vojaškim nasprotnikom je po svoje napovedal že kočevski sodni proces leta 1943.²⁷ Po kapitulaciji Nemčije maja 1945 so v poletnih mesecih pričeli dovažati v Kočevje domobrance in ustaše, ki so jim jih predale britanske zasedbene oblasti na Koroškem. Kočevje je postalo zbirni center doslej še ne točno ugotovljenega števila ujetnikov, ki so jih vozili v kraška brezna in tam pobili, jame pa minirali.²⁸ Največji tovrstni grobišči sta Pod macesnovo gorico in Pod Krenom, a še zdaleč nista edini. Kočevski rog je tako postal najbolj množično grobišče na slovenskem ozemlju. Presegajo ga samo grobišča iz prve svetovne vojne. A tam ležijo vojaki različnih narodov in državnih pripadnosti, ki so padli v bojih. Množična grobišča na Rogu še skrivajo imena in narodno pripadnost brutalno pobitih ujetnikov po končani vojni.²⁹ Simbolno spravno daritev in skromno obeležje so doživeli šele leta 1990, ko se je pričelo tudi odkriteje pisati o travmi, ki so jo čutili marsikje po Dolenjskem in Notranjskem, predvsem pa med pripadniki povojne politične emigracije. Nedvomno še zelo pomanjkljivo proučena tematika še danes deli slovenski politični prostor in prav zaradi nejasnosti dovoljuje stigmatizacijo in delitev duhov.

Pri tem ne bi smeli pozabiti na sam naravni okvir Kočevske, ki je po drugi svetovni vojni ponovno pričela postajati nepregledna gozd-nata pokrajina, kakor da bi hotela za vedno prekri človekove sledove. Ohranjeno gozdno in mestoma celo pragozdno okolje ter predvsem obširen, biološko vitalen gozd s prevladujočimi jelovo-bukovimi in bukovimi gozdovi,³⁰ ki je marsikje dobil tudi že umetno nasajene smrekove sestoje, ki se vraščajo v nekdanjo kulturno pokrajino. Nekaterе drevesne vrste, kot so jelke, smreke in bukve, se izkazujejo z izjemnimi dimenzijami in predstavljajo pomemben člen naravne dediščine. Bogato floro izkazuje zlasti območje Goteniške gore, pač zaradi njene lege in še bolj zaradi pestre geološke sestave. Prav tako velja opozoriti na večje število kraških objektov, od ledene jame na Stojni do Željnskih jam in številnih brezen, malih izvirkov in ponorov Rinže. Posebno pozornost zasluži zlasti živalstvo, ki se ob obsežnem ohranjenem gozdnem okolju ponaša z zdravno populacijo medvedov, risov in druge velike divjadi. Na jugu Kolpa in na vzhodu Krka sta nekoliko oddaljeni, a zaradi svoje kraške hidrografije in tudi še ohranjenih elementov tradicionalnega mlinarstva in žagarstva dopolnilni in privlačni kulisi.

in prostorsko prekrivajo, toda po svoji vsebini so si povsem nasprotni. Vendar ta raztrojenost sedanjemu trenutku nikakor ne prinaša prednosti ne v regionalnem ne v slovenskem narodnem oziroma državnem okviru. Vztrajanje pri razdeljenosti le podaljšuje periferni značaj območja. Po drugi strani je sedanji čas še kako prežet z različnimi pogledi na polpreteklo zgodovino ne le v slovenskem kulturnem prostoru, temveč tudi v mednarodnih okvirih. Zato se postavlja drzen izziv: ali je mogoče vse tri zgodovinske paralele povezati v skupno presečišče spominov in simbolov, da bi tako lažje našli ne le ekonomični izziv gospodarskih dejavnosti na eni ter izobraževanje o polpreteklosti, povezano tudi s spoznavanjem kraških značilnosti naravnega okolja na drugi strani? Ali pa naj tri različne podobe istega prostora še naprej čuvajo skrivnosti preteklosti?

Pričakovanja ostankov kočevarske etnične skupnosti so namreč prav v preteklih letih že (spet) postala del mednarodnega kolesja. Potem ko je v osemdesetih letih zanimanje za kulturno dediščino Kočevarjev že kazalo solidne začetke vključevanja v regionalni razvojni kontekst, je prehitevanje po politični liniji v devetdesetih letih stvari pripeljalo v skoraj slepo ulico. Legitimna pravica po kulturnem delovanju je – z njimi ali brez njih – pristala v kontekstu avstrijsko-slovenskih odnosov. Oblikovan je kočevarski muzej v Občicah, vsi ostali poizkusi sodelovanja na lokalni in regionalni ravni so se izjalovili. Prepoved širjenja knjige *Iskalci graala ...* avtorice Alenke Auersperger zelo verjetno ne odstira tančice, temveč pušča pozabljeno dediščino kočevarskih naselbin še naprej v neželeni izolaciji.

Slovenska partizanska zgodovinska dediščina sicer ostaja najpomembnejši del slovenske »uradne« dikcije, v kateri pa ne manjka sumničenj in dvomov. Vendar je to slovenski okvir, ki dostikrat tudi zaradi »evropskih« manir izpušča tudi bistvene slovenske poudarke, kakor da jih ne bi vedel kam postaviti. Slovenska plat zgodbe je torej omejena na slovenski nacionalni prostor in zato ne uspe internacionalizirati svojih zgodovinskih interpretacij. V odprtem evropskem prostoru je to past, saj se je treba zavedati precej agresivnih poizkusov poenostavljanja italijanske, nemške, angleške idr. vizije tudi bistveno širših (recimo evropskih) zgodovinskih procesov.

Množični izvensodni poboji z zakritimi grobišči še naprej stimulirajo razdeljenost slovenskih političnih duhov in ovirajo sedaj že malo utrujeni projekt sprave. Toda že zaradi obsežnosti množičnih grobišč in njihove dostikrat enostranske obravnave se zdi, da je to predvsem slovenska bol. A ni. Ker je časovno in prostorsko postavljena v kontekst procesov v prvih letih po končani drugi svetovni vojni, je njena podoba nujno del evropske politične usode. Toda prepuščeni zunanjim impulzom tvegajo, da postanejo predmet podobnih manipulacij, kot je bil nedavno posneti italijanski film *Srce* v breznu, ki je potem hranil negativno razpoloženje do Slovencev nasploh.

Kaj nam torej preostane?

Predlog: Skupna pot kulturne dediščine

Čeprav skoraj ni dvoma, da se bodo ob interpretaciji dogodkov pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej še lomila kopja, je vendar vredno razmisliti, kakšen potencial predstavlja ta »dediščina«. Le redko kje srečamo tolikšno koncentracijo različnih vojnih, vojaških, političnih, kulturno-zgodovinskih in prostorskih elementov na razmeroma majhnem prostoru, ki vrh vsega slovi po nekaterih

izjemnih elementih naravne dediščine. Vrh vsega je območje izrazito obmejno in periferno, s prekinjeno (končano) rudarsko tradicijo, zmanjšanim obsegom industrijske proizvodnje in močnim nazadovanjem kmetijstva. Je območje, ki za preseganje svojih sedanjih razvojnih strukturnih težav potrebuje močnejše impulze. Potrebuje pozitivno podobo in širšo, tudi mednarodno razpoznavnost. Med razvojne možnosti vsekakor sodi tudi razvoj kulturnega turizma, ki bi ga bilo mogoče uresničiti ob povezovanju prej opisanih treh vidikov zgodovinske usode območja, ki ima vsekakor tudi velik nacionalni in mednarodni pomen. Presečišče tragičnih in slavnih spominov naj torej ne bo zgolj prostor spopada za simbole in interpretacijo preteklosti, temveč razvojna priložnost in točka razčiščenja; morda tudi sprave. Postane naj povezovališče.

Poleg že opisane (in seveda še zdaleč nismo omenili vseh dogodkov, območij in točk kulturne dediščine) zgodovinsko-kulturne in naravne dediščine razpolaga Kočevska s še nekaterimi prednostmi, ki jih je mogoče vključiti v morebitni projekt. Samo mesto Kočevje sodi med dovolj velika urbana središča, da premore prostorske pogoje izhodiščne točke, predvsem pa je nesporno v središču območja. Kočevska sodi med prometno bolj odmaknjene predele, ni pa izolirana. Prevelika zgoščenost zelo frekventnih prometnic bi verjetno celo škodovala zlasti naravnemu ambientu. Po drugi strani pa bi nekateri predeli, zlasti ob Kolpi, potrebovali dodatno prometno in drugo infrastrukturo. Razpoznavnost območja bi lahko omogočila tudi razvoj sonaravnega kmetijstva v dolinskem delu, revitalizacija podeželske pokrajine pa bi tudi povečala doživljajski potencial območja. V bližini je še nekaj prepoznavnih krajev: Ribnica z močno tradicijo suhobarske in lončarske obrti, Črnomelj kot regionalno središče (in tudi elementi zgodovinske dediščine druge svetovne vojne), Dolenjske Toplice kot turistični kraj, Dvor s svojo železarsko tradicijo, Krka in Kolpa s priložnostmi čolnarjenja in ribištva in še bi lahko naštevali. Objekti in ustanove, ki že sedaj delujejo v turistično izobraževalnem smislu (na primer nekdanja zelo dobro obiskana Baza 20, sedaj množična grobišča, Kočevarska hiša v Občicah ipd.) so prav tako hvaležna izhodišča z določenimi izkušnjami in prepoznavnostjo. In zopet ne nazadnje je treba poudariti tudi vrednoto ohranjenega gozdnega in pragozdnega okolja.

Organizacija in priprava takšnega projekta poti zgodovinske dediščine je vsekakor zelo zahteven projekt. Najprej mora biti dosežen določen konsenz različnih potencialnih udeležencev, nato pa sledi predvsem skrbna proučitev osnovnih dejstev, lokacij in procesov ter njihovo ovrednotenje v okviru slovenskega in širšega evropskega prostora. Sledila bi postavitev paralelnih in lahko še vedno različnih »resnic« in podob v presečišču kočevskega prostora in časa. Poiskati bi bilo potrebno osrednji informacijski center in neke vrste »centralo«, ki bi bila izhodišče za parcialne točke. To je smiselno že zaradi precej velikega obsega območja, ki ga marsikateri obiskovalec ne bi mogel opraviti naenkrat (in ga mogoče niti ne zanima!). Na to bi se navezovala posamezne vsebinsko zaključene točke, ki bi bile povezane s potjo in ustrezno informacijsko opremljene. Pri tem se ponuja izziv uporabe tako klasičnih kakor tudi modernih multimedijskih pristopov. Izziv se torej imenuje: v tragiki in slavi preteklosti redko poseljene periferne pokrajine iskati razvojne možnosti za 21. stoletje.

Vendar to ne more biti edini izziv. Prav tako pomembno je tudi

LITERATURA

Ambrožič, Lado – Novljan, 1965, Partizanska protiofenziva, Zavod Borec, Ljubljana

Beg, Ante, 1911, Slovensko-nemška meja na Kočevskem, Ljubljana

Biber Dušan, 1960, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941, Založba Obzorja, Maribor

Enciklopedija Slovenije, 5. knjiga, 1991, Mladinska knjiga, Ljubljana, s. 179-186

Ferenc, Mitja, 1993, Kočevska. Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana

Ferenc, Tone, 1968, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945, Založba Obzorja, Maribor

Frensing, Hans Hermann, 1970, Die Umsiedelung der Gotscheer Deutschen, Verlag R. Oldenburg, München

Jarc, Janko, 1977, Partizanski Rog, Založba Obzorja, Maribor

Kos, Stane, 1984, Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941-1945, I. del, Rim, samozaložba

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Rast 2 / 2005

Jernej Zupančič
NA PRESEČIŠČU SPOMINOV
IN SIMBOLOV

Leksikon Dravske banovine, 1937, Ljubljana

Marinček, Lojze, 1987, Bukovi gozdovi na Slovenskem, Delavska enotnost, Ljubljana

Melik, Anton, 1958, Posavska Slovenija, Slovenska matica, Ljubljana

Mikuž, Metod, 1960, Pregled zgodovine narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji, I-V., Cankarjeva založba, Ljubljana

Muhič, Milan, 1998, Ambruška župnija 1941-1945, Grosuplje

Nečak, Dušan (ur), 1998, Nemci na Slovenskem (1918-1955): kratak oris / Die »Deutschen« in Slowenien (1918-1955): kürzer Abriss, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana

Petschauer, Erich, 1980, Das Jahrhundertbuch der Gotscheer, Wilhelm Braumüller Verlag, Wien

Saje, Franček, Belogardizem, 1951, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana

Slovenija. Pokrajina in ljudje, 1996, Mladinska knjiga, Ljubljana

Šmitek, Zmago, 1981, Občina Kočevje. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. 20. stoletje, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana

Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990, 1997, Ljubljana, Nova revija, ur. Drago Jančar

Tschinkel, Walter, 1973, Wörterbuch der Gotscheer Mundart, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien

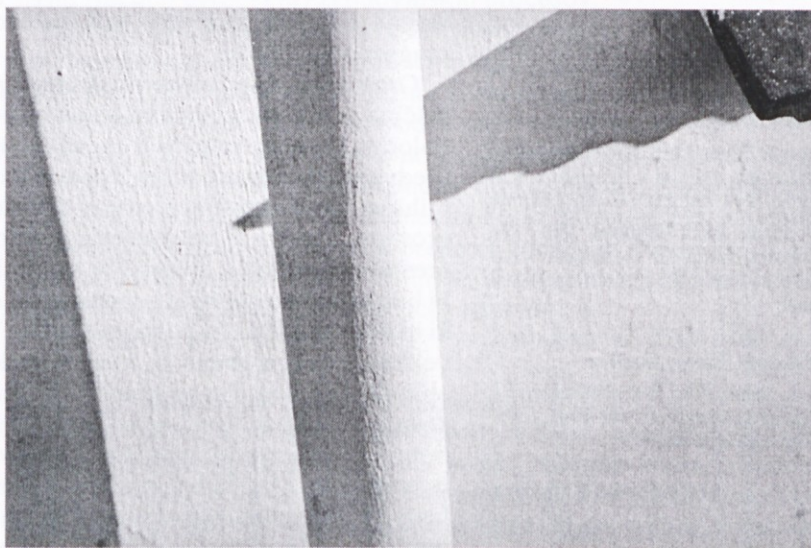
Ušli so smrti, 1998, Mohorjeva založba, Celovec

V znamenju osvobodilne fronte. Dokazila o grozodejstvih komunizma v Ljubljanski pokrajini, 1943, Ljubljana

Zorn, Tone, Narodnostna podoba dela kočevskega ozemlja po podatkih ljudskega štetja z dne 31. 7. 1941, Zgodovinski časopis, 29, Ljubljana, 247-252

Zupančič, Jernej, 2003, Kapnice – pomemben element kulturne dediščine dolenjskih kraških pokrajin, Rast, 2003, 3-4, 267-274

sporočilo, ki izhaja iz preteklih izkušenj. To je najzahtevnejši in morda tudi najbolj tvegan del projekta, toda obenem tudi temeljni kamen uspeha. Pri tem ne gre zgolj za strokovne nepristranske ugotovitve samega poteka dogodkov, ugotovitve lokacij in ovrednotenja njihove vloge in pomena v slovenskem in evropskem prostoru, temveč tudi za humano sporočilo, ki naj preseže tragiko preteklosti. Tak projekt ne more zgraditi porušenih hiš, vrniti pregnancev, obnoviti kulturne pokrajine in oživiti mrtvih. Lahko pa jasno pove, kakšen je bil prostor in čas, kaj je predstavljalo partizansko odporniško gibanje, kakšna je bila zunanja agresija na slovensko ozemlje, lahko sporoči tragiko državljanske vojne in pojasni, kaj je bil množični zločin. Na ta način lahko pomembno prispeva k prekinitvi črno-belega karikiranja polpreteklosti, grajenega na podlagi parcialnih ugotovitev in predvsem vnaprejšnjih sodb. Tako lahko olajša sodobnikom in mlajšim generacijam pristopiti k vsem trem vidikom s spoštovanjem do človeškega življenja ne glede na jezikovno, politično, versko ali ideološko prepričanje. Spoštovanje različnosti pa je pomembno tudi danes in jutri v pisani evropski družbi. Tragika in slava se lahko zlijeta v sprejemanje preteklosti. Zgodilo se je. Ne bo vsakdo ponosen na preteklost, a vsakdo lahko iz presežene travme preteklosti samozavestno zre v prihodnost.

DRUŽBENA VPRAŠANJA

Rast 2 / 2005

Franci Šali BESEDA O SVOBODI

Svoboda! Menda ni besede, ki bi bila pogostejše rabljena in zlorabljena, kot je ta. Ponavadi je niti ne izgovarjamo niti je nimamo v mislih, ko se prizadevamo, trudimo priti v stanje ukinitve njene nasprotnice, nesvobode. In prav preseganje nesvobode – kot dejanske stvarnosti in osebnega občutenja podrejenosti in podrejenega odnosa do stvari ali neenakopravnega razmerja do sočloveka – je tisto, kar nenehno počenjamo: vstajamo, izravnavamo hrbte, se vzpenjamo, rastemo, se povezujemo, združujemo, širimo, poglobljamo, dosegamo, kar smo si umislili, a tudi klecemo, *ne zmoremo doseči zvezd*, se vdajamo, sprijaznimo, sprejemamo trpkost, bolečino, nemoč, pokorščino, vdanost v usodo, ki nam je namenjena, z upanjem, takšnim ali drugačnim, ki zadnje zaide in umre – ali pa sploh ne, pa ostane kot droben zubelj, kot večna lučka, ali kot mogočna bakla v večnem hrepenenju in stremljenju k svobodi.

Ljudje smo tako kot vsa mnogotera rast željni sonca, njegove svetlobe in toplote, zato tudi pravimo, kako bo nekoč posijalo sonce svobode, če smo v razmerah, ko ga nam ni mogoče polno uživati. Žarki, ki jih zagrinjajo oblaki, so za nas zgubljeni, v senci je naše razpoloženje, zasenčeno je naše življenje, ujetu je v mrzle sape in želimo si, hočemo in se trudimo, da bi nas obsijali, da bi jih pili in se z njimi pojili. Če je zelo hudo, se vzdignemo in preženemo celo najhujše, najbolj grozljive in temačne oblake, seveda, če stopimo skupaj, če se vzpnemo kot organizirana skupnost, *kot en mož*. Takrat se vzdigne iz prsi tudi beseda svoboda, močna, uporna, vroča in plameneča kot ogenj, neuničljiva, polna resnice in pravice, srčna do ponižanih, nemilosrčna do ponižujočih.

Pot k svobodi je osvobajanje. Dojenček, dojenčica se trudita, pijeta učenje in si nabirata izkušnje, prerasteta v malčka, malčico, ki počenjata isto, da zrasteta v deklico, dečka, a ta dva, se ve, v mladenko in mladeniča, zdaj že oba s precej znanja, svobode in odgovornosti. Nakar pridejo zrela leta z bolj ali manj izoblikovano podobo o sebi in podobo o svetu, življenju, ko mladost, hotenje, zagnanost rojevajo raznolike plodove, tudi piškave, grenke ali celo strupene, ko ljudje drug drugega osrečujejo ali pa temu ni tako, da naposled ugledamo poševno jesensko sonce, hvaležno srkamo in sprejemamo njegovo žlahtno toploto – na svoji poti v mrak in neskončno temo. Kot bitja izginemo v večno spreminjajočo se snov, a ostanejo sledi naših dejanj, kot nekaj nerazpoznavnega v prepoznavnem, kot kaplja v reki, ali kot prepoznavno, enkratno, bolj ali manj plodno za kulturo in civilizacijo, za način našega življenja, za osebno in skupno.

Iz skupnega se napaja osebno, iz osebnega skupno. Jaz brez ti je nemogoč. Brez drugega jaza ni. Pomemben je odnos med obema, pravzaprav med vsemi, ki smo. Kaj smo si drug drugemu, ali smo si pogoj svobode ali ne. Ali si omogočamo svobodo ali si jo kratimo in onemogočamo, in sicer glede na to, kakšna so med nami socialne norme, kakšno je pravzaprav naše ravnanje.

Ustvarjamo si sisteme skupnega življenja, živimo v mnogoterih skupnostih. V njih se prepletata naša svoboda in nesvoboda. Resnica o navzočnosti obeh je večkrat zelo zastrta in izkrivljena. Spominja na veslo, potopljeno v vodo. Iluzija. Prevara, saj je v resnici veslo drugačno, kot je videti. Ni nalomljeno. Misliti, da je, je zmota. Tako

je tudi z resničnostjo svobode, izkrivljena je njena stvarna podoba, če je v posesti krivičnikov ali zagovornikov in braniteljev krivičnega reda. Po njih je zamegljena dejanska resnica o svobodi, zamolčana je njena bedna stran.

Avtorjem in varuhom po njihovi meri upodobljene svobode se zdi, da je takšna, kakršna je, edino primerna in pravična. Uživati jo je mogoče le na način, kakor je uzakonjena ali s tradicijo neformalno ukazana. Njeno jedro je predpisana pravičnost, ki vsakemu pač odmerja mesto in vlogo v skupnosti, kakršno ukažejo tisti, ki imajo v posesti oblast in z njo moč in prek nje žezlo in palico.

Osvobajanje od pravičnosti, ki je za drugega krivičnost, neupravičena neenakost, izrabljajoča podrejenost, je strašna natezalnica vsega človeštva, vseh njegovih dosedanjih skupnosti. V njih se je budilo in dogajalo vse nezadovoljstvo in upor, kazni za predrznost, trpljenje upornikov, veselje in radost zmagovalcev, a tudi tragedije, maščevanja in zločini sprtih.

Srd ne pozna meja, kadar se divje sprošča. Kadar preti v svoji moči ali nemoči, širi strah, ko se izživi, vselej zapušča grozo, opustošenje, globoke rane in trajno omrtvičene zarasline, ki ob neprijaznih trenutkih ali dogajanjih močno zaskelijo, v ugodnih razmerah pa preteče kličejo k zadoščenju. Srd je socialni cunami, njegova energija in uničujoče valovanje požene iz globočin nakopičenih nasprotujočih si socialnih energij, in ko njih snovnosti in duševnosti zavzamejo novo lego, ponavadi kot dve ogromni izpodrivajoči se masi, zapusti za sabo ne le novo življenjsko stvarnost, pač pa tudi ogromna fizična in duhovna razdejanja. Pa vendar tudi veliko upanje, da bo poslej bolje. Novo razmakne svoja krila do angelskih višav, obeta božje na zemlji, opija njeno od zmage nad zlom in le treznost, katere ožilje je koristolovska sebičnost, kaj kmalu potisne takšno zamaknjenost v tirnice brezobzirnega trgovanja s snovjo in dušami.

In tako je svoboda večni projekt osvobajanja na odru človeške zgodovine. Kadar ga nosijo nesvobodni, svobode željni, se sooči z nenehnim prizadevanjem močnih in privilegiranih, skratka tlačiteljev, da bi jim vsiljevali svojo podobo o njej, ne nazadnje tudi s prisilo.

Najhuje je seveda takrat, kadar kdo hoče svobodo prinašati drugim, jo izvažati in uveljavljati kot kakšno srčno humanistično storitev, da bi si v zameno za takšno poslanstvo in velikodušnost zagotovil oblast nad bogastvom, ki ga skomina, kar je skrit ali dobro prikrit interes.

Vsiljevanje lastne svobode drugemu je pravzaprav nasilno dejanje, je podrejanje le-te svojemu vzorcu. Z njo ni mogoče *osvetliti najtemnejših kotičkov sveta*, pač pa pahniti ljudi v še večjo nesrečo.

K svobodi, se pravi, v osvobajanju je častno vsakomur pomagati, prispevati k nečemu, k čemur teži in kar hoče, ne da bi mu kar koli svojega vsiljevali. Zorenje je namreč najnaravnejša pot k novim obzorjem svobode, pomeni spreminjanje in premeno duha, odnosov in stvari, nekakšno notranjo rast napetosti, ki pripelje do preobrazbe, ukinjanja preživelih stanj, razmerij.

Če politika zmore obvladati napetosti med novim in starim na umen način, potem prepreči ali vsaj bistveno omili trpljenje ljudi. Rekli bi, da modrost v takšnih primerih ukroti barbarstvo, da ljubezen in človečnost preprečita nasilni razplet nasprotujočih si interesov.

Časi doslej takšnemu umnemu notranjemu porajanju svobode niso bili naklonjeni. Skoraj vsak prodor v njena prostranstva je bil boleč, največkrat izsiljen, večkrat krvav. Zadnja tragedija na Balkanu dovolj

zgovorno pove, kako niti sistem – ki je utemeljeval svojo vrednost na zagotavljanju človekovih socialnih in nacionalnih pravic, na spoštovanju pravic iz dela in narodni pripadnosti, in omogočal ljudem osebno sodelovanje v politiki na vseh nivojih oblasti – ni zmožal preprečiti z demokratičnim, mirnim razpletom vseh zaostritev. Najprej k temu poklicana zveza komunistov je najbolj zatajila, enako tudi socialistična zveza. Osramotili sta sistem demokracije, ki sta ga razvijali, ljudi pa zaradi lastne politične nezrelosti ali degeneriranosti pahnili v plamene zla in nasilja. *Bratstvo in enotnost*, vrednota, ki je bila v boju s fašizmom in nacizmom živa resnica večine vseh narodov in narodnosti Balkana, je že tako dogorela, da z njo ni bilo več mogoče zaustaviti političnega kaosa in strašne etične iznakaženosti. Tudi duhovni predstavniki velikih veroizpovedi ljubezni do bližnjega niso zmogli preprečiti podivjanega, zaslepljenega zla. Morda so mu nekateri skupaj s posvetno inteligenco celo omogočali uiti iz začepljene demonske svetilke, o tem ne more biti dvoma.

V času sodobnega zlivanja življenja na Zemlji v nekakšno veliko ali edino človeško morje, nad katerim naj bi se raztezala vesoljna obla novega neomejeno svobodnjaškega meščanskega reda, se spet krepi že tisočletja navzoči vzorec prinašanja, vsiljevanja sprememb, če ne drugače, tudi s silo. Na delu so spet mesije, odrešitelji človeštva! Le spomnimo se, kako se je pod plaščem odprave tiranskih režimov, širjenja demokracije in svobode ljudem vsiljevalo vrednote in sisteme, kot so jih poznali v deželah gorečih mesij, kar je seveda vselej prekrivalo njihove resnične namene. In pri tem so svoja početja pogosto polagali v naročje božje volje. A božanstva so jih zapustila, telebnili so žal za ceno strašnih morij.

Če je svoboda pogoj miru ali največje upanje za mir, potem človeštvo še dolgo ne bo živelo v miru, saj je še zelo nesvobodno in ima za enkrat še precej pičle možnosti za uveljavitev vseh svojih temeljnih pravic. Vsi poskusi širjenja svobode s pomočjo tako imenovanih osvobajajočih vojaških pretenj in posegov so bili doslej vse preveč povezani s sebičnimi interesi njihovih političnih načrtovalcev. Dokler takšni širijo svobodo, jo v resnici širijo zgolj ali predvsem zase. Kriterij svobode za njih ni svoboda drugega, pač pa njihova svoboda. Kdor torej širi svojo svobodo na tak sebičen način, jo pač drugemu daje le toliko, kolikor je to v njegovem interesu, se pravi, da ni zoper njegovo korist. Sebičnost ne mara in ne omogoča pravičnosti.

Če je človeku kakšna pravica okrnjena ali celo vzeta, je v zvezi z njo ogrožena ali prizadeta njegova svoboda, in sicer kot pravica do nečesa ali enakost v nečem, recimo, v rabi svojega jezika, izpovedovanju svoje kulture, v doseganju izobrazbe, v ohranjanju zdravja in podobno. Razslojevanje, ki je zajelo slovenske državljane, vse bolj enim daje, manjšini, drugim, veliki večini, pa jemlje možnosti šolanja, zdravstvene oskrbe, športnega življenja, spoznavanja in okušanja lepote in raznolikosti tega sveta, običajev, stvaritev, skratka načinov življenja Zemljanov različnih kultur.

Bog ne daj, da revni zbolijo. Dodatni zavarovalni steber ga ne bo reševal. Kako sploh naj vanj kaj vloži, če mu še za vsakdanjik zmanjkuje sredstev! Bogati vanj zlahka vlagajo svoje viške, srednjemu sloju, ki je pri nas obsežen, a po košarici mesečne nujne potrošnje raznolik, to le v posameznih primerih uspeva, tistim s primernejšo plačo in manj obsežno družinsko skrbjo za preživetje ust in onim z dna socialne lestvice pa je omenjeni steber nedosegljiv, kot psu klobasa v izložbi.

Kakšna je prava podoba človekove svobode, se pač vsakdo dobro zave šele takrat, ko je pahnjen v življenjsko nemilost in skrhano socialno milost. Miloščina, ki je je deležen ali mora nanjo pristati, je seveda zanj trenutna rešitev, a hkrati ponižanje. In nepravilna družba, v kateri vsakemu pravično in enako svoboda ne sije, je občestvo poniževanja.

Človek torej ni svobodno ali nesvobodno bitje, pač pa vselej bolj ali manj svobodno oziroma nesvobodno. Svoboda je torej odnos, razmerje do drugega. Ujeti smo v mreže odnosov, tvorimo te mreže, imamo svoje mesto, vlogo in položaj v njih, zato v zvezi s tem tudi svojo svobodo oziroma nesvobodo. In ker je interes nesvobodnih biti svobodni, po svobodi hrepenijo, usmerjajo k njej svoja stremjenja in se odločajo za ravnanja, dejanja, ki vodijo do njenih novih obzorij.

Ponavadi ne ločimo svobode od osvobajanja. Tako smo radostni, ko se nečesa osvobodimo, da že oznanjamo, kako smo dosegli svobodo. A ta je nekje daleč, neskončno daleč in nedosegljiva. Pred šestdesetimi leti je svet, in tudi mi, doživljal tiranijo fašizma in nacizma. Ko je bilo to zlo pokončano, se je zdelo, kakor da je prišla svoboda. A v resnici je bila zmaga nad to pošastjo zgolj osvoboditev izpod njenih smrtonosnih krempljev. In že takrat je pesnik preroško zapisal: *svoboda je delo in kruh*. In še kako je to danes še vedno in znova res. In te resnice kakor da ne vidimo, jo spregledamo ali zamolčimo, ko se ponosno oziramo na osamosvojitev in svojo narodno državo. Najmanj njo in njeno bolečino dojamejo tisti, ki vidijo zadnji krik svobode zgolj v tako imenovani parlamentarni meščanski demokraciji in brezobzirni, neomejeni, vsepovsod prisotni tržni ekonomiji. V *novi parlamentarizmu* in *pravici iz dela* se še nikoli niso poglobljali, zmorejo pa s prezirom, posmehom o obojem govoriti. Zadovoljni so s sistemom, po katerem ljudstvo strankam z volitvami podeli mandat odločanja. Nič jih ne moti dejstvo, da izvoljeni pripadniki strank ne preverjajo volje volivcev o vprašanih, o katerih odločajo; pomembna je le politika stranke, njenega vodstva.

Zato temeljne socialne in politične vrednote uporništva in seveda vsak upor kot tak, da bi jih udeležili, dandanes ne prevevata kot vrednotna edinost vseh skupin slovenskega političnega življenja, nekatere pa so obojemu le navidez bolj ali manj naklonjene oziroma zavezane. Besede so jim kot limanice, se pravi, da niso prave, takšne, ki bi jim sledila tudi dejanja.

Dokler ni subjekt politike, se pravi uresničevanja lastnih osebnih, posebnih in skupnih interesov njih izvorni nosilec, mu je ta bolj ali manj odvzeta, odtujena, on pa je njen objekt. Navzočnost subjekta oblasti, torej ljudstva v telesih odločanja, je temelj demokracije.

Meščanski parlamentarizem tej zahtevi ni kos, zato ljudstvo potiska v položaj objekta, od katerega pričakuje izražanje volje le na volitvah ali ob referendumih. Novi parlamentarizem pa teži k trajni navzočnosti subjekta demokracije v politiki, ki je njen izvor in seveda tudi nosilec. Prav z njim bi bilo mogoče dosegati več svobode za vsakogar. In seveda tudi krepitev le-te s konkretizirano odgovornostjo.

Novi parlamentarizem presega strankarske zamejitve, izvoljene od strank osvobaja in povezuje z njihovo volilno življenjsko stvarnostjo, z ljudmi okoliša, ki so jim bili ob volitvah dovolj naklonjeni in katerim naj bi ostali zvesti ves čas svojega zastopanja oziroma opravljanja zaupane jim dolžnosti. Stranke po načelu neposredne ljudske demokracije ne sodijo v parlament, pač pa zgolj po ljudstvu izvoljeni ljudje.

Te bi morale ostati v civilnem ali zunajparlamentarnem prostoru, dejavne v skladu s svojo politično kulturo in sistemsko volilno vlogo, ne pa biti in delovati kot nekakšne oblastne pozicijske ali opozicijske parlamentarne elite.

Novi parlamentarizem predpostavlja in terja oblast ljudstva, državljanov, če hočete, in njihovo trajno navzočnost v organih oblasti po izvoljenih predstavnikih. Le ljudstvo na oblasti je lahko odgovorno za svoj vsakdan in svoj jutri. Odgovornost zavezuje in osvobaja.

Pravzaprav je odgovornost lastnost svobode, kot je pravica njena vsebina. Kdor se odreka svobodi, se odreka odgovornosti, v čemer nisi svoboden, v tistem ne moreš prevzemati odgovornosti. Moralno vprašanje pa je, ali je prav takšno stanje trpeti, sprejemati, se pravi, si ne izbojevati položaja in vloge odgovorne osebnosti za, recimo, kakovost življenja in prihodnosti. Okušati svobodo pomeni javno izražati njeno vsebino, prevzemati odgovornost za njeno usodo, se zavzemati za svet pravičnosti.

Resničnost naj bi bila torej pravičnost. Če je posejana s krivicami, nepravičnostjo, je obtežena z vsebinami nesvobode, recimo nacionalnimi, socialnimi, kulturnimi in podobno. V zvezi z njimi se zgodovina ne bo nikoli končala, presežkov nikoli ne bo, dosežki pa niso nikoli končni. Tako se človek vselej znajde v razmerah, ko občuti, da je v nečem svoboden in enak v pravicah z drugimi ali pa da temu ni tako. Čim bolj je v nečem njegova svoboda prizadeta, njegova eksistenca ogrožena, tem bolj se je oviri pripravljen upreti, tem več je pripravljen storiti, da se osvobodi spon. *Manj strašna noč je v črne zemlje krili, ko so pod svetlim soncem sužnji dnovi*, je zaklical pesnik. In ko je bila naša domovina razkosana, je njen človek stisnil pest v upor, in ko je bilo njegovi domovini ovirana pravica, da si njeni ljudje z lastno državo uvrstijo na sodobno sceno združenih narodov sveta, so jo z vsemi legalnimi sredstvi uveljavili, obakrat za ceno življenja, pri čemer je bila ta v prvem primeru strašna.

Mi državljani Slovenije smo zdaj glede nacionalne svobode tako rekoč na konju. A zaradi nje dandanes kri po svetu še teče v potokih. In ne moremo biti ravnodušni, in nismo. Še posebej je za nas boleča resnica naših bratov in sester, naših rodbin, domačij v zamejstvu. Trdi, neusmiljeno krivični so do Slovencev v Avstriji in Italiji. Ni se jih oprijela misel velikega duha človeštva, Leonarda da Vinci: *Ne bodi lažnivec o preteklosti*. Tako tudi v novi Evropi moramo še in še govoriti resnico, da ne bi kraljevale laži, in z njo terjati to, kar Slovincem v zamejstvu dejansko pripada – etnična svoboda in državljanska enakopravnost.

A ne moremo se pohvaliti z našo socialno svobodo, ki zavisi predvsem od tega, kako so odmerjene pravice iz dela. V zvezi s tem je svoboda ne le pri nas, pač pa v svetu sploh v veliki krizi in na usodni preizkušnji. Morda je tisto najgloblje jedro ali vir porajanja nesvobode prilasčanje nečesa, kar ni tvoje. In takšno početje je bilo vselej normirano in ustrezno uzakonjeno, saj prostovoljno, s pristankom vseh ga ni mogoče doseči. Močni podrejajo šibke in od njih terjajo pristanek, zdaj nekakšno pogodbo za bivanje v nesvobodi. Dokler pač gre, a ko vodovje upora naraste, jezovi popuste. Temu učeno pravimo socialni upori ali v času moderne revolucija. O njej so si vrednotenja zelo nasprotujoča. Tisti, ki jim revolucija streže po oblasti in moči ter privilegijih, je seveda ne obožujejo, drugače pa jo nosijo v srcih onečašчени. Pariški upor zoper fevdalno oblast je še danes cenjen v

očeh meščanstva, kmetstva in delavstva, enako je cenjen upor ameriškega meščanskega severa proti suženjskemu jugu. Drugače pa je z oktobrskim uporom v Rusiji zoper fevdalno, zemljiško in nastajajočo meščansko gospodo. Ta je cenjen zgolj med delavstvom. Meščanstvo povzdiguje le revolucije, ki so njemu pripomogle na oblast, ne pa tudi takšne, ki je bila na barikadah zoper njegovo gospodstvo.

Zato so tako imenovane proletarske revolucije v očeh kapitalistov vredne vsega prezira in obsodbe. Obsojana je tudi naša narodna revolucija v okviru narodnoosvobodilnega boja, s katerim smo si izbojevali zmago nad nacifašizmom, hkrati pa si ustvarili politične in etične temelje za ukinitve izkoriščevalskega družbenega sistema.

Da ne bi izzvenelo, kako so bili revoluciji v sporu med meščanstvom in delavstvom privrženi zgolj teoretiki in ideologi socializma, ko se je ta spopad za novi red njej šele neizbežno približeval, naj navedem misleca in pravičnika iz katoliških krogov, ki jo omenja v zvezi z zahtevo po splošni in enaki volilni pravici, in sicer v svojem prispevku, objavljenem leta 1906 v Katoliškem zborniku: *Ni vse, kar je izšlo iz revolucije, slabo. Revolucija je v politično-socialnem svetu to, kar je orkan v prirodi. Orkan napravi mnoga zla, deluje tudi osvobodilno ..., vse očisti in poživi. Tako se tudi v družbi nabere mnogo nezdravih snovi. Upravičene težnje iščejo duška, a na vsej družbi leži konzervativizem kot mora. Tedaj nakopičena energija z elementarno silo pridre na dan – revolucija pretrese družbo do osrčja. A marsikaj, kar je po nasilnem prevratu dobilo svobodo, je dobro in upravičeno.*

Revolucija torej ni tiranija, zverinstvo, zločinsko početje, pač pa upor zoper zločin, zoper neenakopravnost, izkoriščanje, prisvajanje tujega telesa, tujega dela, je torej način osvobajanja socialno nesvobodnih. Izkoriščanje je temeljni vir vsega zla, vseh razprtij, spopadov, bojov, obračunov, bodisi da želi nekdo le-to ohraniti ali celo povečati, razširiti, bodisi da se mu upre. Upor izkoriščanju je pot k svobodi. Najgloblja bit boja za svobodo tiči prav v izkoriščanju, v poseganju po pravici drugega, v neupravičenem prilaščanju sadov njegovega dela ali česar koli drugega. Na dnu slehernega socialnega vrtinca je preseganje nesvobode, je protest, je upor izkoriščanih, upor neenakopravnih.

In kakor se izkoriščanje razteguje po vsej Zemlji, se tudi upor zoper združuje in dobiva tako zemeljsko razsežnost. Drami se torej človeštvo, nič več zgolj izkoriščani v eni ali drugi deželi. Zbirajo se torej pošastne energije nezadovoljstva in upora, kateremu še ni videti poti in oblike učinkovitega nastopa. Nasproti Davosu Porto Alegro. Prvi so ekonomska in politična elita, drugi pa množstvo civilnih gibanj prizadetega in nezadovoljnega vesoljnega človeštva. Oboji se zavedajo njegovih problemov, a v iskanju rešitev le-teh so si oboji precej različni in močno v laseh. Prvi branijo meščanski red, drugi iščejo rešitev v preseganju tega in v svetovni ureditvi, sposobni reševati usodna vprašanja svobode in civilizacije. To seveda pomeni preobraziti odnose med ljudmi in narodi, tako rekoč ustvariti nov, pravičnejši red, poskrbeti za pravice slehernega Zemljana, življenju pa poiskati smisel izven zasebne gonje za dobičkom.

O tem razmišlja sodobni mislec Ulrich Beck takole: *Ni nam treba iskati argumentov zoper svetovno državo ali zoper državo, ki bi hotela postati skrbnica sveta, saj nam kaj takega res ne grozi. Pragmatično gre bolj za to, da, prvič, vgradimo in vzpostavimo temeljno varnost,*

drugič, da okrepimo družbena omrežja samooskrbovanja in samo-organiziranosti, tretjič, da se v središčih globalne civilne družbe sprožajo vprašanja o gospodarski in socialni pravičnosti v svetovnem merilu ter da ne dopustimo, da bi zamrla. To seveda niso lahke zahteve, terjajo umske, moralne in materialne napore, predvsem pa pripravljenost in voljo bogatih in močnih, da se odrečejo svojih privilegijev in pravic le za sebe.

Doslej zgodovina ne pozna primerov takšnega prostovoljnega odpovedovanja.

Zaskrbljujoče je, kako se človeštvo vse bolj zgošča v velikanska urbana jedra. Nastajajo mesta, ki so večja po številu prebivalcev, kot jih recimo premore marsikatera država. V nekaterih mestih živi nekajkrat več ljudi, kot je duš slovenskega ljudstva. In v vseh mestih sveta je že več kot polovica Zemljanov. Življenje v njih ni nič kaj preprosto, enostavno in varno. Vzdrževati ga, poskrbeti iz dneva v dan za potrebe meščanov tako imenovanih megamest in za tiste, ki v ta prihajajo po poslih, opravkih ali zaradi užitkov in podobno je že pravecata organizacijska umetnija, da ne rečem čarovnija. Seveda se v takšnih vele-mestih ostrijo tudi vsa temeljna socialna nasprotja sodobnega življenja, še posebej pa tista, ki bijejo v oči kot bogastvo in revščina.

Bogati v mestih se počutijo vse bolj ogrožene. Varovati morajo sebe in svoje vidno imetje z najrazličnejšimi sistemi varovanja. V socialno ubožnih se kopičijo ogromne energije nezadovoljstva in zato velika mesta preraščajo v sodobna socialna vnetišča. Težko si je zamisliti, kaj vse bi se lahko pripetilo in kakšni bi bili razpleti dogodkov, če bi se v njih vneli in podivjano vzplamteli nasprotja bede in bogastva, če bi socialno nezadovoljstvo preraslo v uničujoč požar. Z veliko verjetnostjo pa lahko pričakujemo prav v vele-mestih nekakšen začetek vnovičnega očiščenja in pomlajenja človeštva. Zemljani naj bi torej o svoji prihodnosti odločali tam, kjer se vse bolj zbirajo in gostijo, kjer si revščina in bogastvo množično in zgoščeno zastrašujoče zreta iz oči v oči.

Je torej revolucija nekje na obzorju!? Vsekakor, a ne nujno krvava ali pa podobna pobesneli množici, kar niti ni njeno bistvo. Upam si pomisliti na to, da v primeru, da je kar kmalu ne bo, vsaj v blažjih oblikah, nas Zemljane, ne čaka le zelo hudo, da ne rečem strašno barbarstvo, ki je že zdaj grozljivo in dosega pretresljive zločinske tragedije, množična iztrebljanja, mučenja in podobno, pač pa novi vele-mestni socialni spopadi.

Je Zemljan sposoben celo samouničenja, grozi človeštvu samomor oziroma uboj!? Je takšno našo usodo mogoče izključiti, ko smo si tako zelo in nespametno v laseh, ker še nismo presegli miselnosti in prakse, da je važno živeti, ne pa imeti, da pravzaprav ustvarjamo zato, da bi živeli, in da ne živimo zato, da bi imeli.

Morda pa bo za tragičen prezgodnji, splavljeni konec človeštva poskrbela kar narava, s katero smo v vse usodnejšem sporu. Potem bo še dolgo sijalo svobodno sonce, sonce svobode pa bo utonilo v smrti naše civilizacije.

Dokler človeštvo živi uporno, je vendarle upanje, da bo zanj vse več udejanjene svobode, takšne, ki bo po njegovi meri. A treba je doseči, da bo fronta človečnosti stekla skozi vse skupine socialnega humanizma, pravičnosti in solidarnosti, da, skozi slehernika. Torej udejanjati moramo utopijo, korak za korakom, uporno in potrpežljivo, vztrajno in razumevajoče!

Bojan Radovič: SKENOGRAM, 2003, giclée print, 40 x 90 cm

Marko Koščak

PRENOS DOBRIH PRAKS EU – PO POTEH DEDIŠČINE DOLENJSKE IN BELE KRAJINE

Mednarodna konferenca, Otočec, 16.–19. februarja 2005

Udeleženci so prišli z vseh koncev sveta

Na Otočcu se je zbralo okoli 180 udeležencev iz desetih evropskih držav, kar je preseglo vsa pričakovanja organizatorjev in potrdilo, da je tematika celostnega razvoja podeželja in trajnostnega turizma na podeželju aktualna, predvsem in tudi z vidika razvoja v prihodnjem programskem obdobju EU 2007–2013. Udeleženci, med katerimi so bili predstavniki Evropske komisije in Evropskega parlamenta, odgovorni za razvoj podeželja v Sloveniji, predstavniki LEADER Observatorija in drugi mednarodni strokovnjaki s področja razvoja podeželja, so prišli iz Velike Britanije (med njimi tudi člani strokovne ekipe, ki je v letih 1995–1996 sodelovala pri nastajanju projekta Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine), Irske, Finske, Hrvaške, Poljske, Bolgarije, Romunije, Srbije in Črne gore, Makedonije, Italije in Slovenije.

Konferenca je obdelala dva vsebinska sklopa, in sicer priprave Slovenije na prihodnje programsko obdobje 2007 – 2013 in črpanje denarja iz skladov EU na področju razvoja podeželja ter uvedbo programa LEADER, preko katerega naj bi več denarja namenili tudi za druge naloge v kmetijstvu (poleg pridelovanja hrane). Drugi vsebinski sklop je obravnaval desetletne izkušnje in prihodnje izzive projekta Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine, katerega osnovni namen je revitalizacija podeželja preko razvoja trajnostnega turizma in vključevanja naravne in kulturne dediščine v turistično ponudbo tega območja. Projekt Po poteh dediščine je pod okriljem Območne gospodarske zbornice

Novo mesto nekako oral ledino na področju razvoja podeželja v Sloveniji, ko so bili t.i. projekti CRPOV (Celostni razvoj podeželja in obnova vasi) nadgrajeni z RPP (Razvojni projekti podeželja).

V projekt Po poteh dediščine so vključeni številni lokalni prebivalci, podjetniki, nosilci turistične dejavnosti na podeželju, izdelovalci domače obrti, turistični vodniki itd., ki so povezani v partnersko-koordinacijski odbor 26 partnerjev oziroma institucij javnega, zasebnega in nevladnega sektorja. Partnerji že devet let sodelujejo pri izvajanju začrtanih in vsako leto v akcijskem načrtu dogovorjenih aktivnosti, med katerimi so najpomembnejši marketing in trženje ponudbe, razvoj infrastrukture in razvoj človeških virov kot temelja za zagotavljanje kvalitativne in celovite ponudbe zasebnega sektorja.

Projekt Po poteh dediščine je na osnovi pozitivnih izkušenj iz Dolenjske in Bele krajine pljusnil tudi na nekatera druga območja tako v Sloveniji kot v tujini. Prav gotovo je lahko tovrstni pristop (tako so ugotavljali udeleženci v delavnicah na konferenci) ena od možnosti razvoja podeželskega prostora. Seveda pa mora vsako okolje in lokalno prebivalstvo v njem ugotoviti, kaj je tisto pravo za njihov lastni razvoj. Pomembno je zavedati se, da iz informacijske postajamo »sanjska družba« in zato moramo »prodajati« doživetja in zgodbe, ki bodo znale prenesti pomembne informacije in se hkrati dotakniti src ljudi. Naloga marketinga in tistih, ki se z njim ukvarjajo, pa je, da take zgodbe znajo ponuditi in prodati sodobnemu

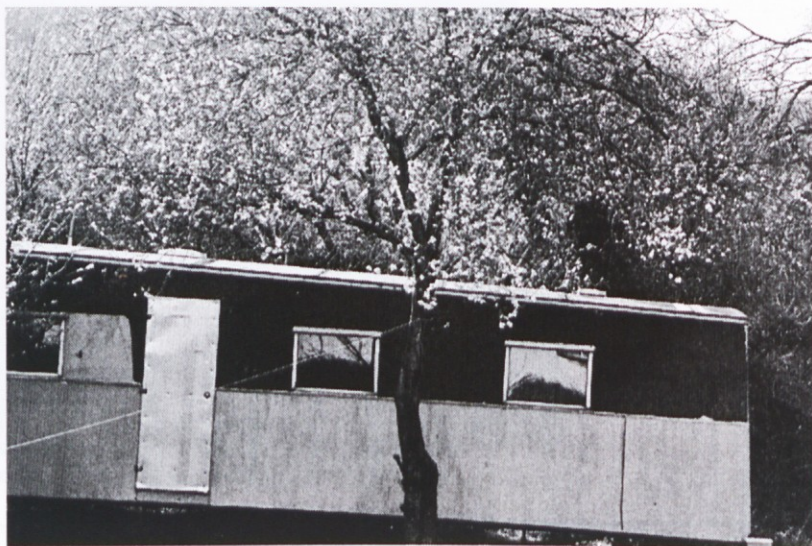
turističnemu trgu tako doma kot tudi v tujini.

Razprava o prihodnjem razvoju podeželja v EU je vključevala tematike, kot so turizem na kmetijah, različne dopolnilne dejavnosti, trajnostni razvoj in varovanje kulturne krajine ter spremembe obstoječe pobude LEADER v prihodnjem programskem obdobju EU. Vključevanje države je pri tem nujno, seveda pa je prav tako nujno tudi aktivno sodelovanje civilne družbe pri načrtovanju razvojnih aktivnosti in njihovi izvedbi. Politika razvoja podeželja, cilji in usmerjenost pomoči v programskem obdobju 2007–2013 bodo razdeljeni v tri osi. Prva os naj bi izboljšala konkurenčnost kmetijskega sektorja s podporo prestrukturiranju (predvidenih je 15 ukrepov), druga os bo namenjena varovanju okolja in podeželske krajine s podporami upravljanja z zemljo (12 ukrepov), medtem ko naj bi tretja os povečala kakovost življenja na podeželju in spodbudila več gospodarsko zanimivih dejavnosti (8 ukrepov). Sofinanciranje iz prve osi bo v višini 15 odstotkov, iz druge v višini 25, iz tretje v višini 15 in za izvajanje programa LEADER 7 odstotkov vrednosti celotnega programa.

V različnih delavnicah, v četrtkovem popoldanskem in petkovem dopoldanskem delu, so strokovnjaki in vodje projektov predstavili, kako in na kakšen način poteka delo na različnih območjih po vsej Evropi. Tako so bile predstavljene izkušnje iz dveh, po mnenju mnogih najuspešnejših držav v EU pri črpanju razvojnih sredstev, Finske in Irske, kot tudi iz Srbije in Črne gore, Makedonije in Hrvaške ter drugih držav, ki se sedaj pripravljajo za vstop v članstvo EU.

Seveda pa je ves čas konference oziroma dan pred njo in po njej potekal bogat spremljajoči program, ki je vključeval ogled posameznih lokacij projekta Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine, predstavitve različnih kulturnih vsebin, folklore, kulinarike in vsega tistega, kar vse bolj in bolj postaja prepoznavno za ponudbo območja Dolenjske in Bele krajine.

Udeleženci konference so tako poleg strokovnih vsebin in izmenjave medsebojnih izkušenj doživeli in spoznali tudi pravo kulturno in kulinarčno ponudbo Dolenjske in Bele krajine ter ponesli s sabo prijetne spomine na gostitelje in ostale udeležence konference.

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 2 / 2005

PREDLOG USTANOVITVE POKLICNEGA GLEDALIŠČA V NOVEM MESTU

V sredo, 2. marca, ob 14. uri se je projektni svet za ustanovitev polpoklicnega gledališča v Novem mestu zadnjič sestel. Tokrat z eno samo točko dnevnega reda: Predaja predloga o ustanovitvi poklicnega gledališča v Novem mestu županu mestne občine Novo mesto mag. Boštjanu Kovačiču.

V času od novembra meseca v letu 2003, ko je bil projektni svet imenovan, do sestave in predaje predloga o ustanovitvi poklicnega gledališča, se je projektni svet seznanil z dolgoletno in bogato tradicijo novomeške gledališke dejavnosti, ki se je začela v letih pred koncem devetnajstega stoletja in sega z vzponi in padci do sredine devetdesetih let dvajsetega stoletja, in se o njej pogovoril. Bogato gledališko tradicijo Novo mesto s širšo okolico nedvomno ima.

Seznani smo se z analizo gledališkega programa in obiska predstav, ki jo je za Kulturni center Janeza Trdine pripravila gospa Mira Maljuna. V obdobju od leta 1994 do 2003 si je 56.440 gledalcev ogledalo 236 različnih gledaliških predstav, ki so bile odigrane 638-krat. To pomeni, da je bil poprečen obisk na predstavo 89,16-odstoten. Zelo dober torej.

Nismo pozabili na podatke iz ankete o obnovi in namembnosti Narodnega doma, ki sta jo pripravila Društvo Novo mesto in Mestna občina. Iz odgovora na vprašanja v anketi je razvidno, da velika večina

izkazuje zanimanje in potrebo po ustanovitvi poklicnega gledališča.

Ugotovitev, da je širša regija, ki vključuje Dolenjsko, Belo krajino, Posavje in Kočevsko oziroma pokrajina z mesti, kot so Novo mesto, Metlika in Črnomelj, Brežice in Krško, Trebnje in Kočevje, edina v naši mladi državi brez poklicnega gledališča, pa je že zelo, zelo stara, žal pa še vedno drži. Prebivalci tega geografsko obširnega prostora nedvomno potrebujejo poklicno gledališče kot kulturno institucijo, ki se ukvarja z "živo" kulturo.

Saj druge ne premore.

Novo mesto je po ekonomski moči eno najpomembnejših regijskih središč v Sloveniji. Ima vrsto osnovnih in srednjih šol, visoke šole, resno se je lotilo priprav za ustanovitev univerze ... V zadnjih desetih do petnajstih letih so poklicne in nepoklicne kulturne dejavnosti doživele velik razmah, ne samo po obsegu, ampak tudi po kakovosti. In ni jih malo, ki so odmevne in pomembne ne le za lokalno okolje in v njem, ampak za vso državo, in katerih "dobri glas" sega čez meje države.

Smo na začetku novega tisočletja, priključili smo se Evropski skupnosti, imamo močne in uspešne gospodarske družbe in bogato kulturno preteklost in sedanjost, ki ji manjka poklicno gledališče. Zato smo prepričani, da je zdaj pravi čas, da ga ustanovimo. Za sedanje in predvsem za bodoče rodove.

Ivica Križ

KO ŠE NI BILO VZMETNIC JOGI

Etnološka razstava, Belokranjski muzej Metlika, Metliški grad, Ganglovo razstavišče, 12. oktober 2004 – 10. april 2005

Otvoritev je bila prijetna tako, kot jo znajo pripraviti gostoljubni Belokranjci. Na lep, a že malo hladen jesenski večer je po otvoritvenih govorih zazvenela glasba učencev Glasbene šole v Metliki, po grajskem dvorišču pa je zadišalo po sveže pečenem kostanju, h kateremu se je lepo prilegla mlada portugalka.

Razstavo sta avtorici zasnovali v dveh delih. Kot pove že sam podnaslov, razstava prikazuje ambientalno postavitve delavnice tapetnika in sedlarja Antona Koželja. Drugi del pa pripoveduje, kje in na čem so spali Belokranjci v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja.

Avtorici razstave sta etnologinji Andreja Brancelj Bednaršek (tudi direktorica muzeja) in Anita Matkovič (kustodinja). Pri postavitvi razstave sta sodelovala še Ana Gomolj in Viljem Pavlovič. Razstavo spremlja obsežna zloženka v slovenščini in angleščini, ki jo lepo dopolnjujejo fotografije in načrti. Besedila je lektorirala in prevedla agencija Amidas iz Ljubljane. Grafično oblikovanje in računalniško pripravo ter natis zloženke in panojev je prispeval Luminus iz Novega mesta. Razstavo je omogočilo in podprlo poleg Ministrstva za kulturo tudi več sponzorjev, ki so navedeni v zloženki.

Leta 2003 je Belokranjski muzej pridobil dragoceno obrtno delavnico metliškega sedlarja in tapetnika Antona Koželja (r. 1913, u. 1998), kar je bil tudi povod za pričujočo razstavo. Antonov oče Jernej, doma s Trojan (1886–1967), si je v Metliki ustvaril družino in leta 1913 tu odprl svojo lastno obrtno delavnico. Sino-va Anton in Slavko sta nadaljevala očetovo delo. Mlajši Slavko v očetovi delavnici, starejši Anton pa je svojo delavnico odprl leta 1953 in jo vodil do leta 1973.

Kolegi iz Belokranjskega muzeja so lahko upravičeno veseli in ponosni, da jim je uspelo za muzej pridobiti Antonovo delavnico z vsem pripadajočim pohištvo, orodjem, stroji, zalogami surovin ter notranjo opremo. Avtorici sta se odločili za

ambientalno postavitve celotne delavnice, v katero nas vabi sam mojster Anton Koželj (fotografija – silhueta v naravni velikosti), obiskovalca kar sama povleče v svojo notranjost in ga postavi v čas, ko je mojster še delal. Ambientalne postavitve imajo svoj poseben čar. Na eni strani z dokumentarnostjo in povednostjo samega gradiva, na drugi strani pa nosijo nek poseben čustven naboj, ki gledalca tudi osebno angažira.

Drugi del razstave prikazuje 12 postelj oziroma ležišč, na katerih so spali prebivalci Bele krajine. Avtorici ugotavljata, da je tema slabo raziskana, zato sta morali sami s terenskim delom pridobiti podatke in tudi eksponate. Seveda se je bilo potrebno pri najpreprostejših in ponavadi improviziranih ležiščih, ki se niso ohranila, zateči k rekonstrukcijam. Tako je rekonstruirano ležišče na stelji s kožuhom, ležišče hlapca v jaslih s steljo in starimi oblačili ter postelja revnejšega prebivalstva s preprostim lesenim ogrođjem, s slamo, prekrito s plahto iz grobega, doma izdelanega platna. Za pokrivalo je služila preprosta volnena odeja.

Nato sledijo že prave postelje s »štrozaki«, napolnjenimi s peruškovino (koruznico) in postelje z »modroci«, »federmodroci«, divani, ki so jih izdelovali domači tapetniki, polnjeni so bili z morsko travo in žimo. Za del se zaključuje z novim, še v plastično folijo ovitim jogijem, ki ga je leta 1962 tovarna Meblo ponudila tržišču. Ta je sčasoma postal kar sinonim za vse vrste vzmetnic. Avtorici sta smiselno in domiselno uporabili ta pojav v naslovu svoje razstave in časovni omejitvi raziskave. Tudi v tem delu skušata z delno ambientalnimi postavitvami in originalno opremo postelj zvabiti gledalca v nek drug čas in okolje. Razstavo spremljajo dokumentarni terenski posnetki in besedila na panojih. Duhovito rešitev predstavljajo podnapisi k vodilnim eksponatom v obliki kratkih pripovedi,

Ivica Križ
KO ŠE NI BILO VZMETNIC JOGI

izvlečkov iz besedil posameznih avtorjev in odlično, nazorno dopolnjujejo razstavljeno gradivo.

Seveda pa tema kar kliče k nadaljevanju in kot sta zapisali sami avtorici: »Kako so ljudje spali in

čemu vsemu so bile postelje namenjene, pa je druga zgodba, ki presega tu načrtane okvire.«

Verjamemo, da bomo v Belokranjskem muzeju kmalu videli tudi nadaljevanje zgodbe.

Razstava Ko še ni bilo vzmetnic jogi v Belokranjskem muzeju: pogled v ambientalno postavitve tapetniške in sedlarske delavnice Antona Koželja; foto: Ivica Križ

Ivanka Počkar

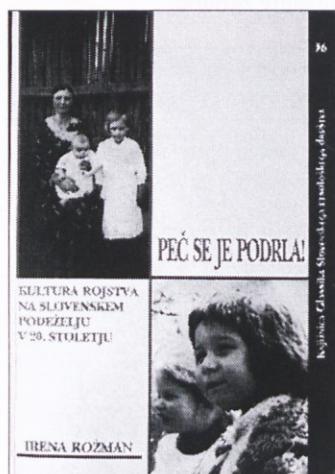
PEČ SE JE PODRLA

Rožman, Irena. *Peč se je podrla! : kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju*, (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 36). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004. 171 str., ilustr.

Dr. Irena Rožman, draga in tenkočutna kolegica, ki se je iz Dolenjske preko Štajerske znova povrnila na Dolenjsko, tokrat živeti v dolenjsko središče, je svoje etnološke korenine poglala nekje na meji med Štajerci in Dolenjci. Nekje na meji zato, ker je z dušo in srcem še zdaj rada tako med prvimi kot drugimi. Tudi zato, ker jo ob uspehu hočemo imeti eni ali pa drugi za svojo. Zanj se je sicer *peč podrla* slovenski materi v Nemčiji, kjer jo je preživljanje nežne otroške dobe zaznamovalo z izkušnjami bivanja tedaj in za kasneje. Sledilo je življenje v vasici ob Krki na Dolenjskem, nato šolanje in življenje v mestu ob Savi na Štajerskem. To je bil čas, ko se je je *prijela* etnologija in je, hvala bogu, ni več spustila od sebe. Irena Rožman je namreč primer uspešne etnologinje.

Teme njenega raziskovanja so

tiste, ki se v njih (prej ali slej) najdemo vsi, saj so nanizane v čarobnem krogu rojstva in smrti, in so v tem univerzalne. Nadgrajene so z ugotavljanjem obredij in z razkrivanjem skrivanih stvari – tabujev. Pri raziskovanju Rožmanove pritegne njihova razčlenitev, razumevanje, odkrivanje vzrokov za njihovo tabuiziranje, in še posebno, ker vse to napravi na podlagi podatkov, izpričanih na terenu. Začela je v tem krogu, čarobnem liku, ki lahko nima ne začetka ne konca ali pa oboje hkrati in celo kjerkoli. *Saj v krogu vse se le vrti/in rojstvo-smrt/bogve komu in kje/kazalca zdaj prekrivata [...]* (Janez Kolenc, Pismo). Začela je s temo smrti, kjer se vse konča ali pa tudi začne. Vmes se je lotila še mnogo tega, kar je med smrtjo in rojstvom. Zdaj je razkrila rojstvo. Medtem ko je pri temi rojstva izha-

jala iz težnje, da bi "bolje in dokončno razumela tisti trenutek v človekovem življenju, ki mu daje legitimnost" (Rožman 2004: 9) – ta trenutek je torej smrt – smemo misliti tudi o rojstvu kot tistem, ki prav tako daje človekovemu življenju legitimnost. Le da ob rojstvu, še nekako *nezaslужno*, ob smrti pa tudi z *zaslugami za minulo delo*, pa čeprav je bil otrok v preteklosti včasih manj vreden od kruha. Po smeri raziskovanja – od smrti do rojstva – me avtoričin pristop simpatično spominja na Kovačičevo pisanje, ki (sicer na starost) sklene krog z Otroškimi stvarmi. Lahko se tudi zdi, da je vzrok za lotevanje tém v zaporedju, v katerem so ostale "stvari" (življenje, starost, smrt) obravnavane prve, občutenje in priznavanje njihove večje legitimnosti. Človek pač počasi rešuje smisel svojega obstoja.

Monografija *Peč se je podrla!*, natisnjeni prvenec etnologinje Irene Rožman (sicer tema njene doktorske disertacije), je smiselna celota podobne kulture rojstev na slovenskem podežlju v 20. stoletju. Objavljeno delo je prva celovita raziskava tega področja pri nas. Avtoričini uspešni rezultati dela so plod različnih načinov dela, večina ugotovitev je pridobljena z demografskimi analizami in terenskimi delom. Zlasti je pomembna dopolnjujoča uporaba metod, kvalitativne (tj. intervju in opazovanje z udeležbo) in kvantitativne (merjenje pojavov), saj "številke dajejo pogled v splošnost, medtem ko jih šele besede povežejo v smiselno celoto" (Rožman 2004: 20). Delo Rožmanove pa je znova potrdilo tudi ustrezen pristop k etnološkemu terenskemu delu, torej ne z oblikovanimi teorijami, ki jih ustno izpričanje potrdi ali zavrne, ampak slišanje in razumevanje življenjskih zgodb in znotraj njih vgrajenih podatkov za raziskovalno témo. S takšnimi načini dela je Rožmanova pridobila najbolj resničnega od možnih vpogledov v sicer občutljivo temo iz človekovega življenja, obenem pa so bili dobljeni podatki že umeščeni v čas, prostor, družbeno okolje itd. – torej niso bili značilno sistematično odbirani in izloženi od vseh drugih. Nasprotno, avtorica jih je poleg tega še umestila znotraj delovanj različnih "političnih, družbenih in gospodarskih procesov, ki potekajo med makro in

mikro družbenim okoljem". Poleg tega je osrednja tema knjige o kulturi rojstev – rojevanje na domu – umeščena v življenjski ritem podgorske vasi Velike Brusnice, ki je povedan z viri za preživetje, bivanjsko ravnanje, prehranjenostjo prebivalstva, oskrbo z oblačili in delitvijo dela med spoloma – bistvenimi osnovami za življenje. Brez razumevanja teh sestavin in izven pojasnjene družbene ureditve ne moremo razumeti kulture rojstev. Vse poglavitne teze podkrepčujejo posameznosti, ki s številnimi zgledi ponazarjajo in so spretno združene v splošne ugotovitve. Celota je tako dobila smisel z razkrivanjem okoliščin, v katerih je posameznik začel živeti, torej z odstranjenim pogledom na "celoten način življenja in mišljenja kmetov v preteklosti" (Rožman 2004: 18).

Ime knjige je marsikomu najprej povsem nepovedno, vendar nato večkratno pojasnjeni rek *Peč se je podrla!*, posrečeno izbran kot glavni naslov knjige, stoji na čelu izvrstnega etnološkega dela kot neminljivi dokument slikovitega izražanja slovenskega človeka. Izraz za porod *Peč se je podrla!* je izpričan med avtoričinimi informatorji, bil pa je živ tudi širše, nenazadnje se je ohranil tudi v marsikaterem leposlovnem delu (npr. iz življenja na Kočevskem): *Če se je kdo pošalil, ali je res, da se je pri njih spet 'peč podrla', se je suhljati Pezdirc pol veselo pol vdano opravičeval: 'J-j-jest se Micke v-v-več dotaknem, p-p-pa je vele dejte'* (Beličič Vinko: Sedem ur po starem kraju. V: Rast-L.VI, št. 5–6 (35–36), okt. 95, 369). Povezanost načina jezikovnega izražanja z različnimi vrstmi kulturne dediščine, od duhovne do materialne, smo ponovno močno začutili, ko smo naslovni rek *Peč se je podrla!* (neuspešno) poskušali prevesti v angleščino, ker niti v EU ne izven nje ni mogoče najti podgorskih Dolenjcev ali takšnega "angleškega Podgorja" iz 20. stoletja, kjer bi bil v materialni kulturi angleškega podežlja izpričan obstoj tradicionalne *krušne peči*.

Za nadvse skrbno zbrano in odlično interpretirano gradivo iskrene čestitke avtorici, vsem nam pa pravim, *sakrament*, pravi etnolog *ne mudi časa* za razpredanjem o tem, kaj lahko kdo stori za etnologijo jutri, ampak sam napravi danes.

»KJER JE VASÍCA, JE TUDI VODÍCA«

**Leopold Sever: Pozabljene vode. Mali vodni viri v občini
Ivančna Gorica nekoč in danes.**

Leopold Sever, učitelj biologije in kemije v pokoju iz Ivančne Gorice, se že vrsto let ljubiteljsko ukvarja z zbiranjem podatkov o preteklosti občine Ivančna Gorica. V občinskem glasilu Klasje občane seznanja z njeno najstarejšo in nekoliko mlajšo zgodovino. Zanimivost njegovih prispevkov je, da si avtor pri razlaganju najstarejših arheoloških artefaktov pogosto pomaga z venetsko teorijo.

Po prvi knjigi iz leta 2003 (Iskal sem prednamce, dokazi in razmišljanje o starožitnosti Slovencev na dolnjemskem zahodu) so Pozabljene vode njegova druga knjiga, ki jo je v letu 2004 izdalo Turistično društvo Ivančna Gorica. V njej so predstavljeni vodni viri v občini Ivančna Gorica. Z njihovo predstavitvijo je želel avtor ohraniti spomin na nekdanji pomen, predvsem pa opozoriti na pomen njihovega ohranjanja za današnji čas. Po njegovem imajo vodni viri – naj gre za stalne, občasne ali stoječe vode – izjemno vlogo pri ohranjanju ravnovesja v gozdnih, travniških, poljskih in pašniških ekosistemih. Vodni viri so del naše dediščine, ki nam olepšujejo sedanost in jo lahko preudarno vključimo tudi v turistično ponudbo. Njihov poseben pomen avtor vidi tudi v rezervi čiste pitne vode ob vedno večjem onesnaževanju.

V prvem delu knjige pisec pouči bralca o zgodovini malih vodnih virov v občini Ivančna Gorica. Tipološko predstavi vodne vire, ki jih razdeli na stoječe in rahlolihoče vode (studenec, štirna, bič, bajer, kal, škavba, luža) ter na tekoče vodne vire (reka, potok). V predstavitvi se posveti predvsem prvi skupini vodnih virov. Ugotavlja, da so jih naši predniki znali razvrščati glede na kvaliteto vode od studenca, ki je za njih predstavljal najkvalitetnejšo, do luže kot najmanj kvalitetne vode. Vsak tip vodnega vira avtor v knjigi posebej predstavi. Navede izvor pojma, njegov pomen in na posameznem konkretnem primeru razloži njegove

skupne značilnosti. Pri studencih in bajerjih opozori tudi na njihovo obredno čaščenje (npr. Metnajski in Dražanski Drmožnik).

Drugi del knjige namenil predstavitvi nekaterih pomembnejših projektov na temo ohranjanja in promocijo vodnih virov, pri katerih je sodeloval. Izpostavil je raziskovalni tabor Ambrus 89, pisanje rubrike z naslovom Kje so tiste vodice, ki so včasih bile v občinskem glasilu Klasje, kjer je avtor opisal že preko petdeset primerov malih vodnih virov, ter projekt postavitve spominskega obeležja vodi v Ivančni Gorici, katerega zasnovu je pripravil.

V tretjem delu knjige avtor na kratko predstavi koncept oblikovanja spomenika vodi, ki ga je občina dala postaviti pred trgovino Vele v Ivančni Gorici leta 2004. V tem delu knjige je zanimiva zlasti njegova razlaga vode kot vira čaščenja. Z analizo fizikalnih lastnosti vode razloži njeno trojnost. Po njegovem je voda edina snov v naravi, ki po naravni poti redno prehaja v vsa tri agregatna stanja: trdo, tekoče in plinasto. To izjemnost vode so po njegovem opazili in častili že naši prednamci (Veneti) in jo razumeli kot božje znamenje. Pri tem se sklicuje na nekatere stare venetske napise, kot dokaz iz njemu znane bližnje okolice pa navaja arheološko najdbo – kamnito ploščo s tremi krogi, ki so jo našli pred sto leti v Škocjanu pri Turjaku, ko so kopali temelje za novo cerkev. Poleg tega navaja še nekaj drugih dokazov, ki po njegovem pričajo o tem, da je bilo v Škocjanu pri Turjaku v davni dobi vodno svetišče, iz katerega se je kasneje razvila škocjanska prafara. Troednost vodnega božanstva so častilci vodnega božanstva po njegovem imenovali sveto trimožje (voda = muža, moča in od tu tudi trimožje, trimočje, trivodje). Kot dokaz za to navaja čaščenje izvira in potoka Drmožnik v Spodnji Dragi, ki je bilo med domačini živo do sredine 20. stoletja.

V zadnjem, četrtem delu avtor

predstavi topografijo vodnih virov v občini Ivančna Gorica. V dvanajstih ivanškogoriških krajevnih skupnosti je ugotovil kar 212 vodnih virov, ki so zanimivi iz etnološkega, zgodovinskega, arheološkega, religioznega ali naravovarstvenega vidika. Njihove značilnosti predstavi po posameznih krajevnih skupnostih, njihove lege pa označi na kartah.

O knjigi Leopolda Severja lahko strnemo, da gre za izjemno zanimivo poljudno napisano knjigo. Zanimivost knjige predstavlja poseben avtorjev pristop k problematiki vodnih virov. Njegovo izhodišče predstavlja venetska teorija, arheološki artefakti, ustno izročilo in naravoslovno vedenje o vodi in vodnih virih, s pomočjo katerih razlaga njihovo poimenovanje. Tako je poskušal dokazati, da imajo poimenovanja vodnih virov svoj izvor v prazgodovini (po njegovem v času Venetov. O (ne)znanstveni teži njegovih domnev bodo morali povedati svoje še arheologi, etnologi in drugi. Vendar pa avtorjeva ideja pri bralcu vzbuja domišljijo, s katero ga vodi po skrivnostnem labirintu naše preteklosti.

Za razliko od doslej znanih naravovarstvenih, geografskih in etnoloških parcialnih študij vodnih virov je avtor v svoji knjigi izpostavil predvsem njihov antropogeografski in

mitološki vidik. Zanimal ga je fizični in metafizični odnos domačinov do vodnih virov v preteklosti. Posebno vrednost knjigi daje predvsem natančna topografija vodnih virov v občini Ivančna Gorica s predstavitevjo na kartah z obvezno razlagalno legendo. Knjigo bogati tudi širok izbor novejših ter nekaj starih dokumentarnih fotografij vodnih virov oz. njihove uporabe, žal brez navedbe, kdo in kdaj jih je posnel ter kdo jih hrani. Slabost knjige pa je, da avtor v njej ne navaja virov in literature, ki jih je uporabil pri pisanju.

Avtor knjige Pozabljene vode je načel aktualno temo o varovanju in ohranjanju voda. Ugotavlja, da ni več daleč, ko se bo človeštvo borilo za pitno vodo, zato bralca s knjigo nagovarja, naj se do ohranjenih vodnih virov obnaša preudarno in poskrbi za njihovo varovanje in ohranjanje. Teh je namreč vse manj in tonejo v pozabo, na ta način pa izginja tudi del naše identitete. S knjigo prispeva avtor k duhovni zakladnici ter k poznavanju in promociji značilnosti zahodnodolenjskega krasa ter k odkrivanju kulture uporabe vodnih virov v tem delu Dolenjske. S tega vidika predstavljena knjiga ponuja prijetno branje za laike in za strokovnjake z različnih družboslovnih in naravoslovnih področij.

Rasto Božič

VSE TE ZGODBE

Sonja Lovrenčič & ses amis, Toutes ces histoires, Goga musica, Novo mesto 2004

Ko smo že mislili, da je založba Goga zaključila sezono 2004, je v zadnjih dnevih decembra izšla poleg izredne izdaje Jazzon II – Velika nagrada za najboljšo slovensko jazz kompozicijo, še plošča Sonje Lovrenčič, ljubiteljice francoskega šansona iz Slovenske Bistrice.

Gre za po svoje zanimivo izdajo, saj se tokrat naša domača pevka predstavlja s popolnoma francoskim

repertoarjem, celo več, dodanih je nekaj slovenskih zimzelenih in v vseh pogledih najuspelejših popevk vseh časov, prvič prevedenih v francoski jezik. Tako ob nekaterih nesmrtnih šansonih *Aime-moi, Les feuilles mortes, Ne me quitte pas, La vie en rose*, velikih avtorjev, kot Henri Salvador, Bernard Michel, Joseph Kosma, Jacques Prevert, Jacques Brel, Edith Piaf itd., povsem

enakopravno stojijo pesmi Jureta Robežnika in Gregorja Strniše *Orion – L'Orion*, Mojmirja Sepeta in Elze Budau *Poletna noč – Cette nuit d'été*, Brez besed – *Sans un mot*, Jožeta Privška in Gregorja Strniše *Ne prižigaj luči v temi – N'allume pas la lumière cette nuit*.

Sonja Lovrenčič je sicer profesorica francoskega in angleškega jezika ter ljubiteljska pevka, ki si je vedno želela združiti lastno znanje in ljubezen do jezika z glasbo. Sama je vse slovenske pesmi prevedla v francoščino, lektorirala sta jih Patricia Košir in Primož Vitez. Program, sestavljen iz francoskih šansonov, ki sta ga oblikovali z Dragico Kladnik-Dado, je najprej zaživel v duetu s kitaristom, sčasoma se je oblikoval kvartet in prišlo je do zamisli o plošči, ki je nato ob pomoči številnih predvsem lokalnih pokroviteljev tudi izšla. Vse se je odvijalo pravzaprav zelo hitro. Ploščo so v lanskem novembru posneli v Studiu RTV Maribor, glasbeni producent je bil Danilo Ženko in zadeva je po dobrem mesecu dni že prišla na dan.

Ker nosi plošča naslov *Sonja Lovrenčič in njeni prijatelji*, je jasno, da je k sodelovanju povabila številne glasbenike. Odzval se je del mariborske jazzovske srenje. Tako ploščo po glasbeni plati lahko uvrstimo med jazzovske izdelke in jo kot tako tudi poslušamo. Pevka je tukaj pristala le za okras, čeprav gre za njeno izdajo. Kljub spoštovanju do vsega opravljenega dela in ljubezni do glasbe moramo ugotoviti, da pevka ni brez posluha in tudi pesmi odpoje povsem brez odklonov. Vendar po daljšem poslušanju postaja vse bolj jasno, da je njen glas neizrazit, dikcija mesto-

ma težko razumljiva, vokalno ne izplava iz solidne glasbene spremeljave. Ne bi je rad užalil, vendar me je njeno petje hitro začelo dolgočasiti. Vedno isti ton, vedno isti pristop in vedno ista neizrazita čustva, skratka nobene iskre, ki bi vse skupaj dvignila iznad povprečja.

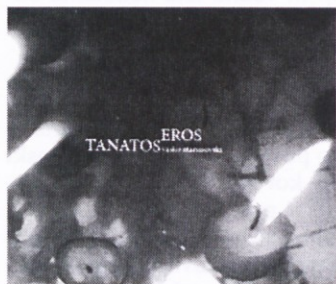
Tembolj so se odrezali glasbeniki, ki so se za glasbeno opremo in priredbe res trudili. Pristopi in aranžmaji so povsem novi, tako francoski šansoni kot slovenske popevke nastopajo v povsem novi preobleki, precej bolj sodobni, kot smo jih vajeni. Glasbena osnova je seveda jazzovskega porekla, včasih celo spomni na spremljavo velikega orkestra, drugič je začinjena s ščepcem rocka, harmonika Tomaža Gučka prispeva nezmotljivi »pariški« odtенок.

Sodelovali so še: pianist Dejan Pečenko, kitarist Marko Zaletelj, kontrabasist Ewald Oberleitner in bobnar Dušan Novakov ter gostje: Janez Vouk (trobenta in krilovka), Miha Vavti (tenor in bariton saksofon), Vid Žgajner (pozavna) in Mateja Kremljak (flavta). Za priredbe so poskrbeli: Izidor Lettinger, Dejan Pečenko in Marko Zaletelj. Torej, cela vrsta znanih instrumentalistov kot podpora šibki pevki, kar precej krni glasbeno podobo. Ploščo lahko razumemo tudi kot dokument velike ljubezni do glasbe in francoskega jezika na prvem mestu ter pohvalimo dobro zasnovano in izvedeno glasbeno opremo. Seveda ne gre pozabiti oblikovanja ličnega ovitka, tokrat delo Studia Astera, d. o. o.

Še nekaj. Nikjer na ovitku ni navedena zaporedna številka izdaje, namreč gre za sedemnajsto izdajo izpod okrilja novomeške Goge.

GLASBA NA RAZPOTJIH

Vasko Atanasovski, Tanatos Eros, Goga musica, Novo mesto 2005

Eros – Tanatos, Ljubezen – Smrt, ali je v teh dveh pojmih zajet ves smisel življenja, kot je nekdanji Alojz Gradnik, vodi ljubezen mogoče v smrt? Mariborski jazzovski glasbenik in skladatelj je z obratnim obrazcem naslovil svoj novi izdelek, Smrt – Ljubezen, zamenjal je izhodišči. Govori njegova glasba, če sodimo po naslovu, najprej o smrti in se šele nato dotakne ljubezni, ali je vse to, kar slišimo na plošči, le vmesni del, življenje omejeno s tema razpottjema? Pravi razlog za izbiro naslova je verjetno znan zgolj avtorju, mi lahko ob njegovi glasbi le razmišljamo in se medtem podajamo na spolzka tla globokih življenjskih misli.

Tanatos Eros je naslov plošče, ki jo je ta izvirni, kreativni, domiselni in delavni glasbenik v januarju, kot svoj peti album po vrsti, izdal pri novomeški založbi Goga oziroma znotraj zbirke Goga musica. Zadnja plošča iz Goginega niza, ki nosi številko osemnajst, je že drugi projekt Mariborčana Vaska Atanasovskega za to založbo, katere uspešno poslanstvo smo na straneh te revije že večkrat predstavljali. Omenimo le naslov in zasedbo prvega sodelovanja, *Suite de passion/Suita pasijonska*, *Atanasovski-Berden-Bartoli trio*, plošča je izšla leta 2003.

Vasko Atanasovski zadnja leta sodi v sam vrh domačih jazzovskih ustvarjalcev novejšje generacije, ki se ne zadovoljuje več samo s preigravanjem standardnih obrazcev in ne pluje le s tokom tako imenovanega sredinskega vala jazz, *mainstreama*, ampak z iskričimi zamislimi posega na mejna stilna območja, išče in raziskuje znotraj glasbene tradicije ter jo bogati in nadgrajuje z improvizacijo ter se pri iskanju lastnega izraza pogosto povezuje z glasbeniki iz sosesčine. Delovanje tako različno od omejenosti, samozadostnosti in priletnosti večinske slovenske zabavne glasbe. Naše jazzovske glasbenike tako pogosto slišimo igrati ob boku tujih, prav tako so tuji glasbeniki pogosti gostje na snemanjih

in nastopih. Naj se sliši še tako oguljeno in prežvečeno, jazz res ne pozna meja.

Torej, Atanasovski ima za seboj pet samostojnih plošč, za katere je prejel številne pohvale domačih in tujih poznavalcev, nastopal je na vrsti pomembnih festivalov in prireditvah, v Mumbaju in New Delhiju v Indiji se je udeležil Evropskega tedna kulture, nastopal je v Švici, Avstriji, Italiji, bil je gost vseh pomembnejših slovenskih odrov in hrvaške televizije, med nastopajočimi dunajskega Avantgarde Music Festa, nizozemskega festivala Rasa in Euro Jazz Festivala v Atenah. Je član in ustanovitelj več zasedb, sodeloval je z množico domačih in tujih glasbenikov, nekaj jih najdemo tudi na njegovem zadnjem albumu.

Tanatos Eros je bil z mednarodno zasedbo predlani posnet v mariborskem Studiu 22 RTV Slovenija. Na avtorskih posnetkih slišimo Atanasovskega kot altovskega in sopranskega saksofonista ter flavtista, prisotnih je tudi nekaj malega njegovih vokalnih posredovanj. Ostalo zasedbo, ki nastopa z imenom Adraba Ensemble, sestavljajo še madžarski violinist Zoltan Lantos, izredni italijanski harmonikar-akordeonist Simone Zanchini, mariborski kitarist Igor Bezget, ki prebira tudi dvanajststrunsko arabsko lutnjo, imenovano ud, italijanski kontrabasist Roberto Bartoli in mariborski mojster tolkal Nino Mureškič. Na dveh posnetkih kot gost sodeluje domači pianist Dejan Berden, v treh skladbah slišimo prispevek dekleške vokalne skupine Kebataola.

Vasko Atanasovski se nam v teh skoraj trinajsetih minutah glasbe predstavi z izrazitim čutom za melodijo in ritem bolj kot skladatelj ter predvsem kot dovršen aranžer, čeprav sta njegov rezki zvok saksofona in pogosta flauta povsod prisotna in tudi njegovi izpiljeni tehniki ni kaj oporekati.

Vse izvajalske vloge so enakomerno porazdeljene, glasbenikom je dana dobra mera prostih rok, vendar vsi brez izjeme z lastnimi prispevki

*Nekdanji profesor slovenskega jezika na novomeški Gimnaziji Janez Kolenc nam je pri pouku pogosto navajal nekega avtorja, »Ljudje smo le mrtveci na dopustu.«, citat, ki naslov skladbe *Deadman's Vacation* poveže z izvajanjem pri tolmačenju naslova plošče.

izstopajo ter dajejo glasbi Atanasovskega poseben žar in svojstven pečat.

Glasbeni tok začne tema z naslovom *Srečanje*, v dosti bolj zgovornem angleškem prevodu *Deadman's vacation* – *Mrtvečeve počitnice**, v katero nas vpelje petstrunska violina in povede preko panonskih ravnic, pridruži se ji Zanchinijeva harmonika, mediigri obeh Bezgetova kitara doda občutek *gipsy swinga*, nato se oglasi rezek alto saksofon, Atanasovski z njim zazveni kot nekdanji znani argentinski saksofonist, katerega imnaci zaradi stereotipov, ki jih tovrstne primerjave rade povzročijo, ne bomo posebej navajali. V naslednji skladbi *Toplota tvoje duše* sta v ospredju flavta in violina, tolkala z ritmom prinesejo vznemirljivost Balkana, Zanchini s harmoniko in umetelnim žvižganjem prispeva eno izmed krasnih harmonij, vidna je tudi vloga kontrabasa. Naslednje je *Vroče jutro*, z dolgim uvodom violine, nekoliko tiho, skoraj plašno posnetega uda in polnega kontrabasa, igranega z lokom. Pridruži se flavta, pogovor glasbil poudari okvirni boben, prvič na plošči se oglasi vokalna skupina in vse skupaj se nezmotljivo postavi na s turškimi vplivi in glasbo prežeti Balkan. Seveda je zopet posebno mesto namenjeno harmonikarju Zanchiniju, ki tej plošči daje poseben zven in barvitost. Potem se v četrti skladbi *Rumeno nebo* s panonskoromskimi motivi ob poskočnem čardašu vračamo v vzhodno Evropo, neke daleč se slišijo celo vplivi židovske tradicije, če ni ta že vpeta v vso vzhodnoevropsko glasbeno zapuščino. Sledi *Zelena vila*, ki nas zopet popelje globlje na Balkan in doda enega izmed viškov albuma, nato v *Podobi žene in moža* zopet

blesti par Zanchini-Bezget, v *Trnjavski* zvok popestri klavir, nato se s *Kristali* v dosedanjem stilu in na nivoju plošča zaključijo in postreže še z zadnjim viškom.

Vsi sodelujoči glasbeniki se izkažejo za izvrstne in domiselne sodelavce, kljub temu, da so izraziti solisti, se ujemajo in drug drugega podpirajo, skupaj ustvarjajo ono pravo inačico jazza, ali če smo bolj natančni *etno-jazza*, ki posebej označuje in odlikuje evropski prostor in ga tako močno loči od ameriškega. S tovrstnimi glasbeniki se Evropa predstavlja kot sodobno središče improvizirane glasbe z enim izmed žarišč tudi v Sloveniji.

Če zaključimo, novi album Vaska Atanasovskega *Tanatos Eros* prinaša pestro, ritmično raznoliko in bogato jazz glasbo, z motivi od Balkana, vzhodne Evrope do vplivov Orienta. Sodelujoči glasbeniki so vrhunski instrumentalisti, ne kaže prezreti tudi vokalnega prispevka Kebataole. Skladatelj se izkaže z bogatim znanjem in neverjetno glasbeno razgledanostjo. Poslušamo sodoben etnojazz s prepoznavnimi melodijami, vendar tudi pogosto improvizacijo s poudarkom na ritmu, harmoniji in izvirnim pristopom posameznikov. Vasko Atanasovski ni le blesteč komponist, je tudi tehnično izdelan saksofonist, flavtist, drzen skladatelj in vešč aranžer.

Zgledno oblikovanje ovitka je zagrešil Danijel Trstenjak, Informa Echo. Plošča je bila dan po izidu, 20. januarja, v zasedbi članov Adrabesa Ensemble, Vasko Atanasovski, Simone Zanchini, Roberto Bartoli ter zagrebškega bobnarja Krunoslava Levačiča, na prvem večeru Jazzinty abonmaja 2005 v celoti predstavljena v novomeškem klubu LokalPatriot.

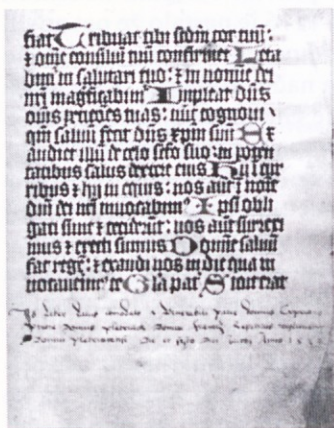

Bojan Radović: FOTO+GRAM, 1991, giclée print, 40 x 50 cm

Stanislav Bahor

SAMOSTANSKE KNJIŽNICE NA DOLENJSKEM

KARTUZIJANI IN KARTUZIJA PLETERJE

Ms 21 iz kartuzije Pleterje. Pergament, 15. stoletje, 24,5 x 20 cm, 57 fol. Antifonarij s himnami. Iniciale skoraj na vsaki strani. Na hrbtini strani f. 14 pripis, da je pleterski prior Cyprian to knjigo posodil kartuziji v Bistri, ki jo je Pleterjam vrnila na praznik sv. Jakoba leta 1539. NUK: Ms 21.

Tudi pri nas na Dolenjskem v samoti pod Gorjanci prebivajo sinovi sv. Bruna. Vsakdo od nas je že slišal zanje, le malokdo pa ve, zakaj so tukaj in kaj počnejo. Po svojih skromnih močeh bi jih v tem prispevku rad predstavil, še posebej pa njihovo knjižnico, ki jo kot školjka biser v svoji lupini varujejo v zaprtem delu samostana, v klavzuri.

Menihi v belih oblekah s kapuco svoje življenje v samoti in strogosti posvečajo čisti kontemplaciji in nenehnemu združevanju z Bogom. Njihov čas je strogo odmerjen in vsak menih ga mora dobro in koristno izrabiti ter ga nameniti molitvi, premišljevanju, pisanju in branju ter fizičnemu delu. Samotarski način življenja je pri njih na svojevrsten način združen z življenjem v skupnosti. Kljub svoji odmaknjenosti od sveta nikoli niso živeli sami zase, ampak so kartuzije vedno bile tudi duhovna središča dežele, porajale in spodbujale so duhovna gibanja, ki so bila pomembna za praktično versko življenje. Zaradi svojega samotarskega načina življenja v miru in kontemplativnosti se ne posvečajo dušnemu pastirstvu. Knjigo cenijo kot neusahljivo duhovno hrano. Pred obdobjem tiska so sami prepisovali knjige, več kartuzij je pozneje imelo lastne tiskarne, že od začetka je imela vsaka kartuzija tudi svojo knjižnico. Vendar pa kartuzijani v samoti knjig ne prebirajo zato, da bi izvedeli kaj zanimivega ali novega, temveč zato, da si v miru razširjajo in utrjujejo versko znanje in da dobijo pomoč za molitev. Njihovo poglavitno opravilo in njihov poklic je, da živijo v molku in samoti svoje celice. Iz njihovega reda izhaja vrsta plodovitih pisateljev, ki so s svojo besedo vedno opozarjali na težavna vprašanja svojega časa. Kljub življenju v samoti je očitna njihova povezanost s potrebami človeštva.

Kartuzijanskemu življenju daje ritem bogoslužje, ki ga izvajajo sedemkrat na dan. Ob polnoči pojejo jutranjice in hvalnice in s tem začnejo dan. Ob šesti uri zjutraj sledi prima – notranja molitev – in zborna maša – terca. Ob enajstih molijo seksto in potem v svoji celici kosijo. Ob 13. uri se moli nona, ob 15.45 so večernice in ob 18. sklepnice, ki zaključujejo menihov dan. Nočno bogoslužje, mašo in večernice pojejo kartuzijani vedno skupaj v cerkvi. Terca, seksta in nona se pojejo skupaj le v nedeljo, ki je dan skupnega življenja in takrat je tudi skupno kosilo. Čas med mašo in večernicami vsak menih oblikuje v skladu s svojimi dolžnostmi in potrebami, namenji ga za molitev, študij in ročno delo¹. Posebna strogost, samotarstvo, molk in petje gregorijanskega korala jih v očeh nas, navadnih smrtnikov, obdajajo s posebno skrivnostnostjo.

Za začetnika kartuzijanskega reda velja sv. Bruno, ki se je s šestimi tovariši leta 1084 odmaknil v kartuzijansko samoto in tam postavil

¹ Hollenstein, Kartuzija Pleterje 600/100 let, 2004, BV.

2 Statuta, 1980, str. 1.

bivališče. V njej so ti možje in njihovi nasledniki vztrajali in si izoblikovali svojevrsten način samotarskega življenja, ki so ga od njih prevzeli nasledniki, ga po izkušnjah vedno bolj izpopolnjevali ter ga – ne s pisano besedo, marveč z živim zgledom – predajali na novo prihajajočim rodovom². Obstajala je sicer živa stvarnost kartuzijanskega življenja, vendar ni bilo nobenih pisanih pravil. Redovno življenje se je odvijalo po ustnem izročilu in ustaljenih navadah. Grenobelski škof Hugo, ki je Bruna in njegove tovariše spremljal ob začetku nastajanja prve kartuzijanske naselbine, je petega priorja Kartuzije, Guiga, spodbujal, naj zapiše pravila oziroma nekakšen zakonik kartuzijanskega življenja. Do leta 1116 je nastalo že pet novih naselbin kartuzijanov in kazalo je, da bodo nastajale še nove. Zato je tudi na prošnjo drugih hiš, ki so prevzele način življenja, kakršnega so živeli v Kartuziji, kartuzijanske običaje Guigo uredil in zapisal. S svojim delom ni podal novih zakonov, ampak je uzakonil tisto, kar so že sicer delali v Kartuziji. Ta zapisana določila, ki so temeljila na večdesetletni tradiciji, so dobila ime *Consuetudines* ter postala temelj za vso kasnejšo kartuzijansko zakonodajo. Guigo je v običaje kartuzijanskega življenja vnesel predvsem duhovno dediščino sv. Bruna, za podlago je vzel redovna pravila sv. Benedikta, misli sv. Hieronima in Janeza Kasijana ter druge spise.

Consuetudines so kmalu postale vodilo vseh kartuzijanov, vse njihove redovne hiše so jih sprejele kot pravilo in se odločile, da se ravnajo po njih ter da jim ta pravila postanejo zakon za njihov red. Voditelji hiš, ki so Guigove običaje sprejel za svoje pravilo, so priorja Kartuzije večkrat prosili, naj dovoli, da se v Kartuziji sestane občni zbor – kapitelj. Tej prošnji je ustregel prior Antelm in tako se je pod priorjem Antelmom v Kartuziji sestal prvi generalni kapitelj, ki so se mu odslej podredile vse kartuzijanske hiše, tudi sama Kartuzija. Kapitelj je od takrat dalje oblikoval kartuzijansko življenje, upošteval je nove razmere in nove izkušnje ter tako utrjeval in razvijal način življenja kartuzijanov. Število napotkov, navodil in odredb glede načina življenja kartuzijanov je od kapitlja do kapitlja naraščalo, zato je generalni kapitelj leta 1271 vse dotedanje določbe, torej Guigove običaje, odredbe kapitljev ter razne izkušnje Kartuzije zbral v enotno besedilo in jih objavil kot *Antiqua Statuta - Stara pravila*³. Leta 1368 so jih dopolnili še s sklepi generalnega kapitlja iz let 1259 – 1367 in z drugimi dokumenti, nastala so *Nova Statuta - Nova pravila*, ki so jim v teku časa dodajali nove odločbe. Leta 1509 je tako nastala *Tertia compilatio - Tretja zbirka pravil*. V času tridentinskega cerkvenega zbora (1545–1563)⁴ so vse tri izdaje pravil združili v eno samo enoto z naslovom *Nova Collectio Statutorum - Nova kolekcija statotov*, ki jo je papež Inocenc XI. na poseben način potrdil z apostolsko konstitucijo *Iniunctum nobis*. Ko je izšel novi Zakonik cerkvenega prava so to novo izdajo statotov prilagodili kanonom tedaj veljavnega cerkvenega prava in to prenovljeno obliko statotov je zopet potrdil papež Pij XI. z apostolsko konstitucijo *Umbratilem*. V skladu s predpisi drugega vatikanskega cerkvenega zbora (1962 – 1965) se je moral prilagoditi tudi kartuzijanski red, vendar tako, da so njihova odmaknjenost od sveta in vaje, ki so lastne kontemplativnemu življenju, ostale nedotaknjene. Tako so leta 1971 na generalnem kapitlju v Kartuziji sprejeli in razglasili *Statuta renovata - obnovljena pravila*⁵.

3 Statuta, 1980, str. 2.

4 Tridentinski koncil je zasedal v treh zaporednih obdobjih (1545 – 1548, 1551 – 1552, 1562 – 1563) in pomeni začetek temeljite notranje prenovne Cerkev. Več dekretov se nanaša na službo škofov in upravljanja škofij, predpisana je stalnost bivanja škofa v škofiji, odgovornost škofa za duhovno življenje v škofiji, župnikom nalaga obveznost vodenja krstnih in poročnih matičnih knjig itd., nekaj dekretov pa govori tudi o sprejemanju novih redovniških kandidatov in o življenju redovnikov. Prim. Ožinger, 1991, str. 114.

5 Statuta, 1980, str. 2.

SKRITI ZAKLADI
KULTURNE DEDIŠČINE

Rast 2 / 2005

Razmere v Cerkvi ob nastanku kartuzijanskega reda

Preden se lotimo podrobnejšega opisa nastanka kartuzijanskega reda si na kratko oglejmo okoliščine, ki so vladale v Cerkvi v zgodnjem srednjem veku. Po letu 962, ko je nemški vladar Otón I. postal cesar in ustanovil Sveto rimsko-nemško cesarstvo, je v želji po okrepitvi svoje moči v državi posegel tudi na področje cerkvene organizacije. Večino škofov je imenoval sam, podeljeval jim je velika posestva, sodno oblast in razne privilegije, da bi jih tako čim bolj vezal nase. Od Otona III. naprej so škofje, ki jih je imenoval vladar sam in so bili predvsem njemu samemu na uslugo, dobivali že cele grofije z vsemi pripadajočimi pravicami. Začela se je velika ozemeljska moč Cerkve, njena fevdalizacija, kar je imelo za posledico slabljenje njene duhovne moči⁶. Z investituro⁷ vladar novemu škofu ni podelil samo posestva in svetne oblasti, ampak tudi cerkveno službo. S tem, ko se je škof poklonil vladarju kot svojemu starešini in mu prisegel zvestobo, je postal njegov vazal in prevzel tudi obveznosti vazala (dolžnost diplomatske službe na dvoru, pomoč v času vojne, udeležba pri državnih zborih itd.). Tako je tudi izvajanje duhovne oblasti v Cerkvi prišlo v odvisnost od svetne oblasti. Svetnih vladarjev največkrat ni toliko zanimalo duhovno poslanstvo škofov (opatov), najvažneše je bilo, da ustrezajo njihovim interesom. Službe škofov, povezane z visokimi dohodki in posestmi, so postale zelo vabljive za višje sloje, uveljavila se je simonija - kupčevanje s cerkvenimi službami. Na taka mesta so velikaši tudi za visoko ceno vrivali svoje sinove, ne glede na primernost in zmožnost opravljanja take službe. Z uveljavljanjem takega sistema je poslanstvo Cerkve postajalo vse bolj okrnjeno.

Proti takim močnim posegom laikov v cerkvena vprašanja, da ne bi bilo njeno poslanstvo v toliki meri odvisno od političnih, ekonomskih in drugih interesov posameznih vladarjev, se je Cerkev začela boriti sredi 11. stoletja. Reforma, ki je segala še v 12. stoletje, je bila dolgotrajen in široko zasnovan proces, ki je imel namen Cerkvi vrniti njeno notranjo svobodo ter ji dati nove možnosti za opravljanje njene naloge v svetu v smislu pristnega evangelijskega izročila⁸. Reforma je potekala na različnih ravneh znotraj Cerkve, vodili so jo papeži sami, med njimi najvidnejši Gregor VII.⁹, po katerem se imenuje gregorijanska reforma, sodelovali pa so tudi številni posamezniki, voditelji obnovitvenih gibanj, iz katerih so nastali novi redovi, ki so postali nosilci obnovljenega verskega življenja med ljudmi. Več sinod¹⁰ sredi 11. stoletja se je postavilo proti simoniji, rimska sinoda iz leta 1049 je simonistična posvečenja razglasila za neveljavna, odlok sinode v Rimu iz leta 1059 pa je prepovedal klerikom sprejemati cerkvene službe iz rok laikov. Boj proti simoniji in laični investituri je dosegel svoj vrhunec v času pontifikata Gregorja VII., ki je zagovarjal misel, da je cerkvena oblast nad svetno, papež kot vrhovni nosilec duhovne oblasti, ki mu je dana od Boga, je torej tudi nad vsako svetno oblastjo, je vrhovni zakonodajalec in razsodnik¹¹. S tem se je postavil nasproti zgodnjem srednjeveški teokratični miselnosti, ki jo je skušal ohranjati nemški cesar Henrik IV., po kateri je vladar nosilec cerkvene in posvetne oblasti v državi in ima tako tudi pravico posegati v notranja vprašanja Cerkve. Papež je na rimski sinodi leta 1075 poostril prepoved laične investiture in z grožnjo izobčenja odvzel vladarju vse pravice pri postavljanju novih škofov.

V času, ko je spor dosegel višek, je bil sv. Bruno že dlje časa profesor katedralne šole v Reimsu, nadzornik vseh šol v mestu in kanonik

6 Benedik, 1984, str. 88.

7 Investitura - umestitev, slovesna podelitev službe, posesti, položaja (npr. škofu, vazalu). Prim. Veliki slovar tujk, 2002, str. 512.

8 Benedik, ibid.

9 Papež Gregor VII. je bil sodobnik sv. Bruna, ustanovitelja kartuzijanskega reda.

10 Sinoda - škofijski cerkveni zbor.

11 Benedik, 1984, str. 89.

12 Za visoko vsoto je kupil škofovsko mesto od francoskega kralja Filipa I. Prim. Kartuzijani in kartuzija Pleterje, 1938, str. 20.

13 Benedik, 1984, str. 90.

14 Benedik, ibid.

stolnice. Leta 1069 je po smrti pobožnega reimskega nadškofa Gervazija (leta 1067) na simonističen način zasedel njegovo mesto Manase I.¹². Čeprav je na začetku kazalo, da bo škofijo vodil pametno in pošteno, se je kmalu začel vtikati v zadeve samostana sv. Remigija. Okoli leta 1075 je imenoval Bruna za škofijskega kanclarja, škofovega tajnika in varuha dokumentov¹³. Ker je bil Brunov ugled tako velik, se je tem hotel prikupiti predvsem vseučiliškemu javnemu mnenju, vendar je Bruno to hitro spregledal in se je simonističnemu nadškofu uprl in ga javno obtožil leta 1077 na sinodi v Autunu. Nadškof se je poslužil sile, Brunu je odvzel mesto tajnika in mu zaplenil imetje, pred nadškofovimi nasiljem je moral leta 1077 zbežati iz Reimsa. V pregnanstvu je skupaj z nekaterimi prijatelji iz kapitlja začel z odločnim bojem zoper simonističnega škofa. Kljub temu da je cerkveni zbor škofa suspendiral, se je zaradi Manasejevih zvijač in nasilja zadeva vlekla vse do leta 1080, ko je cerkveni zbor v Lyonu nadškofa dokončno odstavil in je to potrdil tudi papež Gregor VII. na sinodi v Rimu¹⁴. Po odhodu Manaseja naj bi po splošnem prepričanju Bruno postal njegov naslednik, vendar pa je Bruno razdelil svoje premoženje in z dvema novima tovarišema, Petrom in Lambertom, zapusti Reims z namenom poiskati kraj, kjer bi lahko živeli daleč od svetnega hrupa. Pot jih je pripeljala tudi do reformatorja reda, sv. Benedikta, in ustanovitelja cistercijanskega reda, sv. Roberta, v samostan Molesme. Ker pa Bruno ni imel namena, da bi se priključil kateremukoli obstoječemu redu, ampak je želel, da bi s tovariši kot siromašni puščavniki lahko živeli daleč od ljudi v molitvi in pokori, mu je Robert dal na voljo opatijsko zemljišče Sèche-Fontaine. Tam so živeli puščavniško življenje, vendar je postajalo očitno, da se bo potrebno kmalu odločiti za skupno življenje v samostanu ali pa poiskati drug kraj, kajti Molesme se je širil in je potreboval Sèche-Fontaine za svoje redovnike. Tako sta Peter in Lambert ostala v Molesmesu, Bruno pa je s šestimi novimi tovariši znova odšel na pot do svojega bivšega učenca, škofa sv. Huga Grenobelskega. V bližini Grenobla jim je odkazal samotni in divji kraj, daleč od ljudi, neprehoden, hladen, nerodoviten in kamenit, s treh strani obdan s strmimi pečinami. Od teh strmih pečin Chartreuse izhaja tudi ime kartuzijanov (fr. Chartreux). Tukaj so lahko začeli novo redovno življenje.

S svojo zamislijo, ravnanjem in življenjskim stilom je bil Bruno eden od močnih nosilcev gibanja, ki se je od srede 11. stoletja dalje izkazovalo v težnji k prvotni evangelijski in apostolski Cerkvi in je imelo zelo kritično stališče do bogatih samostanov, ki so bili vključeni v fevdalni gospodarski sistem. Sam protest se je izražal zlasti v idejah uboštva. Pri tem ni šlo samo za osebno uboštvo, medtem ko je samostan lahko bogat, ampak se je bilo potrebno odreči vsemu. Redovniki naj bi živeli izključno od dela svojih rok, radikalni predstavniki gibanja so posest lastniških cerkva, desetine in oltarnih pravic smatrali za nezdržljivo z meništvom, nekateri so celo zavračali darovnice za zemljiško posest¹⁵. Pod vplivom tega gibanja so se spremenili tudi odnosi med menihi in laiki. Redovniki iz novih redov, ki so izšli iz tega gibanja, so kljub radikalnim zahtevam po evangelijskem in apostolskem življenju imeli veliko več stika z ljudstvom kot menihi starejših redov. Vendar pa so kljub temu iskanju novih oblik meniškega življenja nekateri stari samostani prav tem času dosegli svoj vrhunec, med drugimi tudi slavni Cluny pod opatom Hugonom (1049 – 1109).

Najvidnejše osebnosti gibanja »pro vita evangelica et apostolica«

15 Benedik, 1984, str. 91.

so bili: Janez Gualbert, menih v Firencah, ki je ustanovil skupnost, ki je živela v strogem uboštvu; Štefan iz Thiersa (u. 1124), ki je ustanovil red Grandmont, ki je bil po načinu življenja blizu vzhodnemu eremitstvu in zahteva radikalno uboštvo; Robert iz Abrisela (u. 1117), ki je ustanovil red Fontevrault, potujoči pridigar; Robert iz Molesma (u. 1111), ustanovitelj cistercijanov, ki je poudarjal uboštvo, korno molitev, ročno delo ter Bernard iz Clairvauxa (u. 1153), ki zaradi svoje dejavnosti velja kot drugi ustanovitelj cistercijanov. Posebno mesto med temi osebnosti pa pripada Brunu, ki je kot učen in razgledan mož ne samo dodobra spoznal razmere v tedanjem času, marveč je tudi našel odgovor na njih z življenjem v samoti, v molitvi in kontemplaciji, v uboštvu, kar je združil z zdravim smislom za podvojeno, pa vendar znosno strogost, njegovo zamisel pa je omogočila in ji poseben pečat dala povezava anahoretskih in cenobitskih prvin v življenju njegove skupnosti¹⁶.

16 Benedik, 1984, str. 92.

Nastanek kartuzijanskega reda

Ustanovitelj kartuzijanskega reda, »učenik Bruno«, kot ga imenujejo stare listine, je bil rojen okoli leta 1032¹⁷ v Kölnu v plemiški družini Hartenfaust. Köln je bil tedaj ena od prestolnic krščanskega sveta. O njegovih otroških letih in letih študija nimamo veliko podatkov, v štirinajstem letu so ga starši poslali na slavno visoko šolo v Reims v Franciji, da bi si pridobil dobro izobrazbo. Ta visoka šola je uživala velik ugled v vsej Evropi, še zlasti je cvetela konec 10. stoletja¹⁸. Bruno se je med sošolci odlikoval in dosegel znatne uspehe na znanstvenem področju takratnega časa. Po uspešno končanem študiju se je vrnil v rodno mesto, kjer je bil posvečen v duhovnika in kmalu postal kanonik. Že leta 1057 ga je kljub njegovi mladosti nadškof Gervazij, ki je poznal njegovo visoko znanstveno izobrazbo, poklical v Reims za predstojnika tamkajšnje visoke šole. Okrog novega učitelja se je hitro zbral krog nadarjenih mladeničev, ki so bili željni pouka in znanja. Bruno jih je znal navdušiti s sijajnimi in učenimi predavanji, zlasti o sv. Pismu. Med njegovimi učenci sta bila tudi kasnejši papež Urban II. in škof sv. Hugo Grenobelski.

Kot smo že omenili, sega začetek kartuzijanskega reda v leto 1084, ko je Bruno s šestimi tovariši prišel v Grenoble, nakar jih je tamkajšnji škof Hugo odvedel v okrog 30 km oddaljeno samotno dolino Chartreuse v Dofinejskih Alpah. Najprej so zgradili nekaj lesenih hišic v krogu okrog kapelice, pozneje je Bruno hišice in kapelico povezal s hodnikom ter zgradil še malo dvorano za posvetovanja (kapitelj), refektorij (obednico) in nekaj prostorov za tujce. V tej samoti je sv. Bruno s tovariši živel šest let, v tem času se mu je pridružilo še nekaj novih. Živel so siromašno, v molitvi in pokori, vendar polni notranjega veselja in dušnega miru.¹⁹

Guigo je v delu Življenje sv. Hugona kasneje tako opisal ustanovitelje reda: »Tu je najprej učenik Bruno, slaven zaradi svoje verske gorečnosti in svoje učenosti, popoln vzor poštenja, resnobe in zrelosti. Njegovi tovariši so bili Landuin (ki je bil za Brunom prior kartuzije), Štefan iz Bourga in Štefan iz Diea, nekdanja kanonika sv. Rufa, Hugo, ki so mu rekli kaplan, ker je edini med njimi vršil duhovniška opravila, in dva laika, konverza Andrej in Geren. Iskali so za puščavniško življenje primeren kraj, ki pa ga še niso našli. Hugona so obiskali v upanju, da bodo končno našli tak kraj. Po njegovih osebnih nasvetih, z njegovo podporo in pod njegovim vodstvom so prišli v samoto Kartuzije

17 Za leto rojstva različni avtorji navajajo tudi leto 1030 in 1035.

18 Kartuzijani in kartuzija Pleterje, 1938, str. 20.

19 Kartuzijani in kartuzija Pleterje, 1938, str. 27.

20 Benedik, 1984, str. 92.

21 Benedik, 1984, str. 93.

22 Benedik, 1984, str. 93.

23 Kartuzijani in kartuzija Pleterje,
1938, str. 32.

zije in se v njej naselili. Hugo je dobrohotno sprejel načrte ne le prve skupine, ampak tudi tistih, ki so sledili ustanovnikom. Vse do svoje smrti je z nasveti in s plemenitostjo podpiral puščavnike v Kartuziji.²⁰ Že o življenju prvih kartuzijanov imamo dvojne zelo zgodnjih in dragocenih pričevanj. Guibert de Nogent je o kartuzijanih leta 1114 pisal: »Cerkve samotarjev je zgrajena skoro ob robu skalovja; nadaljuje se z lahno ukrivljeno skupino samotarskih bivališč, kjer živi trinajst menihov. Za skupne vaje imajo precej obširen samostan, čeprav ne živijo v samostanski družini kakor drugi menihi ... Vsakdo ima okoli samostanskega hodnika celico zase, kjer dela, spi in je ... Čeprav so siromašni, imajo vendar bogato knjižnico: človek bi dejal, da se s tem večjo vnemo trudijo, da bi nabrali večno hrano, čim manj zauživajo zemeljsko«²¹.

Clunyjski opat Peter Častitljivi, ki je Kartuzijo poznal od leta 1120, je okoli leta 1150 zapisal: »V burgundski pokrajini je med vsemi oblikami našega samostanskega življenja ena, ki v svetosti in po duhovni vrednosti daleč presega druge. Ustanovilo jo je v našem času nekaj očetov, zelo uglednih, učenih in svetih, kakor so učenik Bruno iz Kölna, učenik Landuin iz Italije in nekaj drugih velikih in boga-boječih mož ... Postijo se skoro neprestano ... Po zgledu starih egipčevskih menihov živijo vedno v ločenih celicah. Tam neprestano molče in bero, premišljujejo in tudi delajo, predvsem prepisujejo knjige. Na znamenje iz cerkve opravljajo v svojih celicah del kanonične molitve: primo, terco, seksto, nono in sklepnice. K večernicam in jutranjicam se zbera v cerkvi ... Zelo so zbrani, z resnobo svojega vedenja, z zvokom svojega glasu in z izrazom na svojem obrazu kažejo, da je vse v njih, tako notranji kot zunanji človek, potopljen v Boga.«²²

Leta 1086 je grenobelski škof Hugo uradno odobril podaritev zemljišča za kartuzijo in videti je bilo, da bo skupno življenje v samoti mirno potekalo. Vendar je leta 1089 ali 1090 papež Urban II. svojega nekdanjega profesorja v Reimsu, Bruna, poklical v Rim, da mu pomaga pri vodstvu Cerkve in izvajanju začetih cerkvenih reform. Bruno je takrat že šest let vodil Kartuzijo. Zanj je bila to velika čast, hkrati pa tudi težka odločitev, saj je to pomenilo zapustiti mir in samoto ter se znova vrniti v svet in njegov hrup. Vendar je bilo treba vrhovnega poglavarja Cerkve poslušati in odzval se je na papeževo zapoved in odšel v Rim. V odsotnosti Bruna je med njegovimi tovariši v Kartuziji prišlo do razdora in sklenili so, da se razidejo. Bruno si je zelo prizadeval, da bi ostali skupaj, in uspelo mu je doseči, da so se ponovno zbrali v Kartuziji. Za priorja jim je določil Landuina.

Hrup in običaji na papeškem dvoru niso bili združljivi z Brunovo kontemplativno dušo, zato ni dolgo ostal v Rimu. Čeprav so ga izvolili za škofa regijske škofije, je to čast odklonil in se želel vrniti v Kartuzijo. Papež mu tega ni dovolil, pristal pa je na to, da se umakne v samoto v Kalabriji. Bruno je tam leta 1097 ustanovil drugo kartuzijo Santa Maria della Tore, v njej je 6. oktobra 1101 tudi umrl in bil tam pokopan²³. Šele štiri stoletja kasneje, leta 1514, ga je dal papež Leon X. uvrstiti na seznam svetnikov.

Širjenje kartuzijanskega reda

Kartuzijanski red se je dejansko konstituiral s prvim generalnim kapitljem leta 1140, na katerem je bil uveden generalni kapitelj kot osrednja oblast v redu, opolnomočja priorjev posameznih samostanov pa so prenesli na priorja Velike kartuzije. Red je potrdil papež Aleksan-

24 Mlinarič, Kartuzija Pleterje 1403-1595, 1982, str. 41.

25 Benedik, 1984, str. 95.

26 Benedik, 1984, str. 96.

27 Benedik, 1984, str. 96.

der III. dne 2. septembra 1176 ter vse redovne hiše ter njihove člane sprejel pod svojo zaščito, naslednje leto pa je potrdil tudi institucijo generalnih kapituljev. Na generalnem kapitolju, na katerega so bili dolžni prihajati vsi priorji in vizitatorji, je šest volilcev redno izbralo zbor osmih definitorjev, ki so predstavljali vrhovno upravno oblast, ki je skupaj z generalnim priorjem sprejemala sklepe, ki so bili obvezni za vse samostane. Definitorij je tudi redno določal vizitatorje, ki so vsaki dve leti obiskali vse samostane²⁴.

Kartuzijanski red se sicer ni širil tako hitro kot cistercijanski, vendar je kljub izraziti kontemplativni usmerjenosti in zahtevnim življenjskim razmeram, ki niso sprejemljive za vse posameznike, število redovnih naselbin hitro naraščalo. Leta 1150 je bilo že 15 kartuzijanskih naselbin, leta 1200 37 kartuzij, med njimi dve ženski, leta 1300 pa je bila skupaj že 65 redovnih hiš. Red se je širil predvsem po francoskem ozemlju, posamezne postojanke pa tudi drugod, v Italiji, Švici, Španiji in Angliji. S kartuzijama Žiče (ust. okoli 1160) kot 19. kartuzijo reda in Jurkloštrom (ust. okrog 1170) kot 24. kartuzijo se je red razširil daleč proti vzhodu. Kartuzija Žiče je bila hkrati tudi prva redovna naselbina v srednji Evropi ter tudi prva v nemških in slovanskih deželah²⁵. Čas največjega razcveta, tako v zunanji rasti kot tudi notranjem življenju, je kartuzijanski red doživel v 14. in delno še 15. stoletju. V prvi polovici 14. stoletja se je red močno razširil na nemških tleh, v tem času je nastalo skupaj 54 novih redovnih hiš ob Renu in Maini, v srednji in severni Nemčiji, na Nižjem Avstrijskem, Tirolskem, Češkem in Slovaškem. Zaradi velikega števila kartuzij je bilo potrebno red razdeliti na province, saj je bilo leta 1371 na dokaj obsežnem območju že 150 kartuzij in je bilo Veliki kartuziji težko zagotoviti redne vizitacije. Območje provinc se je spreminjalo, slovenske kartuzije so najprej sodile pod lombardsko provinco, po letu 1355 pa pod zgornjenemško.²⁶

Pred nastopom reformacije leta 1510 je red štel 195 kartuzij, ki so bile razdeljene na 17 provinc. Vendar pa so vojne, različni verski boji in sama reformacija, ki je bila izrazito usmerjena zoper redovništvo, kartuzijanskemu redu prizadejali veliko škodo in povzročili nazadovanje in upadanje reda. Propadlo je okrog 40 kartuzij, med njimi tudi dve slovenski, in sicer Jurklošter in Pleterje. Več kartuzijanov je v tem času umrlo tudi mučeniške smrti. Slovenske kartuzije pa so še posebej trpele tudi zaradi turških vpadov, leta 1494 so Turki odvedli priorja in dva redovnika iz Žič, leta 1529 pa so mučili in umorili priorja Andreja ter več klerikov in konverzov²⁷. V 17. stoletju se je red nekoliko okrepil, konec 18. stoletja pa so sledili novi udarci. Leta 1782 je cesar Franc Jožef II. razpustil 24 kartuzij, med njimi tudi dve slovenski, Bistvo in Žiče. Španska zakonodaja je leta 1784 vse kartuzije na njenem ozemlju ločila od matične Velike kartuzije. Pred francosko revolucijo je ostalo še 126 redovnih hiš, od tega 65 na ozemlju Francije, ki pa so jih razpustili z drugimi samostani leta 1792. Kartuzije so propadale tudi v napoleonskih vojnah in s sekularizacijo. V Španiji in na Portugalskem so jih ukinili leta 1835, v Švici leta 1847, v Savoiji leta 1866. Znova je kartuzijanski red zaživel šele v 20. stoletju, najprej Velika kartuzija, nato pa so do leta 1959 v Franciji in Italiji nastale po štiri kartuzije, pet v Španiji, po ena pa v Nemčiji, Angliji, Švici, Jugoslaviji in na Nizozemskem.

Dolgo in burno zgodovino je doživljala tudi Velika kartuzija, ki je kot težko dostopna samota z dolgimi in hudo snežnimi zimami in

Ms 33 iz kartuzije Bistra. Pergament, 2/2 14. stoletja, 20 x 14,3 cm, 324 fol. Na notranji strani sprednjega ovojnega lista prepis začetka listine škofa Nikolaja o pristojbini, ki so jo morali plačevati morilci cerkvi. Iniciale na skoraj vsaki strani, prav tako ob robu skoraj vsake strani ena do šest koloriranih drolerij. Rokopis je v licejsko knjižnico prišel iz Stične, v Stično pa je pred tem prišel iz Bistre. NUK: Ms 33.

28 Benedik, 1984, str. 97.

29 Več o tem glej Bahor, 2005, str. 97-98.

30 Statuta, 1980, str. 86.

31 Mlinarič, Kartuzija Pleterje 1403-1595, 1982, str. 54.

SKRITI ZAKLADI
KULTURNE DEDIŠČINE

Rast 2 / 2005

256

revno zemljo nekoč skupini puščavnikov lahko nudila eno samo korist, in sicer skoro popolno ločitev od sveta. Vendar pa je tudi kasneje s svojim načinom in močjo duhovnega življenja dajala osnovni ton zunanji rasti in notranji poglobljenosti kartuzijanskega življenja. Prvotno Brunovo naselbino je konec januarja 1132 odnesel snežni in skalni plaz. Prior Guigo se je zato odločil postaviti novo naselbino nekoliko nižje v dolini, kjer je bila varnejša pred plazovi. Ta Guigova postavitev kartuzije je postala zgled za gradnjo vseh kartuzij. Leta 1300 je lesena poslopja, razen cerkve, ki je bila edina zidana iz kamna, zajel požar, ki je kasneje še nekajkrat opustošil samostan, zadnjič leta 1676, potem pa so se odločili za temeljito prezidavo, ki je Veliki kartuziji dala današnjo podobo. Razkoli in posamezna gibanja v Cerkvi ter dogodki v burni francoski zgodovini je tudi niso obšli. Leta 1562 so samostan oplenili in požgali hugenoti, francoska revolucija pa je leta 1792 z mnogimi drugimi samostani vred odnesla tudi njo. Menihi so se vanjo lahko vrnili šele po koncu Napolenovega obdobja leta 1816. Leta 1903 so na temelju državnega zakona iz leta 1901 menihi ponovno morali zapustiti Veliko kartuzijo, oblasti so jo namepravale spremeniti v hotel, nato v muzej, mlekarsko šolo, mednarodni dom oddiha za intelektualce, vendar so na koncu morale popustiti pritiskom tistih, ki so zahtevali, da se kartuzijani vrnejo. Od leta 1940 je Velika kartuzija spet matična hiša kartuzijanskega reda.²⁸

Knjige in knjižnice pri kartuzijanih

Kakšen pomen so menihi pripisovali knjigam, dovolj jasno kaže že dejstvo, da so se prepisovanju knjig posvečali že menihi prvih samostanskih skupnosti na Zahodu, še posebej pa je bila ta dejavnost pomembna za benediktince, ki so jo smatrali za svojo sveto dolžnost²⁹. Kartuzijani pa so kot izrazito kontemplativen red tesno povezani z branjem, pisanjem in knjigo, knjigo so označevali za svojo »trajno dušno hrano«. Peti prior Velike kartuzije Guigo, sestavljalec prvih redovnih pravil Velike kartuzije, je to zapisal že v *Consuetudines*, prav tako pa pravijo obnovljena pravila kartuzijanskega reda.³⁰ Še posebno novo razsežnost in namen sta prepisovanje in pisanje knjig pri kartuzijanih dobila zaradi njihovega specifičnega načina življenja, ki ne dovoljuje stika s svetom in neposrednega oznanjevanja evangelija. Zato je v redovnih pravilih zapisano: »Ker božje besede ne moremo oznanjati z usti, jo bomo oznanjali z rokami«. V prepisovanju knjig so videli možnost za svoj način dušnopastirskega delovanja v smislu: »Kolikor novih knjig namreč spišemo, toliko glasnikov pošljemo v svet.« S knjigami so želeli ljudi odvrčati od zmote, utrjevati v njih vero, zbujati kes nad lastnimi grehi in prižgati v njih željo, da bi dosegli večno blaženost, za kar so pričakovali plačilo od Gospoda.³¹

Službo bibliotekarja je opravljal menih zakristan. Vsako nedeljo je v času skupnega razgovora v križnem hodniku delil pisalne potreščine ter knjige za branje in prepisovanje. Prva redovna pravila v odstavku, ki govori o menihovih potrebščinah v celici, navajajo tudi pisalne potreščine: pisalno orodje, peresa, kredo, plovec za gladenje pergamenta, črnilnik, nožiček, britev za strganje, dleto, šilo, grezilo, ravnilo, črtalo za vrstice, deščice in pisalo. Poleg molitve in premišljevanja je bila med glavnimi dolžnostmi kartuzijana tudi pisanje in prepisovanje knjig, njegova celica ni bila le bivališče in molitveno prostor, ampak tudi delavnica in skriptorij. Menihi so tudi pripravljali pergament in bili knjigovezi. Vsega tega, torej priprave pergamenta,

32 Mlinarič, ibid.

33 Mlinarič, ibid.

Guigova Statuta ordinis cartusiensis, natisnjena leta 1510 v Freiburgu. Na naslovni strani v preprostih sličicah prikazani prizori iz zgodovine ustanavljanja kartuzijanskega reda. V spodnjem levem kotu grenobelski škof Hugo vodi Bruna in tovariše v Charreuse. Na nebu sedem zvezd, ki ponazarjajo škofove sanje o prihodu kartuzijanov. Na vrhu strani lastniški vpis knjižnice jezuitskega kolegija v Ljubljani. NUK: III 16080

SKRITI ZAKLADI
KULTURNE DEDIŠČINE

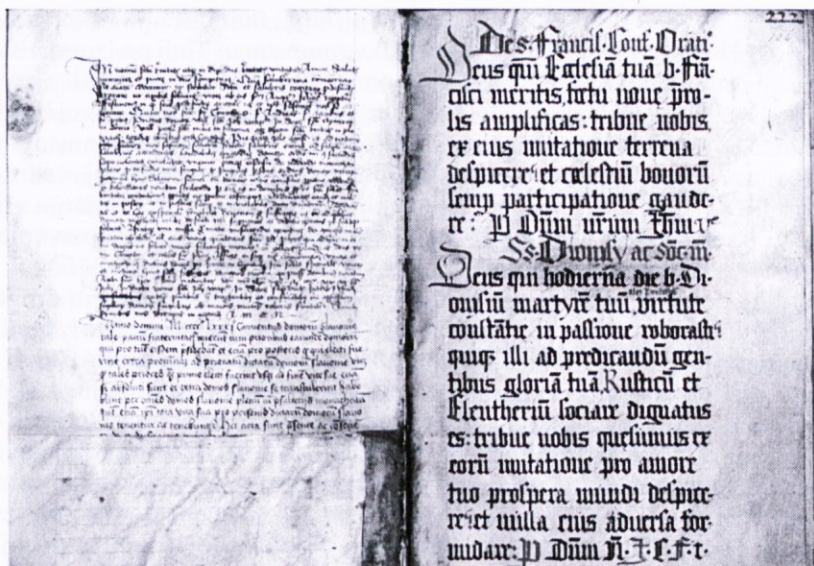
Rast 2 / 2005

lepega pisanja, iluminiranja rokopisov in knjigoveštva, so se menihi naučili v samostanu. Tudi po izumu tiska je bilo v samostanu še vedno veliko menihov, ki so se ukvarjali s prepisovanjem knjig in rokopisov, s čimer so želeli izpolnjevati svoja redovna pravila.

Ob poselitvi nove redovne postojanke so bili med potrebščinami, ki so jih menihi prinesli s seboj, vedno tudi rokopisi, še zlasti takšni, ki so jih potrebovali pri opravljanju obredov ter vsakodnevni molitvi in duhovnem branju. S prepisovanjem pa so polagoma nastajale knjižnice, ki so lahko vsebovale tudi po več sto zvezkov. Iz Velike kartuzije se je kljub požarom in drugim dogodkom, ki so jo zadeli, do danes ohranilo 3500 zvezkov, med njimi okrog 450 rokopisov iz časa prvih dveh stoletij obstoja reda³². Tudi pri kartuzijanih je, tako kot pri cistercijanih, za knjižnico skrbel menih zakristan, ki je bil odgovoren tudi za obredno posodje in opravo. Že prvi redovni statuti so naročali, naj vsak menih prejme dve knjigi, in strogo zabičali, naj menih skrbno pazi na njih in jih varuje pred dimom, prahom in nesnago. Iz zapisov generalnih kapitljev pa je razvidno, da so si samostani knjige med seboj na veliko posojali, pogosto pa jih niso vračali in to je povzročilo spore med njimi³³. Rokopisi in knjige so bili očitno izredno pomembni za kartuzijane, saj je v take spore moralo poseči celo redovno vodstvo, ki je zahtevalo vrnitev knjig, včasih tudi pod grožnjo izobčenja.

Ms 20 iz kartuzije Bistra. Pergament, sredina 14. stoletja, 28 x 20 cm, 112 fol. Na fol. 106 molitve, na hrbtni strani fol. 105 prepis listine, datirane 26. junija 1415 v Žičah, s katero sklenijo priorji »provincie huius Sclauonie« kartuzij v Žičah, Jurkloštru, Bistri in Pleterjah bratovščinsko zvezo. Sledi notica o podobnem »pactum fraternitatis«, katerega so leta 1481 sklenili »conuentus domorum Slauonie«. NUK: Ms 20

Po izumu tiska se je število knjig tudi v kartuzijanskih knjižnicah precej povečalo, s tiskanimi knjigami pa so v samostane prihajale tudi nove ideje, tudi takšne, ki samostanom niso bile naklonjene in so še zlasti v času reformacije načenjale duhovno strukturo samostanov. Generalni kapitlji so v 16. stoletju redno izdajali odločbe v zvezi s samostanskimi knjižnicami in gradivom v njih. Po naročilu generalnega kapitlja reda iz leta 1576 so vizitatorji pregledovali knjige v knjižnicah in tiste pri menihih ter se pri presoji knjig ravnali po dekretih tridentinskega koncila, po buli papeža Pija V. in po seznamih, ki so jih izdajale cerkvene oblasti. Istega leta je redovno vodstvo pod grožnjo izobčenja prepovedalo menihom brati tiste knjige, ki jih je cerkveno vodstvo prepovedalo. Ukazani so bili tudi sežigi knjig, ki jih je tridentinski koncil prepovedal.

Glede hranjenja knjig so se kartuzijani ravnali podobno kot drugi starejši redovi. Knjige so hranili po različnih prostorih na policah in v omarah, poleg izraza *bibliotheca*, kar je pomenilo poseben prostor za hranjenje knjig, se je še dolgo ohranil izraz *armarium* kot oznaka za prostor v vzhodnem delu križnega hodnika med kapiteljsko dvorano in meniškim vhodom v cerkev, kjer so shranjevali knjige, ki so jih potrebovali v vsakdanjem življenju. Ker so bile v zgodnji dobi poslopja kartuzijanov še pritlična, so verjetno po zgledu benediktincev in zgodnjih cistercijanov knjige hranili v bližini kapiteljske dvorane, kjer so jim bile najbolj pri roki. Kasneje, ko so njihove zgradbe dobile nadstropje, so knjige prenesli v zgornje nadstropje, kjer so bile bolj zavarovane, še posebej pred vlago. Tako je imela žička kartuzija svoje knjige spravljene v skritem prostoru nad zakristijo ob prezbiteriju, ki je bil dostopen po polžastih stopnicah.

Seveda pa se tako razmišljujoč red ni mogel zadovoljiti samo s prepisovanjem drugih misli, ampak iz njegovih vrst izhaja cela vrsta plodovitih pisateljev. Še zlasti številna so dela kartuzijanov s področja teologije in filozofije, prava in medicine. Pomembni kartuzijanski pisci so se pojavili že v 13. stoletju, sem sodijo nekateri najpomembnejši ascetiki in mistiki srednjega veka, med njimi mistik Hugo iz Balme. Med največje in vsestranske kartuzijanske avtorje pa prištevajo

Dionizija, rojenega v škofiji Lüttich leta 1402. Ludvik iz Saške, ki je leta 1326 prestopil od dominikancev h kartuzijanom, je bil pomemben ascetik in mistik. Njegovo najvažnejše delo je Jezusovo življenje, v srednjem veku zelo priljubljena pesnitev, podlaga za kasnejše druge Kristusove življenjepise, prvič je bila tiskana že leta 1474. Izredno plodovit pisatelj je bil tudi Henrik iz Kalkarja ob spodnjem Renu, ki je med drugim napisal zgodovino reda z naslovom O nastanku in razvoju kartuzijanskega reda ter Kroniko priorjev Velike kartuzije, ki sta postali vir vsem kasnejšim piscem o Veliki kartuziji. Omenimo še Henrika iz Hessena mlajšega, ki je bil znamenit ascetik, z znamenitimi deli O preziranju sveta, O kontemplaciji, Zrcalo grešnikove duše. Zavedati pa se moramo, da smo tukaj lahko navedli samo nekaj primerov velikih kartuzijanskih piscev iz davnih časov, prostor nam ne dopušča temeljitejšega pregleda. O piscih slovenskih kartuzij bomo navedli nekaj podatkov pri opisu posameznih slovenskih kartuzij.

Kartuzijani na Slovenskem

Majhno slovensko narodnostno ozemlje je sprejelo prve kartuzijanske redovne postojanke, ki so nastale izven matičnih dežel reda, torej Francije in Italije. Še bolj nenavadno pa je to, da so na njem nastale kar štiri kartuzije: Žiče okrog leta 1160, Jurklošter okoli leta 1170, Bistra sredi 13. stoletja in Pleterje na začetku 15. stoletja. Ustanovile so jih pomembne zgodovinske osebnosti tistega časa: štajerski vojvoda Otokar III., krški škof Henrik in vojvoda Leopold VI., koroški vojvodi in gospoda na Kranjskem Bernard in Ulrik Spanheimska ter grof Herman II. Celjski. Njihovih ustanoviteljev po mnenju raziskovalcev niso vodili le duhovni nagibi, ampak so imeli pred očmi tudi politične in gospodarske cilje³⁴. Z dovolj veliko dotacijo so ustanovitelji samostanom zagotovili materialno eksistenco, pravice in privilegiji, ki jim jih je podelila cerkvena in posvetna gosposka pa so jim dali pravno podlago za trden obstoj. Kartuzijanskemu redu so poseben položaj zagotavljali še papeški privilegiji, njihov red je veljal za najbolj privilegiranega v Cerkvi. Prve tri kartuzije na našem ozemlju so največji gospodarski in duhovni razcvet dosegle v 14. stoletju, v naslednjem stoletju pa se je širjenje samostankih posesti z darovnicami bolj ali manj končalo in zemljišča so pridobivali v glavnem le še z nakupom. S smrtjo zadnjega Celjana se je tudi končal rod, ki je bil vseskozi podpornik, dobrotnik in zaščitnik slovenskih kartuzij. Od druge polovice 15. stoletja dalje so številni turški vpadi pustošili samostanska posestva in zemljo podložnikov, posledično so se zmanjšali samostanski dohodki, kar je slabilo ekonomski položaj samostanov. V 16. stoletju so posojila deželnemu knezu za obrambo pred Turki še dodatno pripomogla k poslabšanju gospodarske moči, tako so obubožani samostani bili prisiljeni dajati svoje posesti v zakup ali pa so jih zastavili, vendar jih največkrat niso mogli več odkupiti nazaj. Ob splošni krizi verskega življenja zlasti od konca 15. stoletja je začela nazadovati tudi redovna disciplina. Vedno manj je bilo novincev, število menihov se je začelo zmanjševati, vdor meništvu sovražnih reformacijskih idej v samostan pa je še dodatno zlomil redovno disciplino.

Naj tukaj omenimo še to, da je prav dejstvo, da so kartuzijani v vseh svojih samostanih imeli bolj ali manj založene knjižnice, v katerih so poleg starejših del bile tudi sodobne knjige, zagotovo veliko pripomoglo, da so se redno seznanjali z novimi duhovnimi tokovi in so tudi na tak način še bolj neposredno prišli v stik s protestantizmom,³⁵

34 Prim. Mlinarič, Kartuzija Pleterje 1403-1595, 1982, str. 56.

Ms 21 iz kartuzije Pleterje, f. 49.
Primer zapisa not. NUK: Ms 21.

36 Prim. Mlinarič, Kartuzija Pleterje
1403-1595, 1982, str. 57.

37 Ibid., str. 58.

ki se je po nastopu Lutra leta 1517 naglo širil tudi z znatno pomočjo tiska. Prav relativna pocenitev tiskanih knjig, ki jo je omogočil Gutenbergov izum leta 1455, je bistveno prispevala k hitrosti širjenja idej in omogočila tudi, da so dosegle več ljudi. Lutrove ideje o meništvu, ki jih je leta 1521 strnil v spisu *De votis monasticis abrogandis* so med menihi naletele na velik odziv in številni so zapustili samostane. Takrat se je močno zmanjšalo tudi število kartuzijanskih samostanov, tudi na Slovenskem.

Kljub poskusom deželnega kneza, nadvojvode Karla II., da bi s posredovanji pri redovnem vodstvu in komisijami rešil, kar se rešiti da, pravega uspeha ni bilo. Še največja nevarnost za obstoj kartuzijanov pri nas pa so bili jezuiti, ki so že imeli svoji postojanki v Gradcu in Ljubljani in so uživali podporo nadvojvode Ferdinanda. Leta 1595 so graški jezuiti prevzeli kartuzijo Jurklošter, Pleterje pa so predali ljubljanskim jezuitom. Preostali dve kartuziji, Bistra in Žiče, pa sta bili sicer uspešni v ponovni utrditvi redovne discipline in sta celo doživeli ponoven gospodarski razcvet, vendar sta bili obe razpuščeni v času jožefinskih reform leta 1782.

Preden se bomo podrobneje posvetili naši edini ohranjeni kartuzijanski redovni postojanki, Pleterjam, se na kratko ustavimo še pri tistih treh, ki danes svojega redovnega poslanstva ne opravljajo več.

Kartuzija Žiče

V času utrjevanja cerkvene organizacije na naših tleh, ki se je naslanjala na pražupnije in ki so ji do končne ureditve pomagali tudi nekateri samostani, npr. Stična in samostan v Gornjem Gradu, je na naših tleh okrog leta 1160 nastal eden od naših najpomembnejših samostanov, žička kartuzija (*Vallis sancti Joannis Baptistae*). Ustanovljena je bila kot 19. redovna naselbina, pol stoletja po smrti redovnega ustanovitelja Bruna, bila je najstarejša v srednji Evropi in v mejah tedanje nemške države, hkrati pa tudi prva izven matičnih držav reda, Francije in Italije.³⁶ Za ustanovitelja velja štajerski mejni grof Otokar III. Traungavec, ki je po smrti grofa Bernarda Spanheima leta 1147 podedoval obsežne posesti na ozemlju današnje slovenske Štajerske in tudi v okolici Konjic. Posest, ki jo je določil za naselitev kartuzijanov, je bila obdana z visokimi hribi in primerna za naselitev, zagotovil pa jim je mir tudi s prepovedjo vstopa na posest, da nihče ne bi motil tamkaj živečih puščavnikov. Prvi menihi so pod vodstvom priorja Beremunda prišli prav iz Velike kartuzije, in sicer šele po posredovanju papeža, na katerega se je obrnil ustanovitelj samostana. Prva lesena kartuzija je bila postavljena vsaj do leta 1165, ko je za njo bila izdana ustanovna listina in se je lahko začelo redno redovno življenje.³⁷ Ker je Otokar III. konec leta 1164 umrl, nosi ustanovna listina že pečat njegovega sina Otokarja IV. Že sam Otokar III. si je močno prizadeval za gospodarsko utrditev samostana, enako tudi njegovi nasledniki, med dobrotniki samostana pa so bili tudi koroški vojvoda Ulrik, Friderik Celjski, gospodje Ptujski in Konjiški ter vrsta drugih plemičev in meščanov. Papež Lucij III. je na prošnjo menihov sprejel samostan v posebno varstvo ter prepovedal, da bi si kdo prisvajal njihovo posest in jim kratil pravice. Tako je vrsta cerkvenih in posvetnih privilegijev in močna podpora dobrotnikov omogočala trden gospodarski položaj samostana, z novimi darovnicami in nakupi zemljišč pa se je njegova gospodarska moč samo še večala, tako da je postal eden najmočnejših samostanov na Štajerskem. O duhovni moči

kartuzije pa pričajo številni ohranjeni rokopisi in pisci, ki so v kartuziji živeli. Žal pa je Žičam podobno kot drugim samostanom od 14. stoletja dalje močno škodovalo hitro menjavanje priorjev, upadanje števila novincev, pod vplivom idej reformacije pa je žički prior Peter leta 1526 red zapustil in sledili so mu še drugi menihi. Tudi v gospodarskem pogledu je od druge polovice 15. stoletja vidno močno nazadovanje. Svoj doprinos k temu so dali tudi Turki, ki so leta 1494 osvojili samostan ter odvedli priorja in dva redovnika, leta 1529 pa so umorili priorja. V času od leta 1564 do 1595 je v samostanu redovno življenje celo prenehalo, samostan je civilna oblast najprej predala tujemu civilnemu upravitelju, ki pa je samostan samo izžemal. Nato so ga začasno prevzeli jezuiti, ki so njegove dohodke namenili za vzdrževanje graškega kolegija in štipendije dijakom in študentom. Potem ko so ga ponovno prevzeli kartuzijani, je samostan nato preživel še dvesto let, dokler ga ni ukinil Jožef II.

Menihi žičke kartuzije so se posvečali predvsem karitativnemu delu in literarnem snovanju, o čemer pričajo ohranjeni rokopisi iz obdobja od 14. do 16. stoletja. V času cerkvene shizme je bil v letih od 1391 do 1410 v samostanu sedež sedež generalnega priorja rimske obediencie, njegovi priorji so bili hkrati generali reda in od leta 1398 je to službo opravljal znameniti prior Štefan Macone, ki je bil osebni prijatelj sv. Katarine Sienske. Od leta 1300 je v žički kartuziji živel tudi Slovenec, brat Filip, ki je na osnovi izredno razširjenega epa *Vita beatae Mariae Virginis ez Salvatoris rhythmica* v nemškem jeziku spesnil 10.000 verzov obsegajoči ep o Marijinem življenju³⁸, ki sodi k najbolj cenjenim Marijinim epom iz srednjega veka in je ohranjen v desetinah prepisov po vsej Evropi.³⁹ Najstarejši ohranjeni primerek epa je iz leta 1342, raziskovalci pa so mnenja, da je pesnitev nastala na naših tleh, vendar pa ni dokazov, da bi pesnitev kaj vplivala na slovensko ljudstvo v okolici samostana. Že v drugi polovici 15. stoletja je samostanska knjižnica premogla nad dva tisoč predvsem pergamentnih rokopisov. Najstarejše poročilo o knjižnici samostana na naših tleh je ravno poročilo vizitatorja, oglejskega kanclerja Paola Santoninija in kardinala Marka Barbara z dne 30. maja 1487 o knjižnici žičkega samostana, ki pravi, da se do nje pride po skrivnih stopnicah in da obsega nad dva tisoč zvezkov z vseh področij znanja, dela pa so večinoma napisana na pergamentu, stara tudi s trsom.⁴⁰ Leta 1573 je bila na ukaz nadvojvode Karla večja količina rokopisov in knjig izročena graškim jezuitom, vendar njihov seznam ni ohranjen.⁴¹

Knjižnica je bila v času kmečkih uporov v letih 1631 in 1651 močno poškodovana in oplenjena, pozneje pa obnovljena in strokovno preurejena, leta 1730 je nastal celo katalog njenega gradiva, vendar ga ob ukinitvi kartuzije niso našli. Kartuzijo je leta 1782 ukinil Jožef II., po ukinitvi so leta 1783 samostan popolnoma izropali. V inventarnem popisu ob ukinitvi samostana je zabeleženih samo 221 obrednih knjig, ki so se nahajale v samostanu na različnih mestih – v prelaturi, v kapelah in v celicah menihov, kar kaže na veliko neurejenost samostana. Odredili so prevoz vseh ohranjenih knjig v Gradec, kjer je pisar Dvorne knjižnice z Dunaja leta 1783 v inventarni popis zabeležil 2.366 naslovov oziroma 2.974 del v 3.774 zvezkih, od tega vsaj 110 srednjeveških rokopisov in 30 inkunabul, najstarejša med njimi Biblija iz Augsburga iz leta 1477. Tri od žičkih inkunabul so danes v graški univerzitetni knjižnici, ena pa v dunajski nacionalni knjižnici. Okrog 200 knjig se nahaja v graški univerzitetni knjižnici.

38 Ep se zgleduje po latinski pesnitvi Hugona von Trimberga *Vita B. Mariae Virginis et Matris Salvatoris*.

39 Mlinarič, 1991, str. 80.

40 Enciklopedija Slovenije, 10, str. 383, geslo Samostanska knjižnica, avtorja B. Berčič, J. Dolar; Berčič, 2000, str. 200. Prim. Mlinarič, Odnos kartuzijanov do knjig, 1982, str. 29.

41 Mlinarič, *ibid.*, str. 30.

Ms 33, f. 173 in 174 – primeri drolerij
in inicial. NUK: Ms 33.

Čeprav se je od tako velikega števila rokopisov, kakor nam ga omenja Paolo Santonino, ohranilo od 14. stoletja dalje le nekaj več kot sto primerkov, iz 13. stoletja je ohranjen celo samo fragment misala, pa nam ohranjeni rokopisi vseeno kažejo jasno sliko o živahni literarni dejavnosti v kartuziji. Med deli je največ takih, ki so jih uporabljali v vsakdanjem življenju in pri obredih, predvsem ascetična dela in dela s področja mistike, misali ter antifonarji, vendar pa med njimi najdemo tudi taka dela, ki kažejo dovzetnost menihov za sodobne miselne tokove takratne dobe. Poleg teoloških so se ohranila tudi filozofska dela, rokopisi s področja medicine in drugih strok takratnega časa. Kot že rečeno, seznam rokopisov in knjig, ki so bili leta 1573 izročeni graškim jezuitom, žal ni ohranjen, zato si tudi ni mogoče ustvariti podrobnejše slike o značaju knjižnice žičke kartuzije.

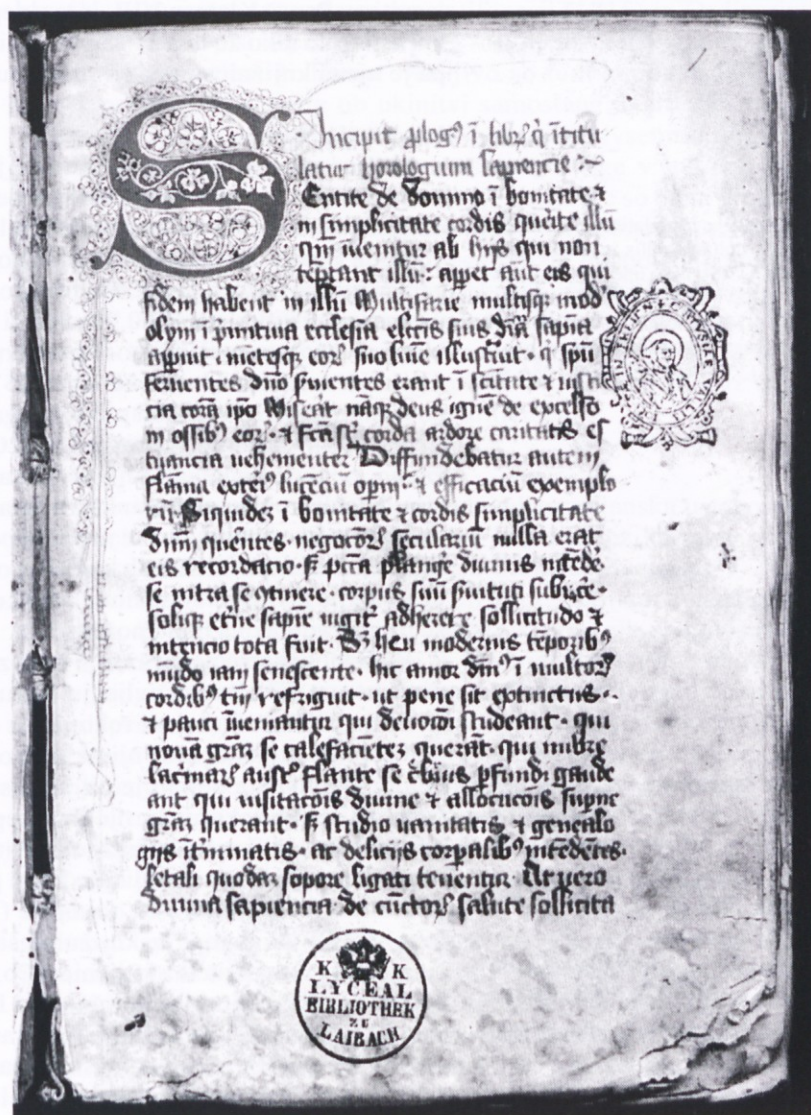
Kartuzija Jurklošter

Naslednja kartuzija na naših tleh je bila kartuzija Jurklošter, ustanovljena okoli leta 1170. Ustanovna listina krškega škofa Henrika, ustanovitelja kartuzije, sicer ni ohranjena, ohranila pa se je listina papeža Aleksandra III., s katero je potrdil ustanovitev samostana in ga vzel v svojo zaščito. Naveden je sicer samo dan in mesec, torej 2. junij, kot leto potrditve pa prideta v poštev letnici 1173 in 1174. Konec stoletja je samostan sicer propadel in bil leta 1200 razpuščen, vendar ga je leta 1209 obnovil štajerski vojvoda Leopold VI. Babenberžan. Jurkloštrska kartuzija se po svojem pomenu sicer ne more meriti z žičko, vendar je v njej živela vrsta menihov, ki so se posvečali literarni in prepisovateljski dejavnosti, poleg Stefana Maconeja je bil med njimi Odon iz Novare (prior 1189 in 1190), avtor znamenitih latinskih pridig. Menih Sifrid (lat. Syferidus) je bil avtor pesnitev, ohranile so se štiri njegove pesnitve v latinščini. Rokopisna knjiga z njegovimi pesnitvami je danes v Narodni in univerzitetni knjižnici. Naslednji pisatelj je bil Mihael iz Prage (prior v Jurkloštru 1391-1401) ter najplodovitejši in evropsko znani Nikolaj Kempf iz Strassburga (rojen 1397), profesor na dunajski univerzi in avtor 36 del ascetične, mistične in pedagoške vsebine⁴². Njegova dela se še danes nahajajo v številnih naših ohranjenih samostanskih knjižnicah. V času med letoma 1447 in 1451 je bil jurkloštrski prior, od leta 1462 do 1467 je bil prior v Pleterjah,

43 Rybač, 1984, str. 153.

Jurkloštrski rokopis Ms 27. Pergament, na prelomu 14. in 15. stoletja, 25,5 x 17 cm, 151 f. s spisi Sifrida iz Švabskega, napisanimi v Jurkloštru. Rokopis je iz Jurkloštra prišel v Bisto, od tod pa v licejsko biblioteko. Na f. 1 ob strani bistrska štampljka. NUK: Ms 27.

nato pa od 1467 do 1490 spet prior v Jurkloštru. Večina njegovih spisov ima versko vsebino, nekaj med njimi pa jezikoslovno, filozofsko in pedagoško. Omenimo še to, da je v času priorja Mihaela iz Prage v Jurkloštru kartuzijan p. Bernard leta 1401 prepisal Življenjepis Katarine Sienske, ki ga je napisal dominikanski pater Rajmund de Vineis. Ta knjiga ima posebno zgodovino. V žički kartuziji je namreč takrat bil prior p. Štefan Macone, ki je tudi bil doma iz Siene in je bil Katarinin prijatelj in spremljevalec. Po njeni smrti si je Macone zelo prizadeval, da bi Katarino razglasili za svetnico in je zato dal prepisati njen življenjepis, ki ga je napisal Rajmund de Vineis in ga pošiljal takratnim evropskim vladarjem. Tako je nastal tudi prepis v Jurkloštru, ki je še posebej znamenit zato, ker je vanj prior Macone lastnoročno vnesel pripombe k tistim dogodkom iz Katarininega življenja, pri katerih je bil soudeležen. V Milanu in Vatikanu so sicer še trije rokopisi z Maconejevimi pripombami, vendar vsebuje jurkloštrski rokopis nekatere doslej neznane podatke iz Katarininega življenja. Rokopis je danes v Narodni in univerzitetni knjižnici⁴³.

44 Rybař, 1984, str. 154.

45 Rybař, 1984, str. 158.

46 Bistra se je po latinsko imenovala Vesela dolina (Vallis iucunda, Vallis iocosa). Slovensko ime se v dokumentih pojavi šele konec 15. stoletja (1470, 1481). Latinsko ime izhaja iz nemškega Freudenthal, prvič omenjeno 1350. Prim. Mlinarič, 1984, str. 163.

47 Pivec-Stele, 1971, str. 93. Prim. Stefan, 1907, str. 20.

SKRITI ZAKLADI
KULTURNE DEDIŠČINE

Rast 2 / 2005

264

Ob svoji ustanovitvi je Jurklošter prišel v zgodovino kot samostan v Sloveniji (in Sclavonia). Tako so takrat označevali naše kraje, ta oznaka se je v kartuzijanskih krogih obdržala tudi kasneje, ko je bila že običajna delitev na zgodovinske dežele (Štajerska, Koroška, Kranjska). V začetku 15. stoletja so na našem ozemlju že obstajale vse štiri kartuzije in leta 1415 so sklenili priorji vseh štirih kartuzij zase in za svoje samostane sklenili bratsko zvezo in se tako povezali med seboj.⁴⁴

V 16. stoletju so ideje protestantizma in npravni propad močno načela duhovno življenje v samostanu, začelo je propadati tudi njegovo gospodarstvo. Število menihov se je zmanjšalo, tisti pa, ki so ostali, so bili po besedah nadvojvode Karla kriminalci ali pa oženjeni⁴⁵. Imenoval je upravitelje, ki pa so slabo izbirali oskrbnike, večinoma so bili Italijani, ki so samostan le izžemali, redovniki pa so samostan zapustili. Leta 1591 je nadvojvoda Ernest izročil Jurklošter (in žičko kartuzijo) jezuitskemu kolegiju v Gradcu, da bi z dohodki samostana vzdrževali študente ter kolegij in akademijo. Kljub prizadevanjem kartuzijanskega reda za vrnitev obeh samostanov je nadvojvoda Ferdinand leta 1595 odločil, da pripadeta Jurklošter in Pleterje jezuitom. Papež Klemen VIII. je ta sklep potrdil leta 1596. Jurkloštrsko knjižnico so tako že leta 1595 prevzeli graški jezuiti, po ukinitvi reda pa je njena knjižnica prešla v graško univerzitetno knjižnico.

Kartuzija Bistra

Tretja kartuzija na slovenskih tleh je bila ustanovljena na jugozahodnem robu Ljubljanskega barja, v некоč zelo odmaknjeni pokrajini ob bistri vodi, po kateri je menda dobila ime.⁴⁶ Ustanovil jo je koroški vojvoda Bernard Spanheimski, ki je položil temelje zanjo v letu 1255, zaradi njegove smrti je začeto delo dokončal njegov sin Ulrik s prvo ustanovno listino leta 1260. Podelil ji je privilegije in posesti, kar je bila pravna in materialna podlaga za njen obstoj. Dva papeška privilegija je samostan prejel že leta 1257. Papež jo je sprejel v svoje posebno varstvo, jo zaščitil pred poseganjem v njeno posest in ji podelil pravico svobodnih volitev priorja. Od kod so prišli prvi menihi, ni znano, po mnenju nekaterih raziskovalcev domnevno iz žičke kartuzije, poselili pa so postojanko že leta 1255. Svoj višek je kartuzija dosegla v 14. stoletju, ko se je njena posest precej povečala, imela je močno zaslombo v deželnih knezih, potekalo je živahno gospodarsko in duhovno življenje v ustanovi, toda konec stoletja, leta 1364 in 1382, sta jo prizadela dva huda požara.

V obdobju največjega razvoja kartuzije je v njej potekalo tudi živahno duhovno in kulturno življenje. O kulturnem prizadevanju menihov iz Bistre pričajo ohranjeni rokopisi iz obdobja od srede 14. do druge polovice 15. stoletja. Med njimi velja omeniti rokopis z Avguštinovim delom *De civitate dei*, ki je bil prepisan leta 1347 in velja za enega naših najlepših rokopisov, njegov prepisovalec in iluminator je uporabljal sočasne francoske in zgodnje italijanske ter romanske motive in predloge. Rokopis se odlikuje zlasti po lepoti s peresom opremljene ornamentike. Srednjeveške rokopise (14 rokopisov iz 14. in 15. stoletja) in 58 inkunabul iz knjižnice samostana v Bistri danes hrani Narodna in univerzitetna knjižnica. Po podatkih iz inventarjev ob razpustu je takratna licejska knjižnica iz Bistre prevzela skupno 769 del v 1153 zvezkih.⁴⁷ Vzrok, da se je ohranilo tako malo gradiva so hudi požari, ki so večkrat prizadeli samostan, v že omenjenem požaru leta 1364 je samostan pogorel skoraj v celoti, skupaj s knjižnico.

Po katastrofah v drugi polovici 14. stoletja se je samostan skušal konsolidirati, težka gospodarska kriza v drugi polovici naslednjega stoletja in turški vpadi so močno vplivali na gospodarsko moč kartuzije. Zaradi bližine Ljubljane je bilo čutiti tudi močan vpliv protestantizma. Število menihov, ki so bili pripravljeni živeti po strogih pravilih, se je močno zmanjšalo. Gospodarsko ruiniran in duhovno opešan samostan pa so močno prizadela tudi posojila dežel-nemu knezu za obrambo pred Turki. V 17. stoletju se je samostan gospodarsko okrepil in opazna je tudi duhovna rast. Vendar pa se je kljub temu leta 1745 kartuzija odpovedala sprejemu zapuščine po doktorju teologije Leopoldu Maksimiljanu Raspu, ki je v testamentu samostanu zapustil svojo biblioteko, ker zaradi pomanjkanja redov-nikov ne bi mogli izpolniti obligacije v zvezi z mašami. Biblioteko je nato v letu 1745 skupaj z obligacijo prevzel kostanjeviški samostan.

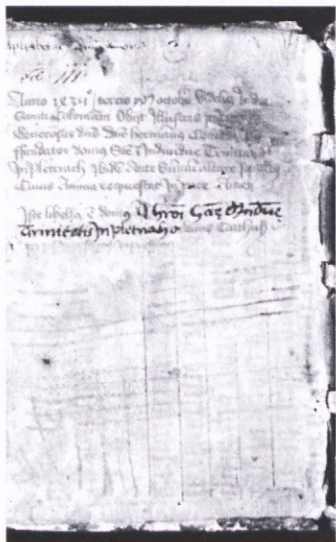
Omenili smo že, da je po gospodarski okrepitvi samostana in du-hovni rasti v njem od začetka 17. stoletja dalje zopet vzcvetelo tudi kulturno življenje. Posamezni menihi se kljub izumu tiska niso odpo-vedali prepisovanju knjig, kakor so jim naročala njihova redovna pravila. Iz tega časa sta ohranjena antifonarij (1715) in Ordinarium Carthusiensie z vpisi iz prve polovice 17. stoletja, deli, ki sta menihom služili v vsakdanjem življenju. Marljivo so tudi kupovali knjige, o čemer priča seznam knjig ob ukinitvi samostana. Kartuzija se je v zadnjem obdobju svojega obstoja oskrbovala predvsem s knjigami v latinskem jeziku, deloma tudi v nemškem, knjige v italijaščini in francoščini pa so le izjema. Poleg starejše literature so nabavljali tudi sodobno gradivo. Ob kartuzijski literaturi so na seznamu zastopana dela s področja cerkvenega in civilnega prava, gospodarske narave, farmacije, zemljepisa, zgodovine in glasbe ter učbeniki za učenje tujih jezikov⁴⁸. Kartuzijo Bistvo je cesar Jožef II. ukinil z odlokom dne 29. januarja 1782. Samostanski kompleks s posestvi je bil izročen ver-skemu skladu, 11 srednjveških rokopisov in 58 inkunabul iz Bistre danes hrani Narodna in univerzitetna knjižnica.

48 Mlinarič, Kartuzija Bistra, 1984, str. 187.

Kartuzija Pleterje

Kartuzija Pleterje je nastala kot zadnja kartuzijanska ustanova na naših tleh v času cerkvene shizme, ko je bil sedež kartuzij rimske obediencie v času znamenitega priorja Štefana Maconeja v Žičah. Ustanovitelj dolenske kartuzije je bil grof Herman II. iz družine Celjskih, ki so bili dobrotniki in zaščitniki mnogih samostanov in drugih cerkvenih ustanov. Herman II. je v njej našel tudi kraj svojega poslednjega počitka.⁴⁹ Za ustanovitev kartuzije si je med člani reda najbolj prizadeval brat Mihael iz Prage, ki je bil takrat prior v Jurkloštru. Ohranjena je prva posestna listina samostana iz leta 1403, v tem letu je redovno vodstvo določilo za vodjo ustanavljanja samostana brata Hartmana iz nižjeavstrijske kartuzije Gaming. Po zgledu matične Velike kartuzije so bile tudi Pleterje postavljene v osamljeno dolino v zavetje gozdov, tako jim je že sama lega kraja zagotavljala mir in tišino, ki jo kartuzijani tako zelo cenijo in potrebujejo, da lahko v zbranosti izpolnjujejo svoja redovna pravila. Njihovo samoto je obzid-je samostana še bolj poudarilo, potok z Gorjancev pa jim je zagotovil dovolj potrebne vode. Zemljišče za vzpostavitev kartuzije so redu zagotovili Celjani, pridobili so jo od Turjačanov, Čušperških in Sicher-stainov. Gradnja samostanske cerkve, ki stoji še danes, je trajala tri leta. Gradnja meniških celic je zaradi velikih stroškov potekala

49 Mlinarič, Kartuzija Pleterje, 1984, str. 193.

Ms 146 iz kartuzije Pleterje. Papir, "15. stoletja, 14,3 x 10,5 cm, 111 f., začetek manjka. Eden od avtorjev rokopisa pleterski profesor Konrad iz Speiera. Na pletersko provenienco kaže več beležk o lastništvu. Na notranji strani sprednjega ovojnega lista zabeležka, da je ustanovitelj samostana grof Herman bil pokopan pred glavnim oltarjem samostanske cerkve. NUK: Ms 146

50 Mlinarič, Kartuzija Pleterje, 1984, str. 199.

51 Inventar se nahaja v Državnem arhivu na Dunaju, Geistliche Acten, Fas. Nr. 489. Prim. Kos, 1938, str. 85.

SKRITI ZAKLADI
KULTURNE DEDIŠČINE

Rast 2 / 2005

postopoma, zato so tudi menihi prihajali polagoma, dokler jih ni bilo trinajst, kot določajo redovna pravila. Od kod so prihajali, ni znano.

Ko so bili leta 1410 zagotovljeni vsi pogoji za obstoj in nadaljnji razvoj kartuzije, jo je redovno vodstvo sprejelo v svojo skupnost. Ti pogoji so bili določeni s statuti iz leta 1368, ki so zahtevali, da mora nova postojanka imeti zagotovljeno materialno podlago za preživljanje priorja in dvanajst menihov, torej zagotovljene dohodke in posest, zgrajena mora biti na primernem kraju z zadostnim številom stavb oziroma morajo imeti jamstvo, da bodo potrebne stavbe dograjene. Herman II. se je do smrti leta 1435 skupaj s sinovi še nekajkrat izkazal za dobrotnika samostana s povečevanjem posesti in dohodkov kartuzije ter s podeljevanjem pravic, ki so bile pomembne za njegov razvoj.

Celjani so bili največji dobrotniki pleterske kartuzije, obdobje do njihovega konca v letu 1456 štejemo za čas njenega najbolj intenzivnega razvoja. S smrtjo zadnjega Celjana pa je umrl tudi zadnji veliki dobrotnik in zaščitnik kartuzije Pleterje. Zato so se tudi prenehale velike posestne pridobitve, čeprav si je kartuzija še naprej tudi z nakupi prizadevala za zaokrožitev svoje zemljiške posesti. Eden od pomembnih vzrokov za gospodarsko nazadovanje kartuzije od srede 15. stoletja dalje pa so poleg splošne gospodarske krize, ki je zajela Evropo, bila tudi turška pustošenja samostanske zemlje. Pleterje ležijo namreč na območju, ki je bilo že od prvih vdorov Turkov na Kranjsko izpostavljeno njihovem uničevanju.⁵⁰ Že leta 1471 so bila požgana samostanska poslopja in v istem stoletju so Turki še večkrat opustošili samostanska posestva, zaradi česar je samostan imel manjše dohodke. Ker je bilo mnogo podložnikov pobitih ali odpeljanih v sužnost, so opustela cela posestva. V 16. stoletju so se turška pustošenja sicer zmanjšala, vendar je ostal strah pred njimi in podložniki so si iskali zavetja na drugih, varnejših posestvih ali za obzidji meščanskih naselij. Prav tako sta se na tem območju razplamtela dva kmečka upora, in sicer leta 1515 in drugi v letih od 1571 do 1573. Od leta 1562 so pletersko samostansko gospodarstvo hromile tudi vedno pogostejše zahteve deželnega kneza po posojilih za protiturško obrambo. Kartuzija si je morala izposojati denar in zastavljati svoja posestva. Od leta 1530 dalje pa so se na tudi na pletersko posest začele naseljevati tudi prve večje skupine Uskokov. K moralnemu in materialnemu propadu pa so, tako kot tudi v drugih samostanih, veliko doprinesle ideje reformacije, ki so gnale ljudi izza samostanskih zidov v svet. Duh časa je zrahljal redovno disciplino tako pri redovnikih kot tudi pri mnogih predstojnikih, ki so se zgledovali po posvetni gospodski in jo posnemali v oblačenju in načinu življenja ter v samostanskem premoženju videli svojo lastno posest, s katero so razpolagali po svoji volji.

V drugi polovici 16. stoletja so se razmere v slovenskih kartuzijah zelo poslabšale. Vodstvo reda je pomanjkanje redovnikov v slovenskih kartuzijah skušalo premostiti z naselitvijo tujih, ti pa so s svojimi navadami in načinom življenja samo še pripomogli k hitrejšemu razkroju duhovnega življenja v naših kartuzijah. Pleterje so bile sicer v boljšem položaju od drugih kartuzij, saj je bilo poleg priorja v drugi polovici 16. stoletja še vedno nekaj menihov in redovno življenje ni docela zamrlo. Leta 1590 je tedanji pleterski prior Stanislav baron Schmidau umrl na svoji misiji v Gradcu, kjer si je prizadeval od jezuitov pridobiti nazaj obe štajerski kartuziji. Že tri dni po njegovi smrti je kranjski deželni vicedom naznanil pleterskim kartuzijanom, da je postavil komisijo, ki naj bi popisala pletersko premoženje⁵¹, ker da v

52 Vizitator reda Frančišek Barbaro ob svoji vizitaciji Pleterij leta 1593 poroča, da v samostanu ne prebiva noben kartuzijan več.

53 Mlinarič, Kartuzija Pleterje, 1984, str. 205.

54 Kos, 1931, str. 87.

SKRITI ZAKLADI
KULTURNE DEDIŠČINE

Rast 2 / 2005

samostanu ni nobene primerne osebe za to.⁵² Komisarji pa naj bi tudi postavili primerneга upravitelja posesti. Zaradi finančnih bremen, ki so stiskala pleterski samostan, je zastopnik reda Frančišek Quintana sredi leta 1595 dal v zakup protestantu Karlu Juriču, zemljiškemu gospodu z Lanšpreža.

Konec 16. stoletja je kartuzijanskim postojankam grozila nevarnost s strani jezuitskega reda, ki ga je nadvojvoda Karel II. poklical v deželo, da bi pomagali zatreti protestantsko gibanje. Od leta 1573 so jezuiti delovali v Gradcu, kjer so postali središče cerkvene organizacije, in njihov vpliv se je naglo širil vsepovsod, še zlasti na področje vzgoje in izobraževanja. Na Kranjskem si je za njihovo naselitev zelo prizadeval ljubljanski škof Janez Tavčar. Graška jezuitska šola je leta 1586 dobila status univerze in za njeno vzdrževanje sta morali nekaj časa prispevati tudi obe štajerski kartuziji, za nekaj časa pa sta celo postali njena last. S prizadevanji škofa Tavčarja za naselitev jezuitov v Ljubljani pa je naraščala tudi nevarnost za kartuzijo Bistvo, ki je bila idealna za njihovo dotacijo. Vendar pa si je redovno vodstvo kartuzijanov močno prizadevalo, da bi postojanko obdržalo, že leta 1590 je imenovalo komisarja, ki naj bi skušal obe štajerski postojanki pridobiti nazaj in z jezuiti doseči ugoden sporazum. Po mnogih zapletih in neuspešnih pogajanjih je papež Klemen VIII. pooblastil graškega nuncija Hieronima Porcijo, da se sporazume s kartuzijanskim zastopnikom Frančiškom Quintano in novembra 1595 sta sklenila sporazum, po katerem so si kartuzijani pridržali eno redovno postojanko na Štajerskem in eno na Kranjskem, Jurkloster so prejeli graški jezuiti, Pleterje z izjemo nekaterih posesti, ki naj bi pripadle Bistri in Žičam pa ljubljanski jezuiti⁵³. Sporazum je dne 23. marca 1596 potrdil papež Klemen VIII., s posebno listino je ustanovil tudi jezuitski kolegij v Ljubljani in mu kot dotacijo dodelil kartuzijo Pleterje. Jezuiti so sprva pletersko posest dajali v zakup, z letom 1606 pa so jo začeli upravljati sami in v Pleterjah ustanovili jezuitsko rezidenco.

Pleterska kartuzija tako ni uspela preživeti viharneга 16. stoletja. O stari pleterski kartuziji pričajo samo ostanki nekdanjega samostanskega kompleksa, še zlasti ohranjena mogočna cerkev. Ostali so sicer številni dokumenti, ki jih hrani arhiv v Ljubljani, o kulturni dejavnosti kartuzije pa pričata dva ohranjena rokopisa iz 15. stoletja, ki ju hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Tako skromno število ohranjenih rokopisov pa zagotovo ne daje prave podobe o literarni dejavnosti pleterskih kartuzijanih. V burnem obdobju od srede 15. stoletja se zagotovo veliko gradiva razgubilo, hkrati pa je to tudi obdobje, ko je z izumom tiska zanimanje za prepisovanje knjig že v veliki meri upadlo in polagoma presahnilo. Tudi pleterska rokopisa kažeta tedanje duhovno obzorje in zanimanje menihov v naših kartuzijah, saj obsegata predvsem spise, namenjene premišljevanju, molitvi in vsakdanjim potrebam pri bogoslužju. Prvi med ohranjenima rokopisoma je na pergamentu pisani antifonarij s himnami, kartuzijanski obrednik. Ta rokopis je še zlasti zanimiv po notici (f. 14), ki pravi, da je rokopis pleterski prior Ciprian dal kartuziji Bistri, ki ga je Pleterjam na njihovo zahtevo vrnila 25. julija 1539. Rokopis na papirju, ki ga je po navedbah M. Kosa⁵⁴ deloma napisal takratni pleterski profesor Konrad iz Speiera. Velik vpliv na kulturni nivo v Pleterjah je zagotovo imel Nikolaj Kempf, ki je bil v letih od 1462 do 1463 tudi njihov predstojnik. Verjetno sta bila s Konradom iz Speierja znanca, v Ple-

terjah sta skupaj preživela dve leti. Glede na to, da je Nikolaj na Slovenskem živel več kot trideset let, največ na Štajerskem, in glede na njegovo obsežno literarno zapuščino bi lahko upravičeno domnevali, da je katero od njegovih del nastalo tudi na naših tleh.

Nekdanja pleterska knjižnica

Pleterska kartuzija je podobno kot mnoge druge kartuzije svojo knjižnico imela ob prezbiteriju. Poleg samostanske cerkve iz začetka 15. stoletja je še ohranjen del trakta, ki se naslanja nanjo na severni strani. Tik ob slavoloku pridemo iz prezbiterija skozi pravokoten gotski portal v pritlični prostor in njegova vrata ga povezujejo s cerkvijo in zakristijo. Nadstropni prostor nad zakristijo ter podstrešje nad njim in nad cerkvijo pa sta dosegljiva po polžastih stopnicah. Prostor nad zakristijo je obokan in je bil po vsej verjetnosti namenjen za biblioteko, lahko pa tudi za arhiv ali za shrambo obrednih predmetov⁵⁵. V drugi polovici 16. stoletja se je pleterska kartuzija znašla v podobnem položaju kot ostale tri naše kartuzije. Vendar pa kaže, da je vsaj do leta 1590 v njej bilo več duhovnega življenja kot drugod, saj je bilo vse do tega leta v njej še nekaj menihov, ki bi bili lahko čuvarji njene kulturne dediščine. Po letu 1590 pa se je položaj še poslabšal, menihov je bilo vedno manj, na koncu so ostali brez priorja in je samostan upravljal nekaj časa bistrški prior Primož Jobst, za nekaj časa pa je red določil za upravitelja žičkega prokuratorja Avguščina Brentija, za upravitelje postojanke so bili določeni celo posamezni svetni duhovniki⁵⁶. Dne 29. oktobra 1593 je omenjeni žički prokurator izročil premičnine v varstvo kaplanu Mihaelu Šubicu. V inventarju je zabeleženih 13 obrednih knjig, in sicer 5 tiskanih misalov s podobami, dva psalterija in dva graduala, 3 antifonariji in misal z lesenimi platnicami. Popis navaja z naslovi 17 latinsko pisanih knjig, med katerimi je največ knjig z govori (sermones), pridige za vse čase cerkvenega leta ter za nedelje in praznike, torej dela, ki so jih menihi potrebovali za vsakdanjo rabo. Posebej pa je potrebno omeniti biblijo s konkordancami, veliko zgodovino Langobardov (Lombardica hystoria) Pavla Diakona ter deli Jakoba de Voragine Summa Joannis Valensis de regimine vitae humanae in Sermones quadragesimales.⁵⁷ Zaradi slabega gospodarskega položaja je bil samostan leta 1593 oddan v zakup, v času med letom 1593 in izročitvijo kartuzije ljubljanskim jezuitom v letu 1595 so nekatera izmed del v omenjenem popisu bila odnesena v žičko kartuzijo (npr. zgodovina Langobardov), nekaj pa je šlo v Ljubljano. O tem ostajajo dokumenti v Arhivu RS. Ob sami predaji Pleterij jezuitom sta 17. decembra 1595 stiški opat Lavrencij Zupan in kranjski deželni vicedom podpisala inventurni zapisnik, ki omenja, da so med drugim v zakristiji našli tudi obredne knjige: dva misala, graduale manjšega formata, tri antifonarije večjega formata, enako število pergamentnih kartuzijanskih gradualov v formatu folio. V popisu samostanska knjižnica ni omenjena.⁵⁸ Iz njene nekdanje knjižnice sta se ohranila le že omenjena dva rokopisa, vse dolgo je verjetno zgorelo v požaru jezuitskega kolegija v letu 1774.

Ponovna oživitev kartuzije Pleterje in njena knjižnica

Po ukinitvi jezuitskega reda je samostan leta 1773 najprej prišel v državno last, nato pa je država leta 1839 posest prodala in samostan je nato imel različne zasebne gospodarje, zadnji med njimi so bili madžarski plemiči Bors de Borsod. Od njihovih zadnjih potomk je

55 Mlinarič, Odnos kartuzijanov do knjige, 1982, str. 33-34. Prim. Zadnikar, 1972, str. 82-84.

56 Mlinarič, Odnos kartuzijanov do knjige, 1882, str. 45.

57 Mlinarič, Odnos kartuzijanov do knjige, 1982, str. 46.

58 Mlinarič, Odnos kartuzijanov do knjige, 1982, str. 46.

59 Kartuzijani in kartuzija Pleterje,
1938, str. 110-142.

Listkovni katalog pleterske knjižnice.

60 Na tem mestu bi se rad zahvalil
prejšnjemu priorju kartuzije, ki mi je
že večkrat dovolil obiskati knjižnico.

ostanke nekdanje kartuzije skupaj s pripadajočim posestvom od njih zopet odkupil kartuzijanski red. Veliko zaslug pri tem je imel škofijski duhovnik Jožef Benkovič, ki je takratnega kartuzijanskega generala D. Mihaela Baglina opozoril, da so Pleterje naprodaj. Kupna pogodba je bila podpisana leta 1899, proti koncu leta 1904 pa je bil samostan na novo pozidan. Od nekdanje kartuzije je ostala le gotška cerkev, ki pa je pri zidavi novega samostana niso vključili v samostanski kompleks. Novi samostan so poselili pregnani francoski kartuzijani iz kartuzije Bosserville blizu Nancyja v Loreni,⁵⁹ med katerimi so bili predvsem francoski in nemški menihi. Francija je namreč leta 1901 sprejela odločitev, da ukine vse samostane. Vso cerkveno opravo, zbirko slik in knjižnico so prinesli s seboj iz razpuščene francoske kartuzije. Kartuzijanska tradicija na naših tleh je ponovno oživela. V red so vse bolj vstopali slovenski, hrvaški in slovaški novinci. Število menihov je stalno naraščalo in tik pred prvo svetovno vojno jih je bilo največ, 35 očetov in 42 bratov. Med prvo vojno so imeli menihi francoskega rodu več težav, kajti Avstrija je bila v vojni s Francijo. Z drugo svetovno vojno so se za Pleterje znova začeli težki časi. Takratni prior Jožef Edgar Leopold je skupaj z nekaterimi menihi podpiral osvobodilno gibanje, konec leta 1942 pa se je v samostanu naselil oddelek legije smrti MVAC. Februarja leta 1943 so partizani napadli kartuzijo, pri tem so bila poškodovana samostanska poslopja, zgorele pa so tudi hišice v vzhodnem delu križnega hodnika. Priorja Leopolda so nemški okupatorji oktobra 1943 aretirali in izgnali v kartuzijo Vedana pri Bellunu v Italiji. Po drugi svetovni vojni je morala večina tujih patrov zapustiti kartuzijo, velik del samostanske posesti je bil nacionaliziran. Za nekaj časa je samostan celo izgubil pravico do noviciata. Kljub vsem težavam je samostan uspel prebroditi krizo, od vseh kartuzijanskih samostanov iz bivše avstro-ogrske monarhije je edino njemu uspelo obnoviti redovno življenje. Sinovi sv. Bruna svoje posebno poslanstvo na slovenskih tleh opravljajo še naprej.

Današnji samostan se ponaša s prelepo knjižnico, ki hrani staro knjižnico kartuzije v Nancyju in gradivo, ki so ga pridobili po ponovni poselitvi kartuzije v Pleterjah. Knjižnica se nahaja v območju klavzure in ni javno dostopna.⁶⁰ Sama knjižnica je zasnovana zelo impozantno in ima čudovito opremo. Ko vstopimo vanjo, nas preseneti s svojim vedrim vtisom neskončne zlate svetlobe in prekrasnimi policami, ki obvladujejo prostor, prislunjene so na vse stene od tal do vrha in tudi po sredini prostora ter med okni in nad njimi, celo nad vrati, vendar pa prostora ne utesnjujejo, ampak ga na nek nenavaden način širijo na vse strani in puščajo duhu prosto pot. Vsak kos opreme je dovršeno izdelan do najmanjše podrobnosti, premišljeno je izkoriščen vsak prostorček v prostorni sobani. Po sredini prostora so razporejeni bralni pulti, ki so predeljeni z dvostranskimi policami. Ob steni sloni lesena stopničasta knjižničarska lestev na kolesih, z njeno pomočjo lahko dosežemo tudi najmanjšo knjigo na najvišji polici. Oznake na velikih tablicah na zgornjem delu polic nas poučijo, kakšno gradivo se nahaja v vsakem od stolpov. Lesena kataložna omarica s kataložnimi listki samo še poveča in utrdi vtis urejenosti knjižnice.

Ker se knjižnica še vedno dopolnjuje, je novo gradivo postavljeno skupaj s starim, novinke s svojo bleščečo sodobno opremo nevsiljivo sobivajo s potemnelimi starejšimi vezavami. V knjižnici hranijo okrog 20.000 enot gradiva, od tega je približno 5.000 enot z letnico izida pred letom 1800. Knjižnica se stalno dopolnjuje z novimi deli z vseh

Vse stene knjižne dvorane so od tal do vrha obdane s knjižnimi policami. Z njimi so obdana celo vhodna vrata v knjižnico in vsa okna.

61 Centralni katalog tujih monografskih publikacij v listkovni obliki je v Narodni in univerzitetni knjižnici dostopen še danes in še vedno predstavlja dragocen informacijski vir. Katalog se je zaključil z avtomatizacijo večine knjižnic v Sloveniji, ko je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja njegovo funkcijo za novejša gradivo prevzel računalniško podprti vzajemni katalog.

področij teologije, zgodovine in arhitekture. Večji del gradiva je predvsem v francoskem, latinskem in nemškem jeziku, pri novejšem gradivu pa so zastopani tudi drugi sodobni jeziki. V posebnem skladišču hranijo tudi neugotovljeno količino starejše periodike, predvsem v nemškem jeziku, vendar je nekompletna in ni urejena.

Po vsebini je gradivo razdeljeno na naslednjih 16 strokovnih skupin: I. Scriptura sacra, II. Monastica, III. Patrologia, IV. Liturgia, V. Theologia, VI. Christologia, VII. Concilia, VIII. Theologia, IX. Asce-tica, X. Historia, XI. Philosophia, XII. Biographia, XIII. Hagiographia, XIV. Ars sacra, XV. Repertoria, XVI. Mariologia.

Knjige so postavljene po formatih znotraj teh strokovnih skupin in označene s signaturo, ki določa strokovno skupino, format in zaporedno številko knjige na polici. V spodnjem delu polic so zloženi večji formati, zgoraj manjši, v sredini knjižnice se na obeh straneh polic na čitalniških pultih nahaja pogostejše uporabljano gradivo. Knjižnica se redno dopolnjuje z novim gradivom in se ji posveča velika skrb. Priročna knjižnica, ki vsebuje več kot 3.500 enot, je postavljena v drugem prostoru. Inkunabule hranijo posebej, v trezorju. In še nekaj o skrbi kartuzijanov za pošiljanje svojih glasnikov v svet: v času, ko je v Narodni in univerzitetni knjižnici deloval listkovni centralni katalog tujih knjig v knjižnicah Slovenije, so skrbni kartuzijanski varuhi knjižnih dragocenosti redno posredovali kataložne listke svojih novih pridobitev in tako omogočali tudi uporabo svojih knjig z medknjižnično izposajo.⁶¹

Od knjižničnih evidenc premore knjižnica inventarno knjigo v knjižni obliki z ustreznimi podatki. Abecedni imenski katalog v listkovni obliki se redno dopolnjuje z novimi vpisi. Vsebinski pregled gradiva v knjižnici pa podaja predmetni katalog, razdeljen po skupinah, ki so bolj podrobne od strokovnih skupin za postavitev fonda. Za knjižnico redno skrbijo in je namenjena članom samostanske družine, dostop do nje pa po predhodnem dogovoru omogočijo tudi raziskovalcem. Knjižnica se namreč nahaja v klavzuri, da menihov nihče ne moti v njihovi zbranosti in tišini.

VIRI IN LITERATURA

BAHOR, Stanislav. Cerkvene in samostanske knjižnice v Sloveniji. Knjižnica (Tisk. izd.). [Tiskana izd.], 1996, 40, št. 3/4, str. 337-347.

BAHOR, Stanislav. Samostanske in druge teološke knjižnice v Sloveniji. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, Državna matična služba za knjižničarstvo, 1999. 43 f.

BAHOR, Stanislav. Pleterje : Kartuzija - Knjižnica = Pleterlach : Bibliothek der Kartause. V: FABIAN, Bernhard (ur.). *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa : eine Übersicht über Sammlungen in ausgewählten Bibliotheken*. Hildesheim; Zürich; New York: Olms-Weidmann, 1997-<2001>, 2001, b d9: Kroatien, Slowenien, Italien, str. 230-231.

BAHOR, Stanislav. *Razvoj in pomen starejših samostanskih knjižnic in njihov položaj v sodobnem knjižničnem informacijskem sistemu v Sloveniji : magistrsko delo*. Ljubljana: [S. Bahor], 2003. 200 f. str., barvn. fotogr.

BENEDIK, Metod. Protireformacija in katoliška prenova. V: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Celje : Mohorjeva družba, 1991, str. 113 - 152.

BENEDIK, Metod. Zgodovinski oris kartuzijanskega reda. V: *Redovništvo na Slovenskem. 1., Benediktinci, kartuzijani, cistercijani*. Pleterje : Kartuzija ; Stična : Cisterca, 1984. (Redovništvo na Slovenskem ; 1), str. 87-106.

BENEDIKTINCI, kartuzijani, cistercijani. Pleterje : Kartuzija ; Stična : Cisterca, 1984. (Redovništvo na Slovenskem ; 1).

BERČIČ, Branko. *Mittelalterliche Handschriften der National- und Universitätsbibliothek in Ljubljana*. München : R. Trofenik, 1965. (Litterae slovenicae ; 3).

BERČIČ, Branko. *O knjigah in knjižničarstvu : razvojne študije in analize*. Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, 2000.

BERČIČ, Branko. *Tiskarstvo na Slovenskem : zgodovinski oris*. Ljubljana : Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem, 1968.

BERČIČ, Branko. DOLAR, Jaro. Samostanska knjižnica. V: *Enciklopedija Slovenije : Mladinska knjiga* (1987-<2001>). 10 (1996), str. 382 – 384.

DOLINAR, France Martin. Samostan. V: *Enciklopedija Slovenije*, Ljubljana : Mladinska knjiga (1987-<2001>). 10 (1996), str. 380.

DOLINAR, France Martin. *Slovenska cerkvena pokrajina*. Ljubljana : Teološka fakulteta : Inštitut za zgodovino Cerkve, 1989. (Acta ecclesiastica Sloveniae, ISSN 0351-2789 ; 11).

GRAFENAUER, Božo. Kulturni pomen samostanov v slovenskem prostoru v srednjem veku. V: *Redovništvo na Slovenskem. 1., Benediktinci, kartuzijani, cistercijani*. Pleterje : Kartuzija ; Stična : Cisterca, 1984. (Redovništvo na Slovenskem ; 1), str. 11-23.

GSPAN, Alfonz, J. Badalič. *Inkunabule v Sloveniji*. Ljubljana : SAZU, 1957.

HOLLENSTEIN, Jean M. Kartuzijanska duhovnost. V: *Redovništvo na Slovenskem. 1., Benediktinci, kartuzijani, cistercijani*. Pleterje : Kartuzija ; Stična : Cisterca, 1984. (Redovništvo na Slovenskem ; 1), str. 107-124.

HOLLENSTEIN, Jean M. Meniška bivalna kultura. V: *Rast* 15(2004) št. 5, str. 484-487.

HOLLENSTEIN, Janez. *Zgovorna tišina*. Pleterje 1986.

KARTUZIJA Pleterje. Ljubljana : Kartuzija Pleterje 1985.

KARTUZIJANCI. Ljubljana : Kartuzija Pleterje, 1969.

KOS, Milko. Srednjeveški rokopisi drž. licejske knjižnice v Ljubljani. V: *Zbornik za umetnostno zgodovino* 4(1924), str. 129-143, 175-193; 5(1925), str. 49-63, 98-104, 161-172; 6(1926), str. 42-47, 89-104, 156-168, 224-233.

KOS, Milko. *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji = Codices aetatis mediae manu scripti qui in Slovenia reperiuntur*. Ljubljana : Umetnostno-zgodovinsko društvo, 1931.

KULTURNA dediščina meniških redov = The heritage of monastic orders. Ljubljana : Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 1996. (Po poteh slovenske kulturne dediščine ; 'zv. '5).

LEOPOLD, Josip Edgar. Kartuzijani in kartuzija Pleterje [Pleterje] : [s. n.], [1938].

MLINARIČ, Jože. *Kartuzija Pleterje 1403 – 1595*. Ljubljana, 1982.

MLINARIČ, Jože. Odnos kartuzijanov do knjige in naše slovenske kartuzije. V: *Knjižnica* 26(1982) št. 1-2, str. 23-46.

MLINARIČ, Jože. Kartuzija Pleterje 1403 – 1595. V: *Redovništvo na Slovenskem. 1., Benediktinci, Kartuzijani, Cistercijani*. Pleterje : Kartuzija ; Stična : Cisterca, 1984. (Redovništvo na Slovenskem ; 1), str. 193-210.

STATUTA ordinis cartusiensis a domno Guigone priore cartusie edita. Impressa Basilee : arte [et] industria magistri Iohannis Amorbachij accollegaru[m] suorum : impensis domus montis sancti iohannis baptiste, prope Friburgum, 1510.

PEPERKO-Golob, Darja. V samoti in tišini – človek in knjiga. V: *Rast* 15(2004) št. 5, str. 496-500.

PIVEC-Stele, Melitta. Naše knjižnice. V: *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 13(1932).

PIVEC-Stele, Melitta. Srednjeveške knjižnice v Sloveniji. V: *Knjižnica* 15(1971) št. 3-4, str. 87-97.

PRAVILO svetega Benedikta. Stična : Cistercijanski samostan, 1981.

RADICS, P. Iz nekdanjih samostanskih knjižnic v Stičini, Kostanjevici, Bistri in Pleterjah. V: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 13(1908), št. 3 in 4, str. 53-64.

REDOVNIŠTVO na Slovenskem. I., Benediktinci, Kartuzijani, Cistercijani / [uredil France M. Dolinar. Pleterje : Kartuzija ; Stična : Cisterca, 1984. (Redovništvo na Slovenskem ; 1).

RYBAŘ, Miloš. Zgodovinska podoba kartuzije Jurklošter. V: V: *Redovništvo na Slovenskem. I., Benediktinci, kartuzijani, cistercijani*. Pleterje : Kartuzija ; Stična : Cisterca, 1984. (Redovništvo na Slovenskem ; 1), str. 149-162.

SAMOSTANI v srednjeveških listinah na Slovenskem = Die Klöster in den mittelalterlichen Urkunden in Slowenien : [razstava Arhiva Republike Slovenije, Ljubljana 1993]. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1993. (Publikacije Arhiva Republike Slovenije. Katalogi ; zv. 13).

SIMONITI, Primož. *Sloveniae scriptores latini recentioris aetatis : opera scriptorum latinorum Sloveniae usque ad annum MDCCCXLVIII typis edita : bibliographiae fundamenta*. Zagreb : Institut historici Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium; Ljubljana : Academia scientiarum et artium Slovenica, 1972.

SMREKAR, Andrej: *Kartuzija Pleterje*. Pleterje, 1982.

STATUTA renovata ordinis cartusiensis : 1-4 = Obnovljena pravila kartuzijanskega reda : 1 - 4 knjiga. Pleterje : [Kartuzija], 1980-1982

UMEK, Ema: *Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična*. (Publikacije Arhiva Slovenije, Inventarji, samostanski arhiv I). - Ljubljana, 1974, 139-218, 248-253.

V tihoti in samoti najti Boga (Statut 12/1 : razstava. Novo mesto : Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2004.

ZADNIKAR, Marijan. *Pleterje*. Maribor 1976.

ZADNIKAR, Marijan. Arhitektura kartuzijanov. V: *Redovništvo na Slovenskem. I., Benediktinci, kartuzijani, cistercijani*. Pleterje : Kartuzija ; Stična : Cisterca, 1984. (Redovništvo na Slovenskem ; 1), str. 211-216.

ZAKLADI Narodne in univerzitetne knjižnice : [ob razstavi prirejeni februarja 1982 v Cankarjevem domu v Ljubljani]. Ljubljana : NUK, 1982.

ZGODOVINA Cerkve na Slovenskem. Celje : Mohorjeva družba, 1991.

JANUAR

DOLENJSKE TOPLICE, 1. januarja – Pod prireditvenim šotorom je nastopil Šmihelski oktet.

BREŽICE, 5. januarja – Špas teater je v Prosvetnem domu uprizoril komedijo Funny Money.

NOVO MESTO, 6. januarja – V kotičku otroškega knjižnega Cicikluba v Knjigarni Mladinska knjiga je pravljice pripovedovala Marija Črv.

SEVNICA, 6. januarja – V Lekos galeriji Ana so odprli slikarsko razstavo Simfonija realizma avtorja Jožeta Barachinija. Z ročnimi deli se je predstavila tudi Ivanka Barachini Štravs.

NOVO MESTO, 7. januarja – Petkov večer pod kavarno Tratnik je oblikovala skupina Dežur.

ZDOLE PRI KRŠKEM, 7. januarja – V Domu Bena Zupančiča je potekal koncert mladih bendov, na katerem so nastopile skupine The Lift, Alternativa, Fina Approach, Growing rats in Snowblind.

KOČEVJE, 8. januarja – Mini teater je v Šeškovem domu uprizoril lutkovno predstavo Trije prašički.

KRMELJ, 8. januarja – Kulturno društvo Sevnica je povabilo na zabavni ponovoletni koncert v Dom svobode. Gostje večera so bili Martina Živič, Matjaž Prevejšek in mažorete Društva Trg.

LJUBLJANA, 8. januarja – Frančiškanski komorni zbor iz Novega mesta je pel pri maši v šentviški župnijski cerkvi, nato pa je imel še samostojen koncert božičnih pesmi.

ČRNOMELJ, 9. januarja – Na dobrodelnem koncertu v župnijski cerkvi je nastopil mlajši mešani župnijski pevski zbor iz Šmihela pri Novem mestu.

NOVO MESTO, 11. januarja – V restavraciji Splošne bolnišnice Novo mesto so na ogled postavili razstavo tihožitij in krajine Karle Škrinjar Škerbec. Nagovor je imel slikarčin mentor in predsednik Kulturnega likovnega društva Mavrica Marjan Maznik, za prijetno vzdušje na otvoritvi pa so poskrbeli oktet Adoramus ob spremljavi Tomaža Plahutnika na citrah, mlada violinistka Kaja Petrič ob spremljavi pianistke Alenke Bogolin in plesna skupina Minijump.

METLIKA, 12. januarja – Gost Zimske urice v Hotelu Bela krajina je bil kantavtor Adi Smolar.

NOVO MESTO, 13. januarja – Lutkovno gledališče Ljubljana je v Domu kulture gostovalo z lutkovno igro Svinjski pastir.

RIBNICA, 13. januarja – V Miklovi hiši so odprli gostujočo razstavo Zven maske, fotografske mojstrovine Bojana Adamiča. Razstavo in monografijo sta predstavila dr. Aleš Gačnik in Stanka Gačnik.

SUHOR, 13. januarja – Literarni klub Metlika je v sodelovanju s krožkom žena KS Suhor povabil na literarni večer v Kulturni dom.

TREBNJE, 13. januarja – Mavrično gledališče je v Kulturnem domu zaigralo otroško predstavo Zimska zgodba.

CELJE, 14. januarja – Na Dnevih komedije v Slovenskem ljudskem gledališču so predstavili tudi predstavo Grenlandska noč Satiričnega gledališča Cerjak, ki so jo premierno uprizorili konec lanskega leta v brežiškem Prosvetnem domu.

KLEČET PRI ŽUŽEMBERKU, 14. do 18. januarja – Umetnostni kovač Robert Struna je z akademskima slikarjema Jožetom Kumrom iz Dolenjskih Toplice in Dragom Momom iz Ruš ter keramičarko Marjeto Baša iz Kal pri Ambrusu ustvarjal na 1. kiparski koloniji Suha krajina med preteklostjo in prihodnostjo. Struna je svoje skulpture iz kovine in kamna te dni razstavljal tudi na sedežu Nata v Bruslju.

Robert Struna, pobudnik in organizator prve kiparske kolonije Suha krajina med preteklostjo in prihodnostjo.

Dr. Irena Rožman, avtorica etnografske publikacije *Peč se je podrla*.

LJUBLJANA, 14. januarja – S predavanjem Lučaj od mesta je podeželje Alenke Henigman v Kulturno informacijskem centru Mestnega muzeja Ljubljana so se zaključile spremljevalne prireditve, s katerimi je Muzej Miklova hiša v Ribnici pospremil lansko razstavo Ribnica, veličina majhnosti.

METLIKA, 14. januarja – Mešano na žaru je naslov fotografske razstave Boštjana Matjašiča, odprli pa so jo v KUD Plac.

NOVO MESTO, 14. januarja – V Kulturnem centru Janeza Trdine so predstavili knjigo dr. Irene Rožman *Peč se je podrla!* – Kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju. Na predstavitvi so poleg avtorice sodelovali še prof. dr. Janez Bogataj in urednica knjižne zbirke mag. Jerneja Ferlež. – Pod kavarno Tratnik je bil Petkov večer z gostjo Marino Šmalc. – V Klubu LokalPatriot je bilo mogoče prisluhniti koncertu novogoriške zasedbe *Passo continuo*.

VELIKADOLINA, 14. januarja – V dvorani krajevne skupnosti so odprli razstavo *Zemlja pod vašimi nogami* o arheoloških izkopavanjih v Krški vasi, Obrežju in Ribnici pri Jesenicah na Dolenjskem. Razstavo, ki jo je odprl minister za gospodarstvo mag. Andrej Vizjak, je predstavil Danilo Breščak z novomeške območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

KOČEVJE, 15. januarja – V Pokrajinskem muzeju so predstavili knjigo *Od držav na Slovenskem do slovenske države*.

KRŠKO, 16. januarja – V Kulturnem domu je bil koncert projektne zasedbe mladih slovenskih glasbenikov in študentov svetovnih jazzovskih akademij *The Fool Cool Jazz Orchestra* z gostom Ericom Vloeimansom.

NOVO MESTO, 17. januarja – V knjižnici Gimnazije so pripravili literarno uro z Vesno Milek.

ŠMARJEŠKE TOPLICE, 17. januarja – V hotelski avli Zdravilišča so odprli razstavo slik, nastalih na 2. slikarski koloniji *Kaplja vode*. Sodelujoče je na otvoritvi predstavila umetnostna zgodovinarica in likovna kritičarka Tatjana Pregl Kobe.

LJUBLJANA, 18. januarja – V predverju Knjižnice Bežigrad in Slovanske knjižnice so na ogled postavili keramične reliefe novomeškega likovnega ustvarjalca Branka Šusterja. Avtorja in razstavo je predstavila Tatjana Pregl Kobe, v kulturnem programu pa je nastopil trio flavtistik z Mojco Rebolj, Blažko Oberstar in Saro Lazarevič.

METLIKA, 19. januarja – V Hotelu Bela krajina je Žimska urica potekala z metliško navijaško skupino Antikristi.

NOVO MESTO, 19. januarja – Kitarista Katja Porovne in Andrej Grafenauer sta obogatila otvoritev razstave ilustracij Jelke Godec Schmidt v Galeriji Krka. Umetnico, dobitnico Smrekarjeve nagrade, je predstavila Tatjana Pregl Kobe.

ČRNOMELJ, 20. januarja – V Knjižnici Črnomelj je Martina Rozman Salobir predavala o knjižničnih zgradbah za prihodnost.

NOVO MESTO, 20. januarja – Agencija za ločitve je naslov komedije, ki jo je v Kulturnem centru Janeza Trdine zaigralo Gledališče Koper. – Na Filmskem četrtku v Domu kulture si je bilo mogoče ogledati koprodukcijski film *Mladi, lepi in prizadeti*. – V klubu LokalPatriot je bilo mogoče prisluhniti uvodnemu koncertu abonmaja *Jazzinty* z ansamblom Vaska Atanasovskega. – V Knjižgarni Mladinska knjiga je potekala knjižna čajanka za dedke in babice.

SEVNICA, 20. januarja – Špas teater je v kulturni dvorani zaigral muzikal *Obuti maček*.

TREBNJE, 20. januarja – V Domu starejših občanov so gostili dva pevska zbora: zbor Društva upokojencev Novo mesto in pevski zbor Mavrica. Na ogled so postavili tudi slikarsko razstavo del članov slikarske sekcije *Jutro*.

BREŽICE, 21. januarja – V Mladinskem centru so pripravili zvočno predstavo skupine Matica, frakcije skupine *The Stroj*, in skupine Naio Ssaion.

HROVAČA, 21. januarja – Na skednju Škrabčeve domačije je bilo predavanje dr. Antona Jamnika *Človek med zapiranjem vaze in odgovornostjo do bližnjega*. Nastopila sta glasbenika Vlasta Doležal Rus in Drago Arko.

Ilustratorica Jelka Godec Schmidt in umetnostna zgodovinarica in kritičarka Tatjana Pregl Kobe v Galeriji Krka v Novem mestu.

Založnik in urednik Marko Kapus z Igorjem Sapačem, avtorjem knjig o gradu Mirna.

NOVO MESTO, 21. januarja – V Knjigarni Goga so odprli fotografsko razstavo Totalna razprodaja Novomeščana Boštjana Puclja. O avtorju je spregovoril umetnostni zgodovinar Iztok Hotko. – Pod kavarno Tratnik je Petkov večer pod kavarno potekal s kabarejsko skupino Slon in Sadež. – Družinski trio Novina je imel dobrodelni koncert v Kulturnem centru Janeza Trdine, kot gostje pa so nastopili učenci Glasbene šole Janija Lipičnika in Marijan Novina s skupino. Koncert so naslednji dan ponovili v gasilskem domu v Stranski vasi, ko so program popestrili pevci moškega pevskega zbora Ruperč Vrh.

DRAGOMLJA VAS, 22. januarja – V gasilskem domu so pripravili predstavitev zgodb iz knjige Tonček Plut - Godec in pevec izpod Semiške gore. Nastopil je Slavko Plut in njegov ansambel.

METLIKA, 22. januarja – V KUD Plac je bil večer erotične poezije z gledališko skupino ZIK Črnomelj.

NOVO MESTO, 22. januarja – V Frančiškanski cerkvi je potekalo vzhodno bogoslužje v slovensko bizantinskem obredu s Slovenskim ekumenskim zborom pod vodstvom Mateja Burgerja.

NOVO MESTO, 25. januarja – Prešernovo gledališče iz Kranja je v Kulturnem centru Janeza Trdine gostovalo z igro Nora Nora Evalda Flisarja. Predstavo so ponovili še naslednji dan.

TREBNJE, 22. januarja – Teater za vse z Jesenic je v Kulturnem domu zaigral komedijo Seks, toda z užitkom.

TREBNJE, 23. januarja – Glasbena šola Trebnje je v avli Centra za izobraževanje in kulturo pripravila koncert, na katerem so nastopili učenci solisti, komorne skupine in godalni orkester glasbene šole.

SEVNICA, 25. januarja – V kulturni dvorani je bil Planinski večer o planinskih taborih iz leta 2004 v sliki in besedi. Nastopila je planinska pevska skupina Encijan.

METLIKA, 26. januarja – Gost Zimske urice s Tonijem Gašperičem v Hotelu Bela krajina je bil pevec Andraž Hribar.

MIRNA, 26. januarja – V Gostišču Pri Francki so predstavili knjigi Igorja Sapača Grad Mirna – stavbni razvoj in Obnova mirnskega gradu. Knjižni novosti sta predstavila urednik in založnik Marko Kapus ter avtor, o obnovi gradu je spregovoril prof. Marko Marin, zbrane je pozdravil tudi predsednik KS Mirna Dušan Skerbiš. V kulturnem programu so nastopile glasbenice Srednje glasbene šole iz Ljubljane: Mateja Lasič, Aida Helena Brnič in Kaja Kapus, pianist Zoltan Peter in igralka Jerca Mrzel.

BREŽICE, 27. januarja – V klubu Mladinskega centra je bila na ogled otroška predstava Medvedka na snegu.

NOVO MESTO, 27. januarja – V okviru Filmskega četrtka so v Domu kulture zavrteli film Namišljeni junak.

BREŽICE, 28. januarja – V Klubu Mladinskega centra je bil koncert novomeške skupine Wet Bed.

NOVO MESTO, 28. januarja – V športni dvorani Marof je bila na ogled romantična komedija Poljub za lahko noč.

NOVO MESTO, od 28. do 30. januarja – 110 vodij in članov odraslih folklornih skupin iz vse Slovenije se je v Dijaškem domu udeležilo folklornega tabora za odrasle. Potekal je tudi posvet s strokovnimi spremljavalci srečanj odraslih folklornih skupin, ki sta ga vodila etnokoreolog Mirko Ramovš in svetovalec za folklorno dejavnost pri Javnem skladu RS za kulturne dejavnosti Bojan Knific.

BLANCA, 29. januarja – Domača gledališka skupina je v Kulturnem domu premierno zaigrala Möderndorferjevo igro Štirje letni časi.

ČRNOMELJ, 29. januarja – Mini teater je v Kulturnem domu gostoval z lutkovno predstavo Mojca Pokrajculja.

KRŠKO, 29. januarja – Posavska skupina Pupetz je povabila na koncert v Klub Milka.

METLIKA, 29. januarja – V Belokranjskem muzeju so pripravili delavnico za otroke.

JANUAR

NOVO MESTO, 29. januarja – V Kulturnem centru Janeza Trdine je potekala 2. revija pihalnih orkestrrov in godb Dolenjske in Bele krajine. Nastopilo jih je osem.

PODBOČJE, 29. januarja – V Kulturnem domu so pripravili srečanje ljudskih pevcev.

ŠENTVID PRI PLANINI, 29. januarja – V Kulturnem domu je bilo mogoče prisluhniti koncertu brežiškega bluesovskega tria Barva.

LOKA PRI ZIDANEM MOSTU, 30. januarja – KUD Franceta Prešerna z Blance je z Möderndorferjevo igro Štirje letni časi gostoval v dvorani.

DOLENJSKE TOPLICE, januarja – V podhodu Zdravilišča so odprli likovno razstavo Božene Gobec iz Štor.

FRLUGA PRI PRUŠNJI VASI, januarja – V podružnični cerkvi sv. Katarine so odkrili baročne stenske poslikave. Dela je vodil slikar-restavrator Aco Nišavič.

FEBRUAR

Alenka Gerlovič na svoji razstavi v Posavskem muzeju v Brežicah.

LJUBLJANA, 1. februarja – Med osemnajstimi slovenskimi umetniki, povabljenimi na razstavo Politike slikarstva, se je v Cankarjevem domu predstavila tudi belokranjska slikarka Marija Rus.

METLIKA, 2. februarja – Gostja Zimske urice s Tonijem Gašperičem v Hotelu Bela krajina je bila nekdanja pevka in zdajšnja vedeževalka Meta Malus. – V Kulturnem domu je bila na ogled predstava z naslovom Iskanje plesnega društva Kroker.

BREŽICE, 3. februarja – V Galeriji Posavskega muzeja so odprli umetnostno razstavo donacije Alenke Gerlovič. Gre za 27 akrilov. O pomenu donacije je spregovoril Ivan Mirt, o darovanih delih pa višja kustosinja Oži Lorber. Uvod v otvoritev razstave je bil nastop sopranistke Mihaele Komočar. – V dvorani Glasbene šole je bilo mogoče prisluhniti preddiplomskemu koncertu flavistke Vanje Ivanković in pianista Andreja Kosmača.

ČRNOMELJ, 3. februarja – Anagram je naslov literarno-plesnega dogodka, ki sta ga v počastitev kulturnega praznika v Kulturnem domu pripravili Lucija Stupica in Maja Klinar.

METLIKA, 3. februarja – V Ljudski knjižnici so predstavili skupno pesniško zbirko Z roko v roki Jožice Kapele in Branka Moleka.

NOVO MESTO, 3. februarja – Z odprtjem arheološke razstave Zemlja pod našimi nogami, ki jo je lani pripravila Skupina za arheologijo na avtocestah Slovenije, je v dolenjski prestolnici zaživelo novo razstavišče Grad Grm Arkade. Na ogled so postavili tudi predstavitev arheoloških izkopavanj antične pošte in carinske postaje Romuna v Ribnici na Dolenjskem, ki jo je pripravila novomeška enota Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. – V avli Kulturnega centra Janeza Trdine so odprli razstavo del udeležencev likovnih delavnic, ki jih je vodil Miha Žorž. – V Domu kulture je Filmski četrtak potekal s filmom Zadeni kot Beckham.

SEVNICA, 3. februarja – Na slovesnosti ob slovenskem kulturnem prazniku so nastopili Kvartet klarinetov ClariFour in Zvone Hribar.

BLANCA, 4. februarja – OŠ Blanca in Glasbena šola Sevnica sta v Kulturnem domu organizirali prireditev z naslovom Kultura nas združuje.

BREŽICE, 4. februarja – Naša prihodnost je bil naslov koncerta Glasbene šole Brežice v Prosvetnem domu.

FARA, 4. februarja – Društvo Mladi športniki Kostela je v dvorani osnovne šole pripravilo prireditev Poet tvoj nov Slovencem venec vije.

KRŠKO, 4. februarja – KUD Franja Stiplovška Gimnazije Brežice je v Kulturnem domu uprizorilo komični enodejanki Moški in ženske.

METLIKA, 4. februarja – V KUD Plac so na ogled postavili razstavo alternativnih slik Gašperja Klančarja iz okolice Novega mesta.

NOVO MESTO, 4. februarja – V Dolenjskem muzeju so kot dodatek razstavi o zgodovini pošte na Dolenjskem do leta 1918 pripravili razstavo poštnih žigov dolenjskih pošt. O zbirki žigov je na otvoritvi spregovoril njen

Jerca Legan na predstavitvi svoje knjige RazgaljenA Pod kavarno Tratinik v Novem mestu.

lastnik Alojz Tomc, razstavo pa je odprl predsednik Skupnosti muzejev Slovenije in direktor Tehniškega muzeja Slovenije dr. Orest Jarh. – V avli Kulturnega centra Janeza Trdine so na ogled postavili razstavo Brusniška likovna zgodba, posvečeno obletnici in spominu Janeza Trdine ter kulturnemu prazniku. – V Domu kulture je Zveza kulturnih društev Novo mesto podelila odličja in priznanja za leto 2004 za delo na področju ljubiteljske kulture. Odličje sta prejela Mešani pevski zbor Društva upokojencev Novo mesto in predsednik KUD Žumberak Danijel Žučak. Prireditve so kulturno popestrili Mešani pevski zbor Novo mesto in Pomlad ter recitatorka Jerca Pezdič in citrar Rudi Mlinarič. – Pod kavarno Tratinik je Petkov večer potekal z gostjo Jerco Legan in predstavitvijo njene knjižne novosti RazgaljenA.

PREVOLE, 4. februarja – Domača osnovna šola in Kulturno društvo Hinje sta v športni dvorani šole pripravila slovesnost ob slovenskem kulturnem prazniku in 50-letnici OŠ Prevole.

RAZBOR, 4. februarja – Kulturno-športno-turistično društvo Blaža Jurka je v Domu krajanov ponovilo komedijo Toneta Partljiča Gospa poslančeva.

STRAŽA, 4. februarja – Domače turistično društvo je v Kulturnem domu pripravilo večer ljudskih plesov in pesmi. Poleg domačih folkloristov so nastopili pevci Vaškega zvona, pevski zbor Zarja in Folklorna skupina Račna.

ŠENTJERNEJ, 4. februarja – V osnovni šoli je bila proslava v počastitev kulturnega praznika.

ŽUŽEMBERK, 4. februarja – V osnovni šoli so odprli razstavo del, ustvarjenih na 1. suhokranjski kiparski koloniji, ki je potekala v Klečetu pri umetnostnem kovaču Robertu Struni. V kulturnem programu so nastopili domači osnovnošolci, ljudski pevci iz Šmihela ter pesnik Smiljan Trobiš.

DRAGOMLJA VAS, 5. februarja – V gasilskem domu so nastopili Štemperlini 0,5, kvintet Prekmurci in pesnik Marko Kočar.

GABRJE, 5. februarja – V Kulturni dom so ob kulturnem prazniku povabili na srečanje z literati iz upokojenskih društev in s harmonikarji OŠ Brusnice.

METLIKA, 5. februarja – KUD Krokar je v Kulturnem domu pripravilo predstavo Iskanja ter otvoritev fotografske razstave Ko se premikam.

OTOČEC, 5. februarja – Še tat ne more pošteno krasti je naslov predstave, ki jo je v Kulturnem domu premierno zaigrala domača gledališka skupina Kulturnega društva Otočec v režiji Melite Bevc. Igro so na domačem odru ponovili še čez nekaj dni, nato pa še v šentjernejski osnovni šoli, v Kulturnem domu v Gabrju, v Kulturnem domu v Novem mestu ter v Stranski vasi.

ŠENTJERNEJ, 5. februarja – V župnijskem domu so odprli fotografsko razstavo Zatišje pred cunamijem Barbare Zemljič in Klemna Dvornika.

ČATEŽ, 6. februarja – Potekala je prireditev ob slovenskem kulturnem prazniku.

ČRNOMELJ, 6. februarja – Špas teater je v Kulturnem domu uprizoril komedijo Rayja Cooneyja Funny Money.

DOBRNIČ, 6. februarja – V Kulturni dom so povabili na proslavo ob slovenskem kulturnem prazniku.

SEVNICA, 6. februarja – Kvartet ClariFour in igravec Zvone Hribar sta bila gosta slovesnosti ob kulturnem prazniku v Kulturni dvorani. Slavnostni govornik je bil Igor Teršar, direktor Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti.

BREŽICE, 7. februarja – Predsednik ZKD Slovenija Franci Pivec je bil gost prireditve v počastitev kulturnega praznika v Prosvetnem domu. Nastopili so: Solzice, Viva in Dravograjski oktet Ig. Podelili so priznanja in odličja ZKD Brežice za leto 2004.

ČRNOMELJ, 7. februarja – Na prireditvi ob kulturnem prazniku so podelili Župančičeva priznanja ter pripravili večer zborovskega petja.

DOLENJSKE TOPLICE, 7. februarja – V dvorani Hotela Kristal so pripravili glasbeni večer z zborom Krka. – Na predvečer kulturnega praznika so v prostorih osnovne šole predstavili zbrane pesmi v knjigi Hrepenjene po lepem, ki so jo izdali literati Društva upokojencev Dolenjske Toplice.

KRŠKO, 7. februarja – Mini teater je v Kulturnem domu uprizoril lutkovno predstavo Prebrisani zajec Sparky.

METLIKA, 7. februarja – Za osrednjo prireditev ob kulturnem prazniku so v Kulturni dom povabili igralko Violeto Tomič, ki je zaigrala gledališko predstavo Hotel Babilon. Slavnostna govornica je bila Anica Kopinič.

NOVO MESTO, 7. februarja – V klubu LokalPatriot so odprli razstavo Trn fotografskega projekta Damjana Kocjančiča.

SEMIČ, 7. februarja – V objemu narave je naslov razstave v Taborski hiši avtorjev Neve Vranešič Virant in Kostje Viranta v okviru Krakarjevih dnevov.

SEVNICA, 7. februarja – V Kulturni dvorani je bila na ogled predstava Snežna kraljica, prirejena po dramskem delu Ferija Lainščka.

TREBNJE, 7. februarja – V Kulturnem domu je potekala osrednja občinska prireditev ob Prešernovem dnevu.

KOČEVJE, 8. februarja – Na praznični dan je Pokrajinski muzej odprl svoja vrata in pripravil nekaj filmskih projekcij.

Koncert Novomeškega simfoničnega orkestra s solistoma Jožetom Vidicem in Ireno Yebuah Tiran v športni dvorani Marof v Novem mestu.

NOVO MESTO, 8. februarja – Novomeški simfonični orkester pod vodstvom Zdravka Hribarja je petnajstletnico delovanja počastil s slavnostnim koncertom na kulturni praznik v športni dvorani Marof. Kot solista sta nastopila pevec Irena Yebuah Tiran in Jože Vidic. Orkester je prejel častno priznanje Mestne občine Novo mesto, glasbeniki priznanja glasbene šole, plakete pa dirigent Zdravko Hribar, dr. Igor Grdina in dr. Primož Kuret. Glasbena šola Marjana Kozine je izdala tudi publikacijo, v kateri je predstavljena petnajstletna pot orkestra. – V Domu kulture je bila na ogled projekcija prvega slovenskega povojnega igranega filma Na svoji zemlji.

PODHOSTA, 8. februarja – V Kulturnem domu so odprli slikarsko razstavo del Jožeta Kumra, Nataše Mirtič, Ive Lukež, Vere Lukšič, Rezke Arnuš, Marjana Podlogarja in Sandija Bradača. Kulturni program so pripravili učenci topliške osnovne šole.

ŠENTRUPERT, 8. februarja – V Kulturnem domu so pripravili prireditev ob slovenskem kulturnem prazniku.

METLIKA, 9. februarja – Zimska urica v Hotelu Bela krajina je potekala z olimpijonom Mirom Cerarjem.

NOVO MESTO, 9. februarja – Mešani pevski zbor Društva upokojencev Novo mesto in ljudski pevci Podgorski prijatelji so popestrili predstavitev zbornika Snovanja 2004 v Narodnem domu. O nastajanju zbornika je govoril njegov urednik Milan Markelj, o delu literarne sekcije pa predsednica sekcije Terezija Balažević. – V BTC Cityju je potekala BTC-jeva literarna sredo; s Samom Dražumeričem in Ljubico Nenadić se je pogovarjala Klavdija Kotar.

METLIKA, 10. februarja – V Kulturnem domu so pripravili srečanje domačih literatov in predstavitev pesniškega zbornika Potovanje srca III.

NOVO MESTO, 10. februarja – V Knjižnici Mirana Jarca se je Jadranka Zupančič pogovarjala z Jerco Legan, avtorico knjižne novosti Razgaljena.

Knjigo je nekaj dni pozneje predstavila tudi v Čitalnici Ljudske knjižnice v Metliki. – Pevka Nina Kompare in igravec Demeter Bitenc sta pospremila predstavitev nove knjige pesnika Smiljana Trobiša in slikarke Jožice Škof Ti si meni dar v Visoki šoli za upravljanje in poslovanje. – Bikec Ferdinand je naslov otroške predstave, ki jo je v Domu kulture izvedlo SSG iz Trsta.

SEVNICA, 10. februarja – V Lekos galeriji Ana so na ogled postavili slikarsko razstavo Pesem slikarij avtorja Jožeta Svetine. Umetnika je predstavil Rudi Stopar, otvoritev pa je s petjem ob kitari lepo zaokrožil Marjan Dirnbek. – V Kulturnem domu je Maja Končar uprizorila gledališko lutkovno predstavo Čarobni prah.

TREBNJE, 10. februarja – Družinsko gledališče Kolenc je v Kulturnem domu uprizorilo otroško predstavo Povodni mož.

CERKLJE OB KRKI, 11. februarja – V Galeriji Slovenske vojske so odprli razstavo slik bratov Emila in Mita Škrbca iz Trbovelj ter kovinskih skulptur umetnostnega varilca Ljubomirja Melanška iz Lokovice pri Šošanju. Na otvoritvi so nastopili pevci Fantje artiški in duet citer Mateja Avšič in Alenka Iljaž iz Artič ter pesnica Vida Kunčič iz Naklega.

ČRNOMELJ, 11. februarja – V Kulturnem domu je bil večer ljubezenske poezije in glasbe Vsaka ljubezen je pesem v izvedbi gledališke skupine ZIK Črnomelj in učiteljskega ansambla Glasbene šole Črnomelj.

DELAČ, 11. februarja – Na stavbi št. 5 so odkrili spominsko ploščo slavi-stu, pisatelju in duhovniku Jožetu Gregoriču, avtorju še neobjavljenega kostelskega slovarja.

KOČEVJE, 11. februarja – V počastitev slovenskega kulturnega praznika je v Šeškovem domu potekalo Prešernovanje z recitalom Prešernovih poezij ter nastopom Gašperja Jarnika in Erika Šulerja.

KRMELJ, 11. februarja – Srce ustvarja, roka piše je bil naslov prireditve v Domu svobode, ki so jo oblikovali Pevska skupina Lokvanj z recitatorsko skupino, citrarki z Mirne ter dramska skupina, ki je predstavila komedijo Bosanska bioenergija.

NOVO MESTO, 11. februarja – Luminessence je naslov fotografske razstave Bojana Radoviča, ki so jo odprli v Dolenjskem muzeju. Uveljavljenega novomeškega fotografskega ustvarjalca je predstavil Jovo Grobovšek. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je potekalo literarno srečanje udeležencev natečaja za festival mladih literatov Urška. Udeleženci so se srečali s pesnikom in literarnim urednikom revije Rast Ivanom Gregorčičem ter s pisateljem in literarnim urednikom Založbe Goga Damijanom Šinigojem. – V BTC City v hali A so na ogled postavili knjižne ilustracije Andree Petrlík Huseinović. – Pod kavarno Tratnik je Petkov večer pod kavarno potekal z Matjažem Javšnikom in Improvizatorji.

RAKA, 11. februarja – Na prireditvi v počastitev slovenskega kulturnega praznika so v telovadnici nastopili: vokalna skupina Srake z Rake, raški mešani pevski zbor Rožmarin upokojenskega društva, mešani pevski zbor Raka, Koledniki spod Sv. Lenarta in raški šolarji.

SENOVO, 11. februarja – Na osrednji občinski prireditvi ob kulturnem prazniku je bil slavnostni govornik Tone Partljič, podelili pa so tudi Prešernove plakete. V Domu 14. divizije so odprli izposojevališče Valvasorjeve knjižnice. O pomenu knjižnice sta spregovorili dr. Silva Novljan iz NUK in direktorica Valvasorjeve knjižnice Krško Ida Merhar.

ČRNOMELJ, 12. februarja – V Kulturnem domu je potekal valentinov koncert skupine B.B.T. – V MKK je bil koncert rockovske skupine Shyam.

HROVAČA, 12. februarja – Na Škrabčevi domačiji je potekala tradicionalna ustvarjalna delavnica za mlade z naslovom Po kitajsko v leto 4703.

KRŠKO, 12. februarja – V Kulturni dom so povabili na večer vedrih melodij s sevniškim in kostanjeviškim pihalnim orkestrom s solisti in mažoretami.

LOGATEC, 12. februarja – Na 8. državnem tekmovanju slovenskih citrar-jev so se v dvorani Glasbene šole odlično odrezali tudi učenci Glasbene šole Brežice, ki se tega instrumenta učijo pod vodstvom Anite Strgar in Mateja Količ. Dokazali so, da sodijo v sam vrh slovenskega citranja.

Prizor iz Möderndorferjeve komedije Podnajemnik v izvedbi gledališnikov iz Prečne.

METLIKA, 12. februarja – Gledališčniki iz Prečne so v Kulturnem domu gostovali s fantastično komedijo Vinka Möderndorferja Podnajemnik.

NOVO MESTO, 12. februarja – V Kulturnem centru si je bilo mogoče ogledati komedijo Marka Pokorna Slovenci v veselju.

RAZBOR, 12. februarja – Pisatelj Tone Partljič je bil gost Razborskega večera v Kulturnem domu. Večer so popestrile pesmi sevniškega Okteta Jurija Dalmatina ter razstava del akademskega slikarja Darka Slavca iz Ljubljane.

SEMIČ, 12. februarja – V Kulturnem domu Jožeta Mihelčiča so predstavili pesniško zbirko Potovanja srca III članov Literarnega kluba Metlika. Za glasbeno popestritev sta poskrbela Luka Derganc in ljudski pevec in godec na harmoniki Martin Pečaver.

TREBNJE, od 12. do 13. februarja – V Kulturnem domu je potekala prireditev Iz družinske skrinje.

KRŠKO, 13. februarja – Zlatko Dobrič z gosti je povabil na valentinov koncert v Kulturni dom.

BREŽICE, 15. februarja – Kulturni dom Španski borci – moje gledališče je v Prosvetnem domu izvedlo komedijo Državni lopov.

ČRNOMELJ, 15. februarja – Na gradu so odprli razstavo del 6. bienala otroške ilustracije.

NOVO MESTO, 15. februarja – V jedilnici Splošne bolnišnice so na ogled postavili dela iz gline avtorice Marine Redek. Otvoritev sta z glasbo popestrila Andreja in Jani Selak iz Šentjerneja.

BREŽICE, 16. februarja – V Prosvetnem domu je potekalo 2. območno srečanje plesnih skupin, ki ga je strokovno spremljala Sabina Schwenner.

METLIKA, 16. februarja – Zadnjo letošnjo Zimsko urico Tonija Gašperiča je v Hotelu Bela krajina oblikoval aforist in pisatelj Žarko Petan. Za dobro voljo je poskrbel ansambel Andreja Bajuka.

BREŽICE, 17. februarja – V Knjižnici Brežice je bilo mogoče prisluhniti stari glasbi v instrumentalni izvedbi učencev domače glasbene šole, sledil pa je pogovor z umetniškim vodjo Festivala Brežice Klemnom Ramovšem. – Kekec in teta Pehta je bil naslov gledališke predstave za otroke v klubu Mladinskega centra.

ČRNOMELJ, 17. februarja – V Pastoralnem centru so predstavili knjigo Črnomaljeci v slovenskem narodnem prebujenju mag. Janeza Kramariča.

DUPLICA PRI KAMNIKU, 17. februarja – V razstavišču Peroz so na ogled postavili razstavo Rdeča nit, ukava v ..., na kateri sta svoja dela predstavila tudi slikar Marin Berovič in kipar Matjaž Matko, ki sta svojo ustvarjalno pot začela v Novem mestu.

KRŠKO, 17. februarja – V Kulturnem domu je bila na ogled komedija Zakonski apartma.

NOVO MESTO, 17. februarja – V Knjigarni Mladinska knjiga je potekala knjižna čajanka na temo ljubezni in kulture. – V Kulturnem centru Janeza Trdine je bil koncert Boilers All Stars.

TREBNJE, 17. februarja – V Gostilni Šeligo - Piceriji Kamra se je na literarnem večeru s pesnico Jadranko Zupančič pogovarjala Barica Smole.

BREŽICE, 18. februarja – Glasbena šola je povabila v dvorano Prosvetnega doma na koncert svojih ansamblov. – Pevka Nuša Derenda in recitator Tobi Siter sta obogatila otvoritev rastave slik Alberta Gerjeviča v Mladinskem centru. Umetnika je predstavila Alenka Černelič Krošelj. – V Mladinskem centru so predstavili skupne plošče štirih bendov iz Bistrice ob Sotli.

ČRNOMELJ, 18. februarja – V Kulturnem domu je bil koncert kvarteta Kristine Oberžan.

KRŠKO, 18. februarja – Igralka Mojca Partljič je v Kulturnem domu nasmejela z monokomedijo Čistilka Marija.

NOVO MESTO, 18. februarja – Radost življenja je bil naslov razstave Nene Borčilo v Narodnem domu. – Petkov večer pod kavarno Tratnik je potekal z glasbenikom Ivanom Gorencem Enčem in astrologinjo Meto Malus.

RIBNICA, 18. februarja – V Miklovi hiši so odprli razstavo del studia za grafično oblikovanje Studiobotas.

BAZOVICA NAD TRSTOM, 19. februarja – Novomeški simfonični orkester je imel koncert v cerkvi Marije Magdalene.

BUČKA, 19. februarja – V počastitev kulturnega praznika in dneva zaljubljenec je dekliška pevska skupina Mesečina pripravila koncert v Kulturnem domu in nanj povabila še bučenske šolarje ter trobentača Uroša Komljanca.

SEMIČ, 19. februarja – V Kulturnem domu Jožeta Mihelčiča je bil koncert pevskih zborov ter starejših in mlajših pritrkovalcev občine Semič.

TREBNJE, 19. februarja – Gledališče Toneta Čufarja je v Kulturnem domu uprizorilo komedijo Toneta Partljiča Politika, ljubezen moja.

SEMIČ, 20. februarja – Za zaključek Krakarjevih dni je v Kulturnem domu Jožeta Mihelčiča potekala predstavitev knjige Cirila Derganca Na morja široki cesti, pogovor z avtorjem ter recital in nastop Zbora sv. Štefana.

HROVAČA, 21. februarja – V počastitev evropskega dneva maternih jezikov so na Škrabčevi domačiji pripravili prireditev Pater Stanislav Škrabec in odkritje performativa. Predstavili so knjigo Čas in dejanje v jeziku.

DOLENJSKE TOPLICE, 21. februarja – Humanitarno društvo M&V Novina je ob 20-letnici delovanja tria Novina pripravilo dobrodelni koncert v Zdravilišču, dan pozneje pa tudi v Zdravilišču Šmarješke Toplice.

TREBNJE, 21. februarja – V Baragovi galeriji so v komorni zasedbi nastopili saksofonist Daniel Gauthier, Dejan Prešiček, študent saksofona Luka Golob ter pianistka iz Koreje Jang Eun Bae.

BREŽICE, 22. februarja – V Mladinskem centru so se predstavile sprednješolske plesne skupine.

NOVO MESTO, 22. februarja – V Galeriji Krka so odprli razstavo del Silvestra Komela, ki ga je na otvoritveni slovesnosti predstavila umetnostna kritičarka Tatjana Pregl Kobe. Nastopila sta violinistka Maša in pianist Marko Hribnik. – Klub LokalPatriot je povabil na literarni večer z britanskim pisateljem Gerardom Woodwardom.

BREŽICE, 24. februarja – V klubu Mladinskega centra je potekal literarni večer srednješolcev Počitniška poezija.

ČRNOMELJ, 24. februarja – Gostja 7. bralnega srečanja v Knjižnici Črnomelj je bila Bogomira Kure, avtorica knjige Zgodbe ne moreš iz žakla zvrnt.

NOVO MESTO, 24. februarja – V Domu kulture je potekal Filmski četrtak s projekcijo filma Ne gani se režiserja Sergia Castellitta. – Klub LokalPatriot je povabil na debi večer s koncertom zasedbe Icarus Down.

TREBNJE, 24. februarja – Taus teater iz Novega mesta je v Kulturnem domu uprizoril lutkovno predstavo Rdeča kapica. Dan pozneje so jo ponovili tudi v kulturni dvorani v Šentlovrencu.

ČRNOMELJ, 25. februarja – V Kulturnem domu je bilo mogoče prisluhniti koncertu Kvarteta Kristine Oberžan.

NOVO MESTO, 25. februarja – Večer pod kavarno Tratnik je oblikoval Pero Dimitrijevič in Nostalgija.

BREŽICE, 26. februarja – V Mladinskem centru je bil glasbeni večer in nato projekcija kratkih filmov študentov evropskih umetniških šol.

CERKLJE, 26. februarja – V gasilski dvorani je moški pevski zbor Planina 35-letnico delovanja počastil s koncertom. Nastopili so še mešani pevski zbor iz Artič, mladi mešani pevski zbor iz Cerklj, Trebeški drotarji in mladi harmonikarji iz Podbočja ter kvintet Dori.

DOBOVA, 26. februarja – Mlajši tega ne vedo je naslov knjižice Branka Bogoviča, ki so jo predstavili v Kulturnem domu.

KRŠKO, 26. februarja – Leskovški oktet je v Dvorani v parku pospremil predstavitev filma o akademski kiparki Vladimiri Štoviček. Film je nastal po scenariju in v režiji novinarja Jožeta Možine.

LJUBLJANA, 26. do 27. februarja – Na 2. bienalnem slovenskem plesnem festivalu Gibanica je bil vključen tudi plesni projekt Ana is the name of the Rose novomeških plesalcev Gregorja Luška in Rosane Hribar.

MOKRONOG, 26. februarja – V Kulturnem domu je potekal 5. festival (Ah), te orglice, katerega "oče" je Stane Peček. Gala koncert je naslednji dan potekal v Sežani.

Vodja in mentor Likovnega društva Mavrica Marjan Maznik s pobudnico za ustanovitev društva Zofko Kobe na društveni razstavi v Novem mestu.

Vse slike v Kroniki: Milan Markelj

NOVO MESTO, 26. februarja – V Klubu LokalPatriot je bil Koncert v smetanovi omaki skupine Zmelkoow.

RAZBOR, 26. februarja – Igralska sekcija KUD Franceta Prešerna z Blance je v Kulturnem domu uprizorila komedijo Vinka Moederndorferja Štirje letni časi. Igro so ponovili v Kulturnem domu na Studencu.

LJUBLJANA, 28. februarja – Na fotografski razstavi Jamske perspektive Petra Gedeija, ki so jo odprli v Cankarjevem domu, je potekala tudi multivizija sedmih uveljavljenih slovenskih jamskih fotografov, med katerimi se je predstavil tudi Marko Pršina iz Dolenjskih Toplic.

IZOLA, februarja – Avlo Hotela Delfin so ves mesec krasile slike enajstih ustvarjalcev likovne sekcije Društva upokojencev Novo mesto. Člani literarne sekcije pa so nastopili na otvoritvi z branjem svojih del, za glasbene uspešnice te generacije pa je poskrbel dr. Miloslav Mance.

KRŠKO, februarja – Plesalca PGC Lukek iz Krškega Luka Vodlan in Amadeja Plevel sta z mendarodnega odprtega tekmovanja v standardnih in latino-ameriških plesih v irskem mestecu Tralle prišla domov z bronasto medaljo.

LJUBLJANA, februarja – Med nagrajenci revije Emzin za avtorsko fotografijo je bil tudi mladi novomeški fotografski ustvarjalec Boštjan Pucelj, ki je prejel drugo nagrado za cikel fotografij z naslovom Babi.

METLIKA, februarja – V izložbi pisarne mestne skupnosti je svoja ročna dela razstavljala Anica Trček iz Metlike.

NOVO MESTO, februarja – Za kulturni praznik so v koprodukciji Založbe Goga in Kluba LokalPatriot priredili proslavo z recitacijami in glasbo. O Prešernu je govorila Sandra Grum. – Mestna občina Novo mesto in Upravna enota sta v poslovni stavbi na Seidlovi cesti pripravili slikarsko razstavo Likovnega društva Mavrica iz Novega mesta, ki deluje pod vodstvom slikarja in likovnega pedagoga Marjana Maznika. – V literarni zbirki Goga so izšla nova dela: romana Sebastijana Preglja Leta milosti in Veselina Markovića Izplavanja ter zbirka kratke proze Hadžema Hajdarevića Klinika za plastično kirurgijo. V zbirki Goga musica so izšli štirje albumi: Kristalno nebo Stringsov, Tanatos Eros Vaska Atanasovskega in Jazzon 2 ter zgoščenka Toutes ces histoires Sonje Lovrenčič. – Založba Kmečki glas je izdala ponatis slovenske ljubezensko-zgodovinske povesti Uskoška princesa Slavka Dokla. – Umrli je upokojeni profesor novomeške gimnazije, pedagog in slavist, soavtor učnih knjig za ruščino in prevajalec, prof. Jože Sever.

ŠENTJERNEJ, februarja – V osnovni šoli je bila občinska proslava v počastitev kulturnega praznika, ki so jo oblikovali otroci Vrtca Čebelica, Šentjernejski oktet, mladi harmonikarji iz Podbočja, pevci zbora Majnice in otroški pevski zbor. Odprli so tudi razstavo risb mladega umetnika Uroša Duha, ter razstavo v počastitev 50-letnice izhajanja šolskega glasila Naša pot.

VAS PRI KOSTELU, februarja – Na Kuželičanovi domačiji so ustanovili Kulturno društvo Vaški muzikanti.

R A S T

REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

LETNIK XVI, APRIL 2005, št. 2 (98) ISSN 0353-6750, UDK 050 (497.4)

IZDAJATELJICA:	Mestna občina Novo mesto, zanjo župan mag. Boštjan Kovačič
SOIZDAJATELJICE:	Občine Črnomelj, Dolenjske Toplice, Mirna Peč, Semič, Šentjernej, Škocjan, Trebnje, Žužemberk in Založba Goga
SVET REVIJE:	Predsednica sveta: Staša Vovk (Mestna občina Novo mesto), člani: Rudolf Cerkovnik (Žužemberk), Anica Jakša (Semič), Ksenija Khalil (Črnomelj), Cvetka Klobučar (Škocjan), Jože Kumer (Dolenjske Toplice), Ida Zagorc (Šentjernej), Aleksander Rupena (Mirna Peč), Stane Peček (Trebnje) in Mitja Ličen (Založba Goga)
UREDNIŠTVO:	Milan Markelj (odgovorni urednik), Nataša Petrov (namestnica odgovornega urednika), Ivan Gregorčič (Literatura), Marinka Dražumerič (Kultura), Marko Koščak (Družbena vprašanja), Tomaž Koncilija (Odmevi in odzivi), Janko Orač (likovni urednik)
NASLOV UREDNIŠTVA IN TAJNIŠTVA:	Mestna občina Novo mesto, Novi trg 6, 8000 Novo mesto, s pripisom: za revijo Rast, tel.: (07)39-39-253, faks: (07) 39-39-208, elektronska pošta: rast@novomesto.si.
TAJNIK REVIJE:	Franc Zaman – Uradne ure ob sredah od 11. do 15. ure
LEKTOR:	Peter Štefančič
NAROČNINA:	Podračun Mestne občine Novo mesto, št. 01285-0100015234, s pripisom: za revijo Rast Letna naročnina za fizične osebe je 4.500 SIT, za pravne osebe 7.500 SIT. Ta številka stane v prosti prodaji 1.000 SIT Odpovedi so možne samo v začetku koledarskega leta.
PRISPEVKI:	Rokopise sprejemajo tajnik revije in uredniki. Nenaročenih rokopisov in drugih gradiv ne vračamo. Željeno je, da so prispevki napisani z računalnikom, stiskani v dveh izvodih s širokim razmikom (30 vrst na stran). Zapisi na računalniški disketi naj bodo shranjeni v formatu MS Word.
NAKLADA:	500 izvodov
PRIPRAVA ZA TISK:	MiM
TISK:	Tiskarna Novo mesto

Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Uradni list RS, št. 89/98) je revija uvrščena med proizvode, za katere se obračunava davek na dodano vrednost po stopnji 8,5 odst.

Izhaja dvomesečno

Izid te številke so podprli: Mestna občina Novo mesto, Upravna enota Novo mesto, občine soizdajateljice in Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo

SODELAVCI TE ŠTEVILKE

Stanislav BAHOR, svetovalec za knjižnice, NUK, Center za razvoj knjižnic, Ljubljana

Uroš BAVEC, mag. znanosti, univ. dipl. arheolog, konservator za nepremično kulturno dediščino, višji konservator, Novo mesto

Rasto Božič, publicist, Novo mesto

Marta FILLI, knjižničarka, Tolmin

Nejc GAZVODA, sodelavec iz Novega mesta

Jovo GROBOVŠEK, univ. dipl. inž. arhitekture, svetovalec programskega direktorja za konservatorstvo, Novo mesto

Sonja KLEMENC, mag. umetnostne zgodovine, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Kamnik

Janez KOLENC, profesor slovenskega jezika in književnosti, Novo mesto

Marko KOŠČAK, dr. znanosti s področja geografije, vodja projekta Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine, Trebnje

Ivica KRIŽ, dipl. etnologinja in arheologinja, kustodinja za etnologijo, Novo mesto

Mario LUZI, (1914–2005), italijanski pesnik

Lidija MARKELJ, univ. dipl. novinarka, Novo mesto

Milan MARKELJ, novinar, urednik, pesnik in pisatelj, Novo mesto

Ivanka POČKAR, dr. etnoloških znanosti, muzejska svetovalka, Brežice

Judita PODGORNIK, prof. zgodovine in sociologije, konservatorska svetovalka, Novo mesto

Rezka POVŠE, ekonomska tehnica, Novo mesto

Bojan RADOVIČ, fotograf, Srednje Grčevje

Maks STARC, prof. zgodovine in geografije, Vavta vas

Franci ŠALI, prof. sociologije, Vavta vas

Milan SELJ, komparativist, London

Jože ŠKUFGA, prof. slovenskega jezika in književnosti, Novo mesto

Dušan ŠTEPEC DOBERNIK, konservator, Šentvid pri Stični

Staša VOVK, kulturna delavka, Novo mesto

Jadranka ZUPANČIČ, prof., višja bibliotekarka, Novo mesto

Jernej ZUPANČIČ, dr. geografskih znanosti, Komenda

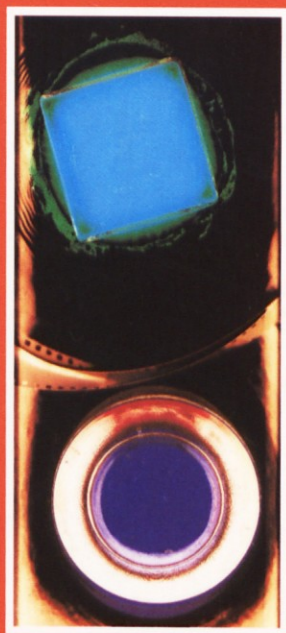
82
RAST 2005

200701985,2

COBISS o

KNJARNICA M. JARCA
Domovinski oddeljek

RAST – APRIL 2005

MESTNA OBČINA NOVO MESTO